

BIBLIOTECA

CROATICA

ZKVH SUBOTICA

K
AND
V

KNJIŽNICA
DOBRIH
ROMANA

DR JOSIP ANDRIĆ

**VELIKA
LJUBAV**

ROMAN

4

zkvh.org.rs

Dr JOSIP ANDRIĆ

VELIKA LJUBAV

ROMAN IZ ŽIVOTA SLOVAČKIH HRVATA

Z A G R E B 1 9 4 2

*Tisak i raspačavanje dopušteno odlukom glavnog ravnateljstva
za promičbu novinski odsjek od 30. prosinca br. 19138/42.*

TISAK HRVATSKE DRŽAVNE TISKARE U ZAGREBU

zkvh.org.rs

POSVEĆENO
MSGRU JĀNU PŌSTĒNYIJU,
RAVNATELJU DRUŠTVA SV. VOJTJEHA
U TRNAVI

zkv.h.org.rs

U HRVATSKOM GROBU

I.

Topao rujanski dan sipao je sunčano zlato po bijelim kućama Hrvatskoga Groba. Prostrana ulica bila je kao od dragosti raširene ruke, koje pozdravljaju došljaka, kad cestom, što vodi od Slovačkoga Groba, ulazi u selo. Crkva, što zamišljeno stoji na pročelju ulice, kao da upire pogled prema ulazu u selo, kojemu je ona već tri i pol stoljeća brižna majka i čuvarica.

U selo je po sredini ceste ulazio čovjek sa štapom u ruci. Ugledavši crkvu, stane, skine klopavi šešir i obriše poderanim rukavom oznojeno čelo. Zatim se kao bojažljivo ogleda na sve strane te ponešto pognut, kao da na ledima nosi teško breme, upravi korake kroz sredinu ulice. Kad se tako stao sve više približavati crkvi, najedamput stane pred jednom kućom, okrene se prema njoj, skine šešir, prekriži se, pa se onda uspravi, ubrza korake do crkve i za čas iščezne ispod luka, koji se nadvio nad vrata, što vode u cintor (portu) pred crkvenim ulazom i u groblje iza crkve.

Na suprotnoj strani ulice od one kuće, pred kojom se čudni došljak prekrižio, stajao je auto. Oko auta bilo je skupljeno desetak djece, koja su salijetala mladeža gospodina, što je među njima stajao:

»Imate li ešče knjižice?«

»Nemam, djeco, sve sam vam već podijelio,« odgovarao im on. »Jeste li ih odnijeli kući?«

»Smo,« djeca će gotovo u jedan glas.
»Pa što su rekli tata i mama?«
»Da su im lipe te knjige iz Zagreba,« javi se jedan devetgodišnji bistri dječak.

Gospodin ga pogleda i upita:

»A hoćeš li i ti čitati knjigu, koju sam ti dao?«

»Dvi ste mi dali. Obadvi ću ja pročitati zato, kaj su horvatske.«

Gospodinu se svidio taj otvoreni dječakov odgovor.

»Kaži mi, dečko, kako se zoveš?« upita ga.

»Janko Grebić.«

»To je moj sin,« oglasi se jedan između nekolicine seljaka, koji su postrance stajali s drugim, nešto starijim gospodinom u razgovoru.

»Vi ste Grebić?« upita ga mladi gospodin.

»Da, Juro Grebić,« odgovori seljak, kojemu je moglo biti oko tridesetosam godina.

»Imate bistroga sina,« gospodin će.

»Hvala Bogu!« zadovoljno će i ponosno seljak. »Dat ću ga u škole.«

»A ako bude dobar đak, možda će doći i u Zagreb na sveučilište...«

»E, kad bi to Bog d o!« sijevne neka radosna iskra u seljakovim očima. »I trebalo bi, jer i mi smo Hrvati, premda smo već preko tri stotine godina ovako daleko od Hrvatske. Za svjetskog sam rata kao vojnik bio neko vrijeme u Hrvatskoj. Bio sam sretan, što sam vidio staru našu nekadanju domovinu. A osobito mi se svidio Zagreb. U njemu sam se osjećao kao doma. Onda ne prestajem misliti na Hrvatsku. Onda osjećam, da je i ovo naše selo dio te daleke Hrvatske, jer smo i mi, koji u ovom selu živimo, potekli iz Hrvatske, jer i mi govorimo hrvatski, jer i u nama kuca hrvatsko srce. Priljubili smo se doduše drugoj našoj domovini Slovačkoj, koja je djedovima našim dala utočište, kad su gonjeni nevoljom iz Hrvatske došli ovamo. Ušli

smo u život slovačkog naroda, od kojega se nikada ne kanimo odijeliti, ali nismo prestali biti Hrvati. Zato sam i ja jučer bio u Trnavi, da vidim onu hrvatsku slavu, koje nikada ne ću zaboraviti. Kako ste krasno govorili vi, koji ste došli iz Hrvatske, kako je uzvišeno govorio naš vođa Hlinka! Osjetio sam, kako njegovo srce gori velikom ljubavlju prema vama Hrvatima iz Hrvatske. Bio sam presretan. Ta i nas slovačke Hrvate grije ta velika njegova ljubav...»

Sve je bilo utihnulo i kao u nekom divljenju slušalo. I cijelo selo kao da je bilo pritajilo dah, da ne pomuti zanosni izljev Grebićeve duše. I sunčane su zrake prestale trepetati te su samo klizile po krovovima, kao da nevidljiva ruka po njima zapisuje neobičnu kroniku, kakva se u Hrvatskom Grobu ne pamti.

U taj čas bio je stao nasred ceste onaj čudak, koji se okrenuo prema kući na suprotnoj strani i nijemo se prekrižio. Dok je Grebić govorio, svi su bili tako obuzeti slušanjem njegovih riječi, te nitko nije ni primijetio došljaka. Istom kad je Grebić u govoru stao te sam kao prestrašeno upiljio pogled u došljaka, i drugi su se okrenuli prema njemu. Ali nitko ni da je riječi rekao. Tek pošto je čudak odbrzao prema crkvi, upita stariji gospodin:

»Zašto se taj čudni čovjek pred tom kućom prekrižio?«

Prvi trenutak nitko nije ništa odgovorio, nego se samo javilo nekoliko pritajenih uzdaha. A Grebić je nijemo gledao preda se u zemlju.

»To je neobična i duga priča,« izlance napokon.

»Čini mi se, da taj čudak baš nije sasvim pri pameti,« umiješa se onaj mladi gospodin.

»Pa i nije,« potvrdi seljak, nešto stariji od Grebića. »Jedna velika ljubav iz mladosti njegove pomutila mu je razum.«

»A ova kuća tu prijeko?«

»To je kuća moga tasta,« reče Grebić.

Oba gospodina, i stariji i mlađi, pogledaju ga u čudu. Cijela im je ta čudna stvar postala sve neshvatljivija.

»A zašto je otišao tamo k crkvi?« upita stariji gospodin.

»On svakog ponedjeljka dolazi na naše groblje,« stariji će seljak.

»Na nečiji grob?«

»Da, na grob moje punice,« odgovori Grebić.

Dok su se oba gospodina još u većem čuđenju pogledala, reče Grebić starijem seljaku:

»Idi, Fabijane, odvedi gospodu do crkve i pokaži im Pavla, a dotle ću ja otići knezu, da vidim, hoće li skoro biti gotov ručak.«

Djeca su ostala oko automobila, gdje se šofer s njima bio stao šaliti. Oba gospodina uputiše se, praćeni trojicom seljaka, prema crkvi. A Juro Grebić prijede preko ceste do kuće seoskoga kneza (rihtara).

»Vi se zovete Fabijan?« upita stariji gospodin seljaka, koji je uza nj išao.

»Da, Fabijan Vrbinković,« odgovori on.

»Kako imate lijepo hrvatsko prezime!«

»Skoro svi mi u Hrvatskom Grobu imademo hrvatska prezimena. Evo i ova dvojica se zovu jedan Galović, a drugi Marković...«

»Pa i ja sam Marković,« okrene se stariji gospodin prema jednom od one dvojice seljaka, što su išli s mladim gospodinom, i pruži mu ruku.

»Dr Stjepan Marković. A vi?«

»Ja sam Petar Marković...« seljak će prihvativši pruženu ruku.

»A kako je, molim, vaše ime?« upita seljak Galović mlađega gospodina.

»Dr Nikola Grančić...«

»Pa Grančića ima još u Svetom Juru!« usklikne Galović. »Po mnogim mjestima oko Brati-

slave bilo je Hrvata. Sad nas je ostalo samo još u tri sela, ali još u dvadeset drugih ima hrvatskih prezimena . . .«

Uto su bili došli do crkve, ušli kroz vrata cintora, zaobišli crkvu i zašli u groblje.

Odmah zapne svima oko na jednom grobu, gdje je onaj čudak stajao ogilivši jednom rukom nadgrobni spomenik te podignute glave upro lijevo oko (desnoga nije imao, nego mu je bilo povezano kožnom prevlakom) u dvokriž na crkvenu tornju, a usne su mu se pomicale kao u molitvi.

»Kako se on zove?« upita tiho dr Marković, kad su svi stali, da čudaka izdaljega promatraju.

»Paval . . . Paval Čaplović,« odvrati Vrbinković.

Uto se Paval trgne i potegnuvši ruku sa spomenika zagleda se u ljude, koji su dolazili prema njemu. Kao poplašen htio se pokupiti i otići, ali ga Vrbinković zovne:

»Paval, čekaj malo! Evo gospoda hoće da te nešto pitaju.«

On stane i pogleda bojažljivo dra Markovića i dra Grančića.

»Ne bojte se, i mi smo Hrvati,« reče mu dr Marković. »Došli smo čak iz Hrvatske.«

»Eja . . . eja,« zaigra neki sjaj u ludakovu oku. »I tamo u Americi . . . i tamo sam vidil takovih Horvatov . . .«

»Zar ste bili u Americi?« upita ga dr Grančić.

»Eja . . . bil sam . . . Srce sam zgubil . . . A tu je Kristinina mati . . . Ne oće mi govorit . . .« orosi mu se oko.

»Bog će već dati . . .« dr Marković će.

»Eja . . . eja . . . A ja ću opet u Ameriku . . . Tamo me čekaju . . . Kristina neka ostane . . . Neka čeka . . . Idem . . . Brzo . . . brzo . . . brzo . . .«

I odbrza iz groblja pa cestom kroz selo, odakle je i došao.

Svi su gledali za njim, dok se nije dr Grančić javio s pitanjem:

»A tko je ta Kristina?«

»Njegova nesudena velika ljubav. Sadašnja žena Jure Grebića...«

S tornja se crkve javi zvono. Zvuk se njegov razlio po selu, pomilovao sve kuće, zatitrao pred svim prozorima te se po sunčanim zrakama stao dizati prema nebeskom modrilu. A molitva cijeloga sela šaptom ga je nastojala dostići u modrim visinama.

II.

Kod rihtara (seoskoga kneza) Martina Turinčića sjedjeli su za stolom dr Marković i dr Grančić s domaćinom i njegovim sinom sveučilištarcem Jožkom. Domaćica i njena kći Štefina, plavooka osamnaestgodišnja djevojka, dvorile su goste nudeći ih objedom, koji su na brzu ruku priredile. Nisu se nadale gostima.

Kad su dr Marković i dr Grančić oko devet sati prije podne stigli autom iz Trnave, nisu se kaniili zadržati u Hrvatskom Grobu duže nego dva sata, da stignu za objed još natrag u Trnavu, gdje su ih zastalno i očekivali. Najprije su posjetili župnika, koji ih — bio je to stari svećenik, a bio je na toj župi još iz mađarskog doba — nije baš najljubaznije primio. Vidjelo se, da je u njemu još bio ostao duh stare vlasti, te mu novi slovački vjetar, koji je dolazio tamo ispod Tatra, nije prijao. Zavukao se u svoj župni dvor te osim svoje svećeničke službe ni za što drugo nije htio znati. A sad su ga došli uznemiriti nekakva dva doktora čak iz Hrvatske. Ljubazno im se smješkao, ali nije ih ni ispratio, kad su izlazili iz župnog doma. Dao im je svog zvonara, da im odključa i pokaže crkvu, i to je bilo sve. Kad su razgledali crkvu i groblje, uputili su se

učitelju. To je bio nekakav Čeh, kakvi su iza prevrata g. 1918. u mnoštvu došli iz Češke te zaposjeli velik dio učiteljskih mjesta po Slovačkoj zamijenivši nekadanje mađarske učitelje. Ni on nije pokazao osobite susretljivosti, kad je čuo, da su to Hrvati iz Zagreba, koji su jučer bili na Hlinkinoj skupštini u Trnavi. On je iz svojih novina »České Slovo«, koje svaki dan prima iz Praga i koje u zvijezde kuju ministra vanjskih poslova Beneša, upućen, da Hlinka širi mržnju prema Česima te da svojim autonomističkim separatizmom i papističkim klerikalizmom ruši češkoslovačku republiku. Šta dakle sad tu traže takvi ljudi, koji čak iz Hrvatske dolaze na protudržavne parade tog omraženoga Hlinke? Jest, čuo je, da su i Hrvati takvi rušitelji države kao i Hlinkini Slovaci. S takvima on ne će da ima posla. I brzo ih se otresao ispričavši se, da baš ima školu. A onda su dr Marković i dr Grančić otišli rihtaru (seoskom knezu). Rihtarovu kuću pokazala su im djeca na ulici. Rihtara su baš našli kod kuće. To je bio prvi čovjek, koji ih je s iskrenom prijaznošću i radošću primio. Kod njega je baš bio po nekom poslu Juro Grebić, kojemu su se oči zaiskrile od radosti, kad je čuo, da su došljaci Hrvati iz Zagreba. Jest, ta mladeg je, sjeća se, jučer vidio u Trnavi na onoj tribini, s koje su Hlinka i drugi govornici govorili narodu.

»Bit ćete danas na objedu moji gosti,« rekao je rihtar, izakako su se čitav sat zadržali kod njega u razgovoru prolistavši osobito spomenicu Hrvatskoga Groba, u kojoj je ispisana prošlost sela, a među ostalim i prvi spomen na župnu crkvu iz godine 1589. »Povedi, Juro, gospodu po selu, neka vide, kako živu naši ljudi, i pokaži im osobito one kuće, koje imadu lijepo islikane sobe, naše narodne nošnje i uspomene iz starog doba. Dotle će biti priređen objed...«

Preko jednog sata obilazili su po selu i posjetili mnoge kuće. Bili su i u kući Jure Grebića, koji ih je ponudio čašom dobrog vina. Grebićeva žena, na kojoj se vidjelo, da je kao djevojka negdje bila vrlo lijepa, radovala se odličnim gostima jednako kao i njen, od nje valjda tek za tri ili četiri godine stariji muž. Dovala je i svoje dvije kćeri, sedmogodišnju Ruženu i petogodišnju Betku, da ih pokaže gostima.

»Imamo i devetgodišnjeg sina Janka,« pohvalila se, »ali on je još u školi.«

Njene su riječi odisale materinskom toplinom i ponosom. A njen pogled, koji je govoreći o svojoj djeci upirala u svog muža, dokazivao je, kakav duboki obiteljski sklad vlada između tih dvoje mladih ljudi.

»Kako dobra mora da je Grebićeva žena svome mužu i svojoj djeci!« rekao je dr Marković dru Grančiću, kad su na čas, pošto je Grebić bio otišao u podrum po vino, a ona izvela svoje djevojčice iz sobe, ostali sami.

»Da, vidi se i njoj i njemu na licu, da se njihove duše potpuno razumiju,« potvrdi dr Grančić. »Bit će, da im je srca združila velika ljubav njihove mladosti. Mislim, da se samo iz velike ljubavi može razviti savršen obiteljski sklad...«

Razgovor im je prekinuo Grebićev dolazak. A kad su četvrt sata kasnije izlazili iz njegove kuće, baš su se školska djeca vraćala iz škole. Tu je priliku dr Grančić upotrijebio, da djeci podijeli knjige, što ih je bio u većem broju donio iz Zagreba kao dar slovačkim Hrvatima. Djeca su radosno primila knjige i odmah otrčala, da ih odnesu kući, a poneko smionije dijete vratilo se i ponovno, ne bi li i po drugi put dobilo koju knjigu. Dotle se tu skupilo i nekoliko seljaka iz bližih kuća.

A sad su eto oba zagrebačka gosta bila za rih-tarovim stolom. Domaćica je donijela na stol

kokošju polivku (juhu) sa šiflinkama (krpicama), a kad je zatim ponudila kuhano kokošje meso s krumpirom i hrenom, ispričala se, što je morala kokoš skuhati, jer je ponedjeljak, pa se u selu ne može dobiti nikakvog mesa. Na koncu je Štefina, sva rumena nešto od rada u toploj kuhinji, nešto opet od stidljivosti pred stranom gospodom, donijela na stol punu zdjelu kolača.

»Ne znam, da li će vam ovaj naš belež ići u tek,« domaćica će. »To je pita s kupusom, kakvu kod nas osobito vole, pa sam htjela, da vam nešto, što je posebno naše, ponudim...«

Dr Marković nije dosta mogao nahvaliti taj belež, tako mu se svidio. A domaćica je uživala slušajući njegove riječi pohvale te je neprestano iznova nudila.

Dotle je domaćina nalijevajući izvrsno vino iz svoga vinograda već ne znam koji put izricao svoju radost, što eto on kao rihtar ovog hrvatskog sela ima za svojim stolom jedamput goste i iz Hrvatske.

»Nisam nikad bio u Hrvatskoj,« govorio je, »ali znam, da su naši pradjedovi odanle došli i da smo i mi, njihovi potomci, dio onog naroda, koji tamo živi. Mi smo kao američka loza, za koju se zna, odakle je presađena k nama. Baš tako se zna, odakle smo i mi presađeni na ovo slovačko tlo. I kao što američku lozu, koja se kod nas udomaćila i srasla s našom zemljom, ne mislimo više vratiti natrag u Ameriku, tako smo i mi ovdje srasli sa slovačkom zemljom, s koje se više ne ćemo vraćati u domovinu naših pradjedova. Ali Hrvati smo i na ovoj dragoj nam slovačkoj zemlji Hrvati i ostajemo.«

»Drago nam je, što te lijepe riječi baš od vas kao poglavara sela čujemo,« kucnu se s njim oba zagrebačka gosta. »Slične smo riječi čuli i od Jure Grebića.«

»Da, da, on i ja se najbolje razumijemo,« domaćina će. »Zapravo sam, moram vam priznati, do te svijesti po njemu došao. Stariji sam dođuše oko petnaest godina od njega. Ali eto on je za vrijeme svjetskog rata bio u Hrvatskoj, pa kad se odanle vratio, stao je po našem selu govoriti o Hrvatskoj kao domovini, odakle smo potekli i na koju ne smijemo zaboraviti. Naši su mu se ljudi isprva smijali, ali ja sam se u to zamislio. I kad sam sve dobro promislio, dao sam mu pravo. Onda smo postali nerazdruživi prijatelji. I kumovao sam mu, kad se ženio. Za jučerašnji smo se dan obadvojica spremali i u Trnavu, kad smo čuli, kakva se ondje sprema hrvatska svečanost. Ali u zadnji čas su me spriječili moji rihtarski poslovi, pa je s Jurom u Trnavi mjesto mene bio evo moj sin Jožko.«

»Sve da si ti, oče, i išao, ne bih bio propustio, da i ja ono slavlje ne vidim,« upadne mladi Turinić ocu u riječ. »Bilo je zaista divno, nezaboravno! Hrvati su iz Hrvatske došli k nama, da tu kod nas proslave jednog svog velikana, kojega im je Slovačka dala. Kardinal Haulik, kojemu su jučer na njegovoj rodnoj kući u Trnavi postavili spomen-ploču, simboličan je lik, koji duhovno veže dva bratska naroda, slovački i hrvatski. I zar nismo i mi slovački Hrvati kao skupina dani od Hrvatske Slovačkoj, da budemo vjekovna veza između te dvije zemlje? Nikad neću zaboraviti, što nam je jedamput rekao jedan naš profesor, dok sam još išao u gimnaziju. Pitao nas je, šta mislimo, tko je Bratislavu i cijeli kraj oko našega glavnoga grada sačuvao Slovačkoj. Kad smo mu jedan ovo, drugi ono odgovorili, on će najedamput: Hrvati! Jer eto Bratislavu su od šesnaestog stoljeća upravo bili opkolili Hrvati svojim naseljima, koja su se protezala po cijelom kraju između nje i Trnave, mnogostoljetnoga kulturnog središta Slovačke.«

Oba Zagrebčanina slušala su sa zanimanjem mladoga pravnika, koji se bio sav zanio, dok je govorio. Njegove smeđe oči sanjarski su gledale preda se, a usko, ponešto blijedo lice bilo se osulo lakim rumenilom. Vidjelo se, da sve, što govori, duboko proživljuje u duši, koja je puna osjećaja i poleta.

»Bratislava i Trnava bila su u prošlosti dva vrlo značajna grada za nas Hrvate uopće,« primijeti dr Marković nadovezavši svoju misao na riječi mladog Turinića.

»Osobito Trnava,« doda dr Grančić. »Na to više puta mislim, koliko je Hrvata dolazilo na nekadanje trnavsko sveučilište.«

»Nama je tu i danas Trnava kulturno središte,« reče rihtar. »Moj se otac Franjo Turinić još godine 1876. upisao za člana Društva sv. Vojtjeha, koje nam svake godine iz Trnave šalje knjige. Za vrijeme mađarske vlasti bile su nam to glavne slovačke knjige. Pa i danas...«

Ustane od stola i dohvati s police požutjelu knjigu »Spomenicu Društva sv. Vojtjeha« iz godine 1886., te nam listajući po njoj pokaže, kako je među članovima Društva sv. Vojtjeha pod brojem 3168. tiskano ime: »Turinić Franjo v Horvátskom Gurabe.«

»A hrvatskih knjiga niste nikada dobivali?« upita dr Marković.

»Nikada. Mi ni ne znamo čitati hrvatski. U kućama svojim doduše govorimo hrvatski, ali svoje narječje, koje je već i pomiješano sa slovačkim riječima. U školi i u crkvi je samo slovački jezik...« razlagao je mladi Turinić.

»Bili smo i kod vašeg župnika i kod učitelja,« spomene dr Grančić.

Rihtar samo odmahne rukom pa će s uzdahom:

»Ah, nemamo sreće. Župnik je Mađžar, a učitelj Čeh. No valjda ni to ne će uvijek tako biti.

Samo dok Slovačka bude mogla na sva takva mjesta postaviti svoje sinove . . .«

Razgovor, koji je živo tekao, najedamput prekinu dr Grančić pitanjem, koje je upravio rihtaru:

»Rekli ste, da ste kumovali Grebiću, kad se ženio. Ta me njegova ženidba zanima, jer slutim, da nije bila posve obična.«

»Roman, velim vam, pravi roman,« odvrati rihtar. »Siromah Paval! Jeste li ga vidjeli? Još je prava Božja sreća, da je Grebić svojom dobrotom znao osvojiti srce svoje žene, pa je njihov život sada doista nepomućen.«

»A je li uvijek takav bio?« radoznalo upita dr Grančić.

»Ah, bilo je svega!« uzdahne rihtar. »Dugo bi trajalo, da vam sve pripovijedam. No ako vas to baš tako zanima, eto moj Jožko je sve to opisao, pa neka vam dade, da pročitate . . .«

»Ali . . . kako ću, oče?« usprotivi se sin. »Ja sam to samo onako pokušao zabilježiti . . . A i što bi Juro rekao?«

»Ništa ne bi rekao,« odvrati rihtar. »Ja ga dobro poznam. Samo ti daj!«

Časak je Jožko oklijevao. Ali kad ga je i dr Grančić zamolio, neka mu da, ode on u drugu sobu i za čas se vrati s nekoliko školskih teka i pruži ih dru Grančiću:

»Evo tu sam to zapisao, kako su mi otac i drugi kazivali. A neke sam stvari baš i od samoga Grebića saznao.«

»Pa to je čitav roman!« usklikne dr Marković nagnuvši se dru Grančić, koji je stao listati po tekama. »To bismo morali do sutra ostate u Hrvatskom Grobu, da to sve pročitamo . . .«

»A koliko još kanite ostate u Trnavi?« upita mladi Turinić.

»Do četvrtka,« odgovori dr Marković. »Još ćemo pohoditi i Nitru.«

»Pa eto ponesite to i pročitajte u Trnavi, pa mi onda poštom povratite...«

Dr Grančić pogleda radosno mladog sveučilištarca i spremajući teke u svoju kožnu torbu htjede baš nešto reći, kad se otvoriše vrata sobe, u koju udoše Juro Grebić, Fabijan Vrbinković i Petar Marković.

»Došli smo, da se još porazgovorimo s gostima iz Hrvatske,« reče Grebić.

Bila su već četiri sata po podne, kad se dr Marković već treći put digao i rekao:

»Ali sad je ipak već krajnje vrijeme, da idemo. Lijepo nam je tu kod vas u Hrvatskom Grobu. Hvala vam, dragi naši Hrvati, na vašoj ljubavi i gostoljubivosti. Ne ćemo vam to nikad zaboraviti. I u Hrvatskoj ćemo o vama pripovijedati i pisati, da vas ni stara domovina vaših pradjedova ne zaboravi...«

Dan se već posve bio okrenuo prema zapadu, kad su dr Marković i dr Grančić, ispraćeni do samovoza (auta) od rihtara, njegove obitelji i prijatelja, ostavljali Hrvatski Grob. Dr Grančić je na prozoru Grebićeve kuće vidio i lijepu glavu njegove žene, koja je sa smiješkom kimnula, kad ju je pozdravio.

A onda su za čas izjurili iz sela.

»Nezaboravan doživljaj!« gotovo klikne dr Grančić.

»Nezaboravni ljudi!« doda dr Marković. »Naša krv, naša duša, naše srce...«

Kad su već bili blizu Slovačkoga Groba, samovoz morade stati, jer je na kotaču pukla guma. Dok je vozač namještao kotač s novom gumom, dr Marković i dr Grančić izadu iz samovoza.

Pedesetak koraka dalje sjedio je kraj ceste čovjek, podbočio s obje ruke glavu uprijevši lakte o koljena te se nepomično zagledao prema sunčanom zapadu, s kojega se sivkasta, kao od svile fina koprena stala spuštati na zemlju.

»Nije li ono ludi Paval?« pokaže rukom prema njemu dr Marković.

Dr Grančić pođe odmah ravno prema mjestu, gdje je čovjek sjedio.

»Paval...« javi mu se.

Ludak se okrene i nasmije.

»Eja... eja... tam v Ameriki su tiež Horvati... Ale tam nie je Kristina...« reče i zagleda se opet nijemo prema zapadu kao i prije.

Dr Grančić je časak još stajao, zatim se vrati k samovozu, koji je već opet bio pripravljen, da krene. Provezli su se kraj ludog Pavla, a da se on nije ni osvrnuo.

»Njegova je duša samo još grob jedne velike ljubavi,« sjetno će dr Grančić.

»Čitat ćemo...« doda s primjesom odvjetničke hladnokrvnosti dr Marković.

»Još noćas...« opipa dr Grančić svoju kožnu torbu, kao da se htio uvjeriti, da li su u njoj doista zapisi mladog Turinića.

Auto je kao na krilima jurio kroz Slovački Grob.

III.

Trnava — i inače uvijek zamišljena, kao da samo snatri o davnim danima svoje slave — spuštala je umorne vjeđe pod prvim lakim dodirrom toplog večernjeg sumraka, koji se došuljao, da je pomiluje po blijedom joj licu. Mnogobrojni njeni tornjevi, koji joj dadoše ime slovačkog Rima, činili su se kao ruke uzdignute prema nebu i sklopljene na večernji pozdrav Trnavskoj Gospi, kojoj se cijeli ovaj kraj Slovačke moli i utječe. A neko tajanstveno strujanje lebdjelo je oko šutljivih raštrkanih crkava i nad krovovima bojažljivo šćućurenih kuća. Cijeli je taj starodrevnom ozbiljnošću zaogrnuti grad kao od neke pri-tajene čežnje tiho uzdisao.

I dr Marković je, kad je samovoz ušao među prve trnavske kuće, iz punog srca uzdahnuo:

»Oh, kako mi je voljko osjećanje, kad gledam ovaj meni od prvoga susreta tako dragi grad!«

Dr Grančić se trgne iz nekih svojih misli te upita:

»Zar smo već tu?«

»Ti kao da si daleko nekud lutao za svojom maštom,« pogleda ga dr Marković.

»Da, još uvijek u Hrvatskom Grobu,« potvrdi dr Grančić. »Župnik, učitelj, rihtar, Grebić, Kristina, Štefina, Paval, Jožko — sve te osobe, u kojima smo susreli lice, dušu, srce, sudbinu i tajnu tih naših od domovine tako daleko odbačenih Hrvata, izazvale su u mojoj duši tako neopisivo čudne dojmove, te im se nikako ne mogu oteti. Nešto se u mojim mislima i osjećajima zamrsilo, što ne znam, kako da razmrsim...«

»Hajde, da opet malo skrenemo našem svetom zemljaku i da po njemu Bogu zahvalimo, za ovaj lijepi današnji naš dan!« dr Marković će ne obazirući se na Grančićeve zamišljene riječi, te dade šoferu nalog, da skrene pred uršulinsku crkvu.

U tihoj skromnosti pokrajne ulice i u svetoj tišini čedne crkvice stadoše obojica u pobožnom strahopočitanju pred jednostavnim oltarom, pod kojim u metalnoj škrinji počivaju kosti bl. Marka Križevčanina i dvojice njegovih mučeničkih košičkih sudrugova. Tu su u ovoj gotovo nepoznatoj skrovitosti vječnom miru predani ostanci jednog velikog Hrvata, koji je krvlju svojom poškropio tlo Slovačke, da dade svjedočanstvo za vječni ideal, koji je zajednički i Hrvatskoj i Slovačkoj.

»I ovo je jedan hrvatski grob u ovoj dragoj slovačkoj zemlji,« šapne dr Grančić iza časka zadubljene pobožnosti.

»Jedan sveti hrvatski grob!« kao u zanosu potvrdi dr Marković. »Grob, na koji ni ne misle one tisuće Hrvata, kad se mole križevačkom Blaženiku. A trebalo bi, da u hodočašćima dolazimo ovamo...«

Neki tajanstveni titraj došuljao se kod tih riječi od vječnog svijetla ispred glavnog oltara i pao oko škrinje košičkih mučenika. A onda se digao i izgubio se pod crkvenim stropom, kao da dah neke molitve prati prema nebeskoj visini...

Kad je pet časaka kasnije samovoz stao pred zgradom Društva sv. Vojtjeha, dočekao je oba zagrebačka gosta domaćina, ravnatelj te ustanove, pozdravivši ih s upitom:

»Tâ gdje ste, da vas cijeli dan nema?«

»Dva hrvatska groba su nas neodoljivo privukla i zadržala,« odvrati dr Grančić.

»Kako dva?« raširi domaćina u čuđenju zjenice svojih iskrenih očiju.

»Pa eto posjetili smo opet i našeg svetoga Križevčanina,« razjasni dr Marković.

»A tako!« shvati tek sada domaćina Grančićev odgovor.

Kad su se u ravnateljjevoj sobi udobno spustili u naslonjače uz čašicu slovačke borovičke, raspleo se razgovor o doživljajima iz Hrvatskoga Groba. Ravnatelj domaćina je s radosnim uživanjem slušao zanosne izljeve obojice Hrvata nad onim, što im je današnji dan donio. On razumije taj njihov zanos, što su i u Slovačkoj naišli na davno otrgnutu hrvatsku granu. I on je, kad je poslije svjetskog rata pohodio američke Slovake, bio presretan, kad se našao tamo preko Oceana među svojim zemljacima, koje je kruta nevolja istjerala iz domovine i nesumnjivo bacila tako daleko od narodnog stabla.

»Spomenuli ste dva hrvatska groba,« na kraju će svetovojtješki domaćina. »Ali u tim je grobovima velika simbolika. Hrvatski Grob, koji se

prije zvao Gurab (Graba), nosi svoje današnje ime ne kao skrovište umiranja i smrti, nego uskrsnuća. Vaši Hrvati, koje je Slovačka primila i dala im u nevolji sklonište, bili su, istina, od tuđina osuđeni na narodnu smrt. Ali ih je Slovačka sačuvala od te smrti. I evo čini se, da ste otkrili, kako iz Hrvatskoga Groba odsijevaju prve zrake uskrsnuća, koje vašim sunarodnjacima na toplim grudima naše domovine sviće... A grob bl. Marka Križevčanina? Ako običan grob znači smrt, svetački znači život, koji nas diže prema vječnim sferama... Hrvatska je Slovačkoj povjerala čuvanje tih dvaju grobova, i ona bdije nad njima kao nad svetim zalogom narodnog i vječnog uskrsnuća, za kojim zajednička čežnja veže slovački narod s hrvatskim...«

»Divno ste to rekli!« klikne prostodušno dr Marković. »U tom je dublji smisao naših današnjih doživljaja. U tom je ona dragost, kojom mi je od prekjučer osvojila dušu Trnava, a od danas i Hrvatski Grob.«

»Da, Trnava i Hrvatski Grob...« nadoveže domaćina, »to su dva svjetionika, koji rasvjetljuju i pokazuju zajednički put Slovačke i Hrvatske. Tu su pred nekoliko stoljeća jedna drugoj pružile ruke. Ovamo su vaši pređi dolazili, kao što ste i vi ovih dana došli. I bili su primljeni s bratskom ljubavlju, koju smo i vama jučer dokazali...«

Tiho radosno ganuće spustilo se na dušu obojice Hrvata. U kratkoj šutnji našlo je svoj najjači izražaj. I cijelo večer, dok su sjedjeli kod ravnateljeva gostoljubivog stola, nije ih više ostavljalo. Razgovor je tekao čas u mirnom toku čas u brzicama, a duše su kipjele osjećajima dragosti.

Samo bi dr Grančić na mahove znao ušutjeti i nijemo se zagledati preda se: Misao bi mu utekla k Hrvatskom Grobu, gdje bi u duhu vidio Kri-

stinu, kako izviruje kroz prozor, i ludog Pavla, kako se pred jednom kućom prekrizuje . . .

»Vi ćete noćas prespavati u sobi našeg predsjednika Hlinke, koji se jutros vratio u Ružomberok,« prekine dra Grančiča domaćina iz njegovih misli, a onda se opet okrene dru Markoviću: »A vi se, nadam se, dobro osjećate u mojoj gostinjskoj sobi. Dobro odpočinite noćas obadvojica, pa ćemo sutra u starodrevnu Nitru . . .«

Dr Grančič je htio nešto reći, ali je prešutio. Samo je dižući se od stola dohvatio svoju torbu i opipao je, a onda se zadovoljno s njom uputio za domaćinom, koji ga je poveo k Hlinkinoj sobi. Tek na vratima se okrenuo i doviknuo dru Markoviću:

»Laku noć! Spavaj dobro!«

»A ti nemoj da predugo bdiješ nad zapisima mladog Turinića. Treba se i naspavati. Laku noć!«

Malo iza toga ostao je dr Grančič sam u sobi, koju je Društvo sv. Vojtjeha u ukusnom slovačkom narodnom stilu uredilo svom predsjedniku. Tu, gdje je sinoć Hlinka u molitvi proveo sat, prije nego mu je san nakon napornog dana održane svečanosti zaklopio oči, sad se on spustio časkom na koljena na Hlinkino klecalo . . .

Zatim je otvorio torbu, izvadio teke mladog Turinića, sjeo k stolu i stao čitati. Sat je za satom odkucavao na obližnjem tornju franjevačke crkve. A svijetlo je u Hlinkinoj sobi neprestano svijetlilo. I sve do svanuća novog dana to Hlinkino svijetlo nije utrnulo . . .

ZAPISCI JOŽKA TURINIĆA

I.

Cijeli je Hrvatski Grob već davno znao, da su se Paval Čaplović i Kristina Jelačić zagledali jedno u drugo. To je bila ljubav, kakva se u našem selu nije upamtila. Kristina je ljepota djevojka, kakve ni u devet drugih sela nema. Kad se onako vitka, punana, jedra, rumena, uvijek nasmijana pojavi na ulici, kao da joj se sve kuće od neke dragosti smješkaju, dok prolazi kraj njih. Kao da zemlja, po kojoj joj lagane noge stupaju, postane mekana poput baršunastog sarga. Kao da se neko svijetlo oko nje širi, koje ju je svu oklopilo, te zablješćuje oči, što se obaziru za njom. Kao da se neka začarana kraljevna odnekud stvorila, pa njen čar zahvaća sve, čega god joj se pogled dotakne. A ona kao da je sebi svijesna, da se s njom i oko nje događa nešto neobično, samo ide i jedva čeka, da stigne do crkve i uđe u nju. Ondje se po strani spušta na koljena, sklapa ruke i šapće molitvu, koja opet kao da se šulja po svoj crkvi, pred svakim svetačkim kipom i slikom časak se zaustavlja i ide dalje, a onda se vraća opet natrag i zaustavlja pod korom tamo, gdje nedaleko od vrata stoji Paval...

Paval je ozbiljan momak. Jedinac u oca i majke, koji su najsiromašniji u selu. Nadničari, koji nemaju ništa svoga, nego rade samo drugima. Sinu nemaju što da ostave iza svoje smrti, pa su ga dali u grad u zanat. On je sebi izabrao strojarski zanat, pa kad ga je svršio, otišao je u že-

ljezničarsku službu. Postao je strojar na željeznici. Namješten u Košicama nekoliko je godina rijetko dolazio kući, samo o Božiću, Uskrsu i još koji put. Ljudi su se, kad bi tako došao, čudili, kako je postao kršan, pristao i lijep momak. Zaustavljali su ga i upuštali se s njim u razgovor.

»Sve rjeđe dolaziš, Paval, kući,« govorili bi mu. »Zar ćeš se posve odmetnuti od nas?«

»Šta ćemo! Služba je služba,« odgovarao bi on. »Pa i daleko su Košice...«

»Pa kakav je to grad? Je li naš?«

»Dakako da je naš,« digao bi on glavu. »Pravi madžarski grad...«

»Ima li tamo i Hrvata, kao što smo mi?«

»Nema. Samo su svud u okolici slovačka sela.«

»A u gradu nema Slovaka?«

»Ima. Pa zar nisu i Slovaci Madžari?«

»Tko je tebe, sinko, to naučio?« gledali bi ga ljudi u čudu.

»Pa tamo nas na željeznici tako uče. Tko ne će da bude Madžar, tomu nema službe na željeznici...«

»E, moj sinko, sad vidim, da si zbilja daleko od nas...«

Po selu se stalo čudno šušcati o Pavlu. Osobito među ženama.

»Paval se pogospodio,« govornile su.

»Šta ćeš, kad je uvijek samo među madžarskom gospodom.«

»A otac i mati su mu najveća sirotinja.«

»Rekla sam već njegovoj materi, da će s Pavlom još svašta biti,« jedna će postarija žena žmirkajući.

»Kad se tamo u gradu oženi, ne će više ni gledati svoje roditelje,« doda druga klimajući ozbiljno glavom.

»Valjda je već sebi i našao kakvu Madžaricu,

kad tako malo kada dolazi kući,« jedna će mlada, još pristala udovica.

»Pa i jest momak od oka. I naše se djevojke mnogo ogledavaju za njim,« opet će ona sa žmirkavim očima. »Ali on nijedne da pogleda.«

»I nisu naše djevojke za njega. Da imam devet kćeri, nijedne ne bih dala za takvoga. Nema ti ničega gorega, nego kad se puka sirotinja pogospodi!«

Žene su stojeći pred crkvom u tili čas utihnule, jer se tu odnekale stvorio Paval. Došao je i on u crkvu. Treće je zvono prosulo svoje zvukove po cintoru, po okolnim kućama i po širokoj ulici, koja se sva pomakla u žurbi, da stigne na početak službe Božje.

Kad se svijet poslije mise razilazio, Paval je izašavši među prvima iz crkve stao po strani pred njom, da dočeka svoju majku, pa će zajedno s njom kući. Dok je tako stajao i promatrao, tko sve izlazi iz crkve, najedamput se trgne: oči mu se sukobiše s očima, iz kojih kao da je neka iskra vrcnula, i nesamo da mu je zablještila pogled, nego mu pala negdje ispod grla, zapekla ga i svu mu krv upalila. U taj mah se one oči spuстиše, kao da utonuše u rumenilu, koje je oko njih planulo.

Oko Pavla kao da se okrenuo cijeli svijet. Zagledao se netrenimice prema onoj strani, gdje se među svijetom izgubio vitki djevojački stas sa svijetlom kosom, iza koje se sakrio onaj blještavi sjaj očiju, što ga je tako žarko, tako čarobno ošinuo, te mu je sada tako čudno, kao da mu je neka tajna sila oduzela svu snagu. Stoji kao ukopan, a misli kao da su mu se razišle na sve strane, kao što se taj svijet sada razilazi iz crkve. On bi pošao za njima, da ih stigne, da ih iznova pokupi, da ih moli, neka ga ne ostave, neka ostanu s njim, jer mu srce tako nemirno udara, pa se boji, da će mu i ono pobjeći. Ali

kad bi se sad maknuo, osjeća, da bi ovako bez misli, kakav je u ovaj čas, učinio nešto, što bi prasnulo kao grom. Svi bi se zaprepašteno okupili oko njega, zgrabili ga, i on bi uzalud pružao ruke, da dohvati onaj vitki djevojački stas sa zlatnim vlasima...

»Što si se tu tako ukočio?« povuče ga za ruku mati izašavši među posljednjima iz crkve.

Paval je pogleda, pa kao da se probudio iza sna, makne desnom rukom kapu s čela, prevuče preko njega ruku, zatim se nasmije, namjesti opet kapu i reče:

»Ništa... ništa... Čekao sam te...«

I pošao je s majkom. Glava mu se sama od sebe zamišljeno spuštala. Od časa do časa bi je dizao te se nemirno ogledao, kao da nekog pogledom traži i čeka.

Majka ga je postrance ispod oka pogledavala, a onda će najedamput okolišajući:

»Već dugo hoću da te pitam... Svijet mi svašta govori... Eto već si u dvadesetčetvrtoj godini. Mogao bi se ženiti... Kažu, da si u Košicama već našao djevojku... A meni ništa ne veliš... Majka sam ti...«

Paval se nasmije. Njegov smijeh se rastrgano prosuo iz usta.

»Ja... djevojku?... U Košicama?...«

»Pa zašto da ne? Valjda ne ćeš iz našeg sela? Kao da drugdje nema djevojke za tebe!«

Pavlu nestade smiješka s lica. Malo mu se namrštiše obrve. Ali ne reče ništa.

»Ništa mi ne kažeš...« opet prihvati majka.

»A što da ti rekнем, mama?« on će glasom, koji je titrao od neke pritajene mekoće.

»Jesi li sebi našao djevojku?«

Paval ne odgovori. Samo je gledao pred sebe.

»No? Reci, da me to više ne muči!«

Paval okrene lice prema njoj. Časak ju je nijemo gledao, a onda spusti vjeđe i izusti:

»Jesam, majko . . . Ali ne u Košicama . . .«

Neka ptičica je na drvetu, ispod kojeg su prolazili, zapjevala, zalepršala veselo krilima i odletjela u sunčanu daljinu.

Kad je pred večer Paval prošao kroz selo, na jednom se zaokretu pred njim stvorila djevojačka glava sa zlatnom kosom i svijetlim, dubokim očima.

»Kristina . . .« šapnuo je iznenađeno i stao.

I ona se zaustavila. Htjela je nešto reći, ali rumenilo, kojim joj je lice planulo, kao da joj je opalilo i oči i usta, pa se vjeda samo spustiše, a sa usana ni riječ da se odkine.

»Kristina,« ponovi nakon časka zbunjene šutnje Paval i dohvati joj ruku, »odsad ću se češće nego dosad vraćati kući . . .«

»Zašto?« podigne ona oči k njemu.

»Jer si ti tu . . .« stisne joj on lagano ruku, koju je neprestano držao.

»Pa ja sam uvijek tu bila,« nasmije se ona, a neka toplina prostruji iz tog smiješka.

»Ali tek danas sam te našao . . .«

»Ti mene našao?« zatrepti čaroban sjaj u njenim očima, da je Paval sav zadrhtao.

»Da, našao,« izusti, »i ne ću, da te izgubim . . .«

»A kad se vratiš u Košice?« zadrhta u njenu glasu nešto, što ga je upeklo kao od uboda igle.

»U Košice? Ništa ja nemam u Košicama. Pogotovu . . .« stane malo i zagleda se toplo u njene oči, koje su predano bile uprte u nj. »Odsad moram tebi biti bliže. Tražit ću premještenje u Bratislavu.«

»Onda bi mogao češće dolaziti kući?« gledala ga je ona neprestano upijajući žar njegovih očiju.

»Svake nedjelje. Da li bi ti to voljela?«

Ona nije ništa odgovorila, samo mu je s lakim drhtajem stisnula ruku i spustila glavu, a onda se naglo okrenula i odbrzala.

Paval je stajao i gledao za njom. Nije ni pokušao, da je dostigne. Njemu je srce kipjelo od dragosti, kakve još nikad u životu nije okusio. Bio je opojen nekim miljem, koje je tu oko njega ostalo od Kristine. Osjećao je, da se njegov dosadašnji život zaustavio na ovom zao-kretu, gdje se s Kristinom susreo, neka neodoljiva sila se pred njim prepriječila, pa ni makac dalje. Tu sad treba skupiti nove snage, pa onda jurnuti naprijed, da se sve pod tobom potrese i prolomi. Ali to će moći samo s Kristininom pomoću. Zar bi mu je ona mogla uskratiti? Ona, koja mu je svojim čarobnim očima zaplela srce u tako zamršene niti osjećaja, da mu je sada sputano kao ptica u krletci, a onda pred njim stala i tako se predano zagledala u njegove oči?

»Kristina!« htio je viknuti za njom. Ali nje više nije bilo. A i usne su mu smogle samo šapnuti to drago, to sveto ime, koje je poput zastave zalepršalo nad njegovim životom...

II.

Drugo je jutro Kristina rano ustala. Kad je izašla na dvorište, jutarnje su joj se sunčane zrake uplele u zlatnu kosu, koja kao da je od sunčanog zlata još više nabujala, pa zlato sve kao da kapa na njena ramena, na njene ruke i pred njene noge, što su se priljubile k rosnoj travi. Stala je nasred dvorišta i raširila ruke protežući se na jutarnjem zraku, koji je svojom mirisavom svježinom stao da prožima cijelo njeno biće. Njene raširene ruke bile su, kao da su ispružene za nečim, što bi htjela dohvatiti, obujmiti i privući k sebi. Oči je sklopila, na usta je požudno udisala zrak, grudi su joj se snažno dizale i spuštale: sva je bila kao u nekom čekanju, sva se bila pretvorila u slatku čežnju. A onda je naglo spustila ruke i sa smiješkom zadovoljstva,

koji joj se prelio licem, okrenula se te u žurbi otišla na drugi kraj dvorišta. Čas zatim vraćala se goneći pred sobom jato bijelih gusaka, koje su radosnim gakanjem ispunile cijelo dvorište. Kristina im je otvorila dvorišna vrata, ispustila ih na ulicu, a kad su one krenule prema donjoj strani sela, pošla je i ona za njima.

Ide Kristina, a misli idu pred njom kao i to jato gusaka. Ona se žuri za njima, kao da ju je strah, da joj se ne bi razbježale na sve strane. Ona osjeća, da te njene misli nisu više, kakve su jučer bile. Nekako su postale drukčije, življe, nestašnije, neposlušnije, pa baš kao da ih neka nepoznata sila vuče od nje, a one samo što ne pobjegnu. Bojažljivo strepi nad njima, da ne ostane bez njih. Što bi ona onda? Ovako ona samo ide za njima, a da ne zna ni sama kuda. Pušta, da je one vode, kud ih je volja. Bolje i tako, nego da joj se razbjegnu. Skupit će ona njih opet, uhvatiti opet uzde nad njima, postat će joj opet poslušne i ravnati se po njenoj volji. A sad joj je gotovo i ljepše, što može ovako da im preda svoju volju, jer ta njena volja, koja je uvijek bila čvrsta, pa je sve oko nje moralo po njoj biti, sad je nekako omekšala kao zrela kaj-sija . . .

Kod kapelice sv. Trojstva na kraju ulice Kristina je stala, prekrižila se i sklopila ruke. Obuzela ju je takva želja za molitvom, kakvu ne pamti, da je kada osjetila. Odkad joj je jučer u crkvi molitva skrenula, kuda još nikada nije, te se zaustavila pred korom na mjestu, gdje je stajao Paval (ona ga je, ne zna ni sama kako, vidjela, kad je ušao u crkvu), odonda joj je ta molitva postala posebno draga. I sinoć ju je trostruko duže molila nego inače, kad je pošla na počinak, i uvijek joj se činilo, da ta njena molitva opet staje pred onim vitkim momačkim sta-

som, pa se onda iznad njega izvija uvis, kruži nad njim i napokon nestaje u nedogledu...

I sada se tu pred kapelicom, dok su guske s viškom odjurile na obližnju barinu, da se u njoj okupaju, Kristina sva predaje molitvi, koja joj s tolikom slatkoćom izlazi iz srca te se uspinje do križa na kapelici, sjeda na nj poput bijeloga goluba, koji će, kad se malo okupa u sunčevu jutarnjem zraku, odprhnuti put nebeske modrine. Kristina gleda u taj križ, a oči joj trepere kao lišće posuto jutarnjom rosom. I u njenim očima se skupile dvije kapljice rose, koje kao da su se ravno s neba spustile u njenu očinju zelenkastu, poput jezera duboku bistrinu.

»Kristina...« javi se u taj čas iza nje glas, od kojega joj se sve biće potreslo. Bilo joj je, kao da se od zvuka toga glasa sve oko nje uzbibalo, kao da se zemlja ispod njenih nogu raspukla, te će se sad-na survati u provaliju.

U tili čas se okrenula, a ruke, koje su joj još trenutak prije bile sklopljene u molitvi, sad su se raširile i našle oko jednog vrata, kojega se uhvatila kao jedinog spasa.

»Paval...« šapnula je, a mislila je, da je kriknula, te da je taj krik cijelo selo čulo. I da joj nitko ne vidi rumenilo lica, kojemu žar gase kapljice, što se spuštaju iz očiju te mile i kapaju, nitko da ih zaustavi, spustila je glavu, naslonila je na grudi, što su se uz nju našle, a dvije je snažne ruke privijaju tako toplo, tako iznenađeno, tako sretno.

»Kristina, odlazim i nisam ni slutio, da ću te tu naći...« čula je drage riječi, kao da nastavljaaju tamo, gdje su jučer pred večer, kad je ono pred njima pobjegla, bile stale.

»Pa jučer si rekao, da si me našao i da ne ćeš, da me izgubiš. Uvijek ćeš me nalaziti, kudagod kreneš,« podigla je glavu i uprla u nj oči, koje su još bile rosne kao zrele šljive u zoru.

»I nikada te ne ću izgubiti?«

»Nikada . . .«

S križa na kapelici odprhnula je ona Kristinina molitva i poput bijelog oblačića rasplinula se u nebeskoj modrini. Vidjela je, kako se dvoja usta tu pred kapelicom približiše, sklopiše i stopiše u nešto, što je žarko kao oganj, sladko kao pjesma, veliko kao nebo, sveto kao molitva. Kristinina molitva, koja se rodila u njenu malom, toplom srcu, ponijela je to, što je vidjela, u nebeski bezkraj, da to ondje stavi pod okrilje vječnosti.

Osjećaj vječnosti strujio je cijelim Kristinim bićem, kad je iza prve dragosti poljubca, kojega sebi nikad nije znala ni zamisliti, a koji se eto tako naglo, tako nenadano stvorio tu u zagrljaju dviju momačkih ruku, opet spustila glavu na Pavlova prsa.

»Paval . . . je li . . . ti sad odlaziš?« zadrhtala je i stisnula glavu jače k njemu, da čuje, kako silno bije njegovo srce, prepuno sreće, kojom je uzavrelo i prekipjelo.

»Odlazim, Kristina, ali brzo ću se opet vratiti,« Paval će i spusti svoje usne na njenu zlatnu kosu, kao da će s nje med srkati.

»Ja ću te čekati . . . svaki dan čekati . . . uvijek čekati . . .« padale su njene riječi s usana, kao da s njih kapa najsladi sok.

»Ljubiš li me, Kristina?« osjetila je, kako su njegove ruke čvrsto, a ipak tako milo zahvatile njenu glavu i lagano je odmakle.

Njegove oči uroniše u njene. Svega je naokolo nestalo. Samo njihove oči bile su tu, a nad njima se raskrilo neizmjereno, vječno nebo, da bude tajni svjedok onoga, što na te oči srce srcu nezaboravno kazuje, duša u dušu neizbrisivo piše.

»Reci, Kristina . . .« bilo je, kao da nečija ruka rasklapa knjigu njene životne tajne. Pa kad je sad već rasklopljena, kad je njena tajna već

odkrivena, kad je već više nigdje nema sakriti, i njene usnice šaptom je kazuju:

»Ljubim, Paval... Već dugo...«

»Kristina?... Već dugo?« kliktaj ushićenja vine se iz Pavlova grla.

»Da... Kad si lani o Božiću bio kod kuće, prvi put sam to osjetila... Ti me nisi opažao. A i ja sam se, da me ne bi vidio, sakrivala pred tobom... Bojala sam se ovoga, što sam prema tebi počela osjećati... Bila sam u isti čas i sretna i nesretna... Neprestano sam mislila na tebe, sanjala o tebi, molila se za tebe... I o Uskrsu kad si bio, bojala sam se, da od svega, što me je obuzimalo, ne ću moći izdržati... da ću doći pred tebe i tražiti, da mi vratiš srce, koje je odbjeglo za tobom... A kad si sad opet došao, slutila sam, da je sad kucnuo čas, koji će odlučiti mojom sudbinom... I Bog je eto dao...« spusti ona opet glavu privijajući se presretno k Pavlu.

A on se samo predavao njenim riječima, koje su mu obasjavale put, po kojem je eto — sada to jasno vidi — ta divna ljubav došla k njemu. Sad je njegovo srce tek proćutjelo svu njenu dragost, svu njenu čarobnu neodoljivost.

»Kristina, evo me, tvoj sam, zauvijek tvoj...« rekao je, a glas mu je zvučao tako svečano, te joj se činilo, kao da iz njega čuje zvukove trublje s neke daleke visine.

»I ja tvoja...« htjela je izreći, ali glas joj se utopio u novom cjelovu, kojemu su se predale njene usnice.

Malo iza toga stajala je opet sama kraj kapelice i gledala, kako Paval užurbanim korakom odmiče cestom prema Slovačkom Grobu, da u Sv. Júru stigne na vlak, kojim će se odvesti u Košice.

»Daleko... tako daleko...« sijejne joj kroz mozak, a vjeđe se samo sklopiše, da pokriju kao rosnim kapljicama zamagljene oči.

Na barini, kraj koje je Paval odmicao cestom u daljinu, guske su se punim glasom javile, kao da cijelom selu žele razglasiti slatku tajnu, s kojom sad Paval odlazi, kao što nikad nije odlazio.

III.

Kristina je sa svojom majkom bila zabavljena velikim spremanjem. Sutra je blagdan sv. Stjepana, kralja, crkveni god, pa sve treba da bude čisto i svečano uređeno.

Prednu hižu (sobu) spremala je Kristina. U svakoj je kući ta soba najljepše uređena, te se njom ponosi domaćica, ali u kući Jurja Jelačića, koji se ubraja među najbogatije ljude u selu i čija je kuća jedna od najljepših, svetlica je posebno ukrašena svime, što su pučka umjetnost i običaji pružili. Sve je tu naokolo puno islikanih tanjura i zdjela, povješanih do drvenoga stropa ili poslaganih na išaranoj polici, oko koje vise islikani vrčevi. Pod gredama se njišu cifrarijama ukrašene svijeće, a oči svijuju svetaca, kojih su mnogobrojne slike upravo prekrile zidove, kao da su uprte u tamnocrvena vrata sobe, na kojima šarene slikarije usred četiriju modrih polja bljeskavo odsijevaju obasjane svjetlom kroz oba čipkastim zastorima zastrta prozora s ulične strane. Uz zid u pročelju sobe i s lijeve strane stoje drvene klupe, kojima su nasloni crveno obojeni i bujno islikani šarenim cvijećem i pobožnim kršćanskim znakovima, a u sredini je jednostavno naslikani lik Majke Božje s malim Isusom. Na naslonu jedne klupe ispisano je i ime domaćine Jurja Jelačića s godinom 1865., valjda godinom njegova rođenja. Na suprotnoj strani sobe je postelja, također islikana ukusnim šarama, a na njoj su naslagani vanjkuši gotovo do samog stropa. Pred posteljom je opet klupa s nježnim cvjetnim slikarijama, među kojima se ističu osobito tulipani

okrećući se kao u čežnji za bijelim mušicama, što su se među njima smjestile sa slatkim smiješkom. Za vratima se u kut stisla svijetlim modrilom obojena škrinja, po kojoj se islikano crveno cvijeće dojmima poput plamenova, te samo što ne planu. U protivnom kutu sobe je peć od kaljeva, pred njom klupa bez naslona, a uz peć s jedne i druge strane vise na zidu po jedan bujno islikani tanjur s ptičicama na cvjetnim grančicama u sredini, te ti se čini, da će te ptičice sad-na zacvrkutati i svojom pjesmicom ispuniti cijelo čarobno ozračje svetlice.

Kristina je baš dovršila spremanje te pošto je napokon obrisala i daščani pod, stala je na vratima, da još jedamput sve očima pregleda, nije li što zaboravila urediti. S jednog išaranog vrča, koji je visio na polici, smješkalu joj se lice lovca, koji koracajući širokim korakom među samim cvijećem s lovačkom puškom na ramenu i sa svinutom lulom u ustima kao da se mlad i lijepo obučen u modroj uniformi žurio prema njoj. Kristini je nehotice zapelo oko na tom liku lovca u času, kad je po njem kliznula zraka sunca kroz prozor. I učinilo joj se, kao da je taj lik na čas poprimio lik, koji bi, kadgod bi na nj pomislila, uvijek nagnao njeno malo srce na življe kucanje, njene lijepe oči na čeznutljiviji sjaj, a njene grudi na duboki uzdah.

»Doći će...« kao da je neki šapat lebdio oko nje, a ona je sva zadrhtala od neke dragosti.

U taj tren se javi glas njene majke iz kuhinje.

»Jesi li, Kristina, gotova?... Šta si stala i kud si se zagledala?«

Kristina se okrene, ne odgovori ništa, nego samo izade iz svetlice kroz vrata, koja su vodila u kuhinju.

Tu je njena majka već bila sve spremila i uredila. Islikani zid ognjišta svojim je šarenim cvijećem, zelenim i modrim srcima te crvenim i

žutim polumjesecima ispunjao cijelu kuhinju čarobnom vedrinom, koju su pojačavali mnogobrojni šaroliko islikani tanjuri, što vise iznad ognjišta. S jedne strane vrata krušne peći, a s druge štednjak postavili su se kao stražari starodrevnom, tako divno ukrašenom ognjištu, gledajući jedno u drugo, kao što pretjerano samosvijesna sadašnjost gleda u romantički zaostalu prošlost. I da nije sve te upravo svetošću zadahnute ljepote, po kojoj je kuhinja postala pravo kućno svetište, možda bi tu već davno bilo došlo do obračuna između dva svijeta, što su se tu sukobila iz primitivne prošlosti i praktičke sadašnjosti.

»Kristina!« zovne majka kćer, koja se iz prednje sobe bila kroz kuhinju uputila ravno u dvorište.

»Što je, majko?« stane Kristina i pogleda kao nekako prestrašenim pogledom u majčino lice. Već duže je vremena ona nevoljko stala osjećati majčin pogled, koji ju je nekako neobično pratio. Slutila je, da majka tim svojim pogledima hoće da prodre u njenu dušu. A Kristina bi sve radije, nego da joj majčin pogled razotkrije ono, što je na dnu svoje duše tako slatko čuvala i krila od svega svijeta. Zato je i nehotice nastojala izmicati majčinim pogledima i razgovorima. Znala je, da ne će moći uvijek tako, nego da će tu tajanstvenu nit, koja se opletala i zamrsila oko nje i majke, morati jedamput razmrsiti. Kristina se nije ni usuđivala pomisliti, šta će tada doći...

»Kristina, hoću nešto da ti kažem...« brisala je majka ruke o pregaču i ozbiljno se zagledala u kćer.

Kristina je osjetila, kako joj srce najedamput hoće da stane, te se trza i udara, da se sva protresla. A pred oči joj se spustila kao neka maglica, kroz koju ni ne razabire sviju crta majčina

lica, nego vidi samo namrštene obrve nad njenim oštrim očima, što danas svojim pogledom upravo bodu u srce.

»Već nekoliko mjeseci mi nisi više ona, koja si prije bila...« nastavlja majka, a njen glas je tako neobično dubok i tvrd. »Znam, šta je. I cijelo selo to zna. Ali ja ti evo, kćeri, kažem: Paval nije za tebe. Ti kao bogata jedinica moraš sebi boljeg momka naći, a ne iz najsiromašnije kuće u selu...«

Kristina se morala nasloniti časak uza zid, jer joj je bilo, kao da će se srušiti. Oko nje se najedamput sve zavrtjelo i svu ju je okružio neki šum, kroz koji su padale majčine riječi kao udarci čekića. Ali to je bilo samo za nekoliko trenutaka. Tada je Kristina osjetila, kako joj je kroz žile stala strujati opet snaga: stisnula je šake i usnice, podigla glavu i nepomičan pogled uprla u majčine oči.

»Jest, Kristina, to ti kao majka govorim,« čula je majčine riječi dalje. »Meni je toga, što svijet već o tebi toliko govori, dosta. Šutjela sam isprva. Mislila sam: proći će te to, doći ćeš i sama k pameti. Ali odkad je on premješten u Požon¹, pa je stao sve češće dolaziti kući, da te samo što više zaludi, vidim, da ti i ja kao tvoja mati moram svoju reći. Pogotovu odkad si na Bilu nedilju² na proštenju Pavlu, kako čujem, dala pierko, a on tebi prsten. Vas ste dvoje prema tome javno pokazali, da se mislite uzeti. Ali zaboravila si, da neku odluku o tom imam i ja. Pa kad si na to zaboravila, evo ću te ja na to podsjetiti. Znaj, Kristina: ti za Pavla nikad ne ćeš poći...«

¹ Tako su slovački Hrvati zvali prije Bratislavu.

² Tako zovu nedjelju Sniježne Gospe, kad iz Hrvatskoga Groba ide proštenje u Mariatal.

Kristina korakne korak naprijed uhvativši se s obje ruke za glavu, zatim pusti, da joj se skliznu niza zlatnu kosu.

»Majko . . .« bilo joj je da krikne, ali je samo napola šaptom smogla izgovoriti tu riječ, u koju je slila sav očaj svoje duše nad onim, čim su joj majčine riječi ranile srce.

»Jest, ne ćeš biti njegova, jer ja to ne dam!« još tvrde udariše riječi s majčinih usana o njeno srce.

Kristina se ustoboči na te riječi i napnuvši sve sile, koje su se u njoj lomile, kao da je hoće svu da rastrgaju, izgovori:

»U svemu te, majko, mogu i hoću slušati, ali u ovom ne mogu . . .«

»Ti me moraš i u tom slušati!« uhvati je majka za rame.

»Ne, ne dam svoga srca ubiti!« otme joj se Kristina. »Za kog ću poći, o tom ću samo ja odlučiti!«

I okrenuvši se izleti na dvorište. Žar ljetnog dopodnevnog sunca dočekao ju je tu u svoj topli zagrljaj. Ali ona se otela tom zagrljaju utrčavši u komoru, tu se spustila na štrych (škrinju za žito), pokrila rukama lice i zajecala.

»Paval . . . Paval, zar zbilja ne ću nikada biti tvoja?« jecala je, a srce joj se, stisnuto od bola, trzalo i kidalo.

Nad prozorčićem komore javilo se iz golubinjaka pod krovom mekano, čeznutljivo, melankolično gukanje bezbrižno zaljubljenih golubova. A jedna sunčana zraka pala je kroz prozorčić u komoru i kao da je po tlu do Kristininih nogu stala bilježiti melodiju tog slatkoga gukanja . . .

IV.

Kristinina je majka bila vrlo uzrujana. Već nekoliko mjeseci osjeća, kako joj se u srce uvukao kao neki crv, koji joj pije krv. Na mahove joj se zamagli pred očima, te misli, da se cijeli svijet oko nje okreće, pa samo što se ne stropošta na zemlju kao panj. A drugi put je opet nešto stisne oko srca, pa ne može daha uhvatiti. Sve joj misli raštrkano vrludaju po prošlim danima, kao da traže nešto, što je davno izgubljeno. Najedamput stanu, a njene se oči rašire i zagledaju ukočeno preda se. U mašti joj se tada stvori slika, koja izranja iz neke dubine, prekrivene maglom zaboravi. Pred sobom ugleda momački lik, te kao da čuje njegove riječi:

»Margita, mislio sam, da si mi od sviju djevojaka najdraža, ali srce je odlučilo drugačije i zavoljelo drugu. Lijepa si, draga si, imućna si, ali srce ne pita, nego je otišlo drugoj, koja se možda ne može s tobom mjeriti, pogotovu ne bogatstvom. Nisam kriv. Srce je jače od volje. Moraš mi oprostiti. Moraš se smiriti. Moraš zaboraviti na me . . .«

Ona sklapa oči, a ruka joj se sama od sebe diže, da otjera tu bolnu sliku ispred sebe. Ali mjesto te slike stvori se druga pred njom: nekadanja njena drugarica Terezija, koja joj je preotela dragoga. Bile su nerazdružive kao dvije sestre. Iako je ona bila iz bogatije kuće, a Terezija Jurkovićeve iz posve siromašne, jedna se k drugoj bila tako priljubila, kao da se nikada rastati ne će. A tada je među njih stupio Ferdo Čaplović, koji je svojom pristalošću osvojio srce lijepe Margite Miklenčićeve. Ona se povjerila Tereziji kao iskrenoj drugarici te ju je jednog dana zamolila, neka Ferdi odnese njenu, Margitinu, poruku, da se želi s njim nasamu sastati i porazgovoriti. Terezija je to doista učinila. Kako

su i Jurkovići i Čaplovići siromašni, njihove su kuće bile nablizu lijevo od crkve smjerom prema vinogradima, pa je Terezija lako mogla dočekati Ferdu, kad se vraćao iz sela. Poslije se potužila Margiti, kako je sva zbunjena i crvena u licu jedva izrekla Ferdi njenu poruku. Ferdo je samo u čudu pogledao Tereziju i nakon kratkog razmišljanja odgovorio:

»Dobro. Reci Margiti, da ću je u nedjelju poslije večernjice dočekati kod škole, pa ćemo se prošetati cestom prema Čeklisu . . .«

Tako je započelo ono, što je Margitu i Tereziju razdvojilo. Margita je sad imala svoga momka, pa se manje družila s Terezijom, koja je opet, a da sama nije znala zašto, imala nekakav čudno nemirni osjećaj, kad bi vidjela Margitu i Ferdu zajedno. Uklanjala bi im se, povukla se, ali nije se ipak mogla suzdržati, a da se ne okrene i ne pogleda za njima. Tako je to bilo po prilici pô godine. Jednog su se podvečerja vraćajući se s posla iz vinograda slučajno sastali Ferdo i Terezija. I upustili su se u razgovor.

»Sve manje te, Terezija, viđam,« dobaci joj on. »Kao da nam kuće nisu tako blizu . . .«

»Jesu kuće, ali nisu putevi . . .« odvrati ona.

Ferdi se učinilo, da je iz zvuka njena glasa, koji je bio tako baršunasto mekan, izletila poput igle tanka strjelica, koja se jedva osjetljivo taknula njegova srca. Pogledao je u Tereziju, koja je odklonila glavu na drugu stranu. Ali on je svejedno opazio, kako joj se nasred obraza skupio pupoljak rumenila.

Te večeri Ferdo dugo nije mogao usnuti. Nепrestano je mislio na Tereziju. Stao ju je ispo-ređivati s Margitom. I osjetio je, kako mu se srce, kadgod pomisli na Tereziju, jače prelije toplinom.

Nekoliko je tjedana vodio u sebi borbu. Mjesto da ide k Margiti kao dotada, lutao je po

poljima i livadama. A onda bi, kad se već spustila noć, sav prašan, znojan i izmoren od tog lutanja prošao pred Terezijinom kućom zavirujući preko plotu, ne bi li nju opazio. Tako ju je jedne večeri zatekao pred kućom.

»Terezija!« gotovo je uskliknuo uhvativši je za obje ruke.

Ona je ustuknula korak natrag, zagledala se u njegove oči, i prije nego se on bio snašao, izvukla je svoje ruke iz njegovih i ovila mu ih oko vrata. A kad ju je on presretan privinuo k sebi i htio cjelovom potvrditi, da je razumio taj njen zagrljaj, ona se otrgne naglo od njega i pobježe u svoje dvorište.

Ferdo je te noći bio kao lud. Oka nije mogao stisnuti. Osjećao je, kako se u njemu život lomio. A kad je drugo jutro rano izašao iz kuće, sretne Terezijinu majku, koja mu sva očajna reče:

»Jao, Ferdo, Tereziji je jako pozlilo. Svu noć je u vrućici bulaznila. Bi li ti mogao otići u Sveti Júr po liječnika?«

Ferdi se sledenilo srce te je samo izlanuo:

»Idem. Samo mi dajte, da Tereziju vidim, pa da znam liječniku reći...«

U grlu ga je nešto stezalo, kad je ušao u Terezijinu sobu. Ona je baš u taj čas mahala rukama vičući:

»Ne ću... ne ću... bježi od mene!...«

Kao okamenjen zurio je Ferdo u jadicu. Shvatio je, da se i u njoj lomi život, kao što se i u njemu cijele noći lomio. Samo što je njegovo srce izdržalo borbu, a njeno nježno se skvrćilo te se u grčevima trza...

»Tako je cijele noći govorila neke riječi, od kojih ništa ne razumijem«, šapne mu Terezijina majka očajno sklapajući ruke.

Ferdo se u taj čas sabere, skupi svu svoju snagu i pristupivši k Terezijinoj postelji dohvati joj ruku.

»Terezija...« izusti tiho, bolno.

Ona upre širok pogled u njega, zatim sklopi oči, spusti ruke i uzdahnuvši duboko klone na jastuk. Časak zatim je mirno usnula.

Njenoj majci samo skliznuše dvije krupne suze iz očiju. A Ferdo se, izakako su nekoliko časaka promatrali Tereziju, kako smireno spava, okrene k njenoj majci i šapne:

»Mislím, da će sve i bez liječnika proći. Uostalom doći ću kasnije opet, pa ćemo vidjeti...«

Kad je o podne došao, Terezija se baš bila probudila. Vrućica joj je bila popustila te je bila pri svijesti.

»Ferdo...« pružila je ruku prema njemu, pogledala ga dugim pogledom, a onda zaklopila oči...

Odležala je tjedan dana. Kad ju je treći dan zapitao, treba li ipak da ode po liječnika, prihvatila je njegovu ruku i šapnula:

»Ti si moj liječnik...«

A kad je ozdravila, sudbina je njihovih srdaca bila odlučena.

Tada je došlo do onoga, što je Ferdo Margiti rekao, kad se od nje rastajao.

Terezija se iza toga nije usuđivala doći Margiti na oči. Osjećala se kao kriva pred njom, premda je sebi bila svijesna, da se baš radi Margite uklanjala Ferdi, te da je zbog toga trpjela, dok je srce nije shrvalo. Zar je ona kriva, što je Margita nju ono slala Ferdi s prvom zaljubljeničkom porukom? Zar je ona kriva, što Ferdo nije u Margite našao onu ljubav, koja bi ga bila zauvijek svezala uz nju? Tako je Terezija sama sebe pitala i sama pred sobom ispričavala.

Margita se osjećala dvostruko prevarenom. Njeno ranjeno srce kipjelo je ogorčenim jadom

i trzalo se u grčevitu bolu. Puštala bi suzama maha, neka teku do mile volje, ne bi li joj ublažile ono, od čega joj je srce krvarilo. A kad bi se tako dosita isplakala, stiskala bi pesnice i stala snovati, kako da milo za drago uzvрати i nevjernom draganu i još nevjernijoj drugarici, koja joj ga je preotela. Ali nije mogla ništa smisliti. Samo bi okom bijesno sijevnula i nogom prkosno udarila o zemlju te kroz stisnute zube izlunula:

»Udat ću se! Nek onaj nevjernik vidi, da mi nije do njega! A i ona nevjernica neka se izjeda, što ću se udati i prije i bolje od nje! ...«

I udala se. Našla je sebi Jurja Jelačića, i lijepog i imućnog momka. Ali još prije udaje susrela se jednog podvečerja s Terezijom i Ferdom. Prvi put ih je tako vidjela zajedno. U prvi tren je mislila, da će se kao ranjena zvjerka zaletiti među njih te tako dati oduška želji za osvetom, koja je tinjala u njenu ranjenom srcu. No svladala se. Samo je stala pred Tereziju, upiljila svoj pogled u njene prestrašene oči i siktavim glasom protisnula kroza zube:

»Neka ti bude prokleta, što si mi otela!«

Ni ne pogledavši Ferde okrenula se i brzo otišla dalje.

Terezija je bila kao gromom ošinuta. Isprva se samo uhvatila za Ferdu, jer joj je bilo, da se sruši. A onda je gorko zajecala i nikako je Ferdo nije mogao utješiti i umiriti. Tjedan je dana bila kao izgubljena, kao izbezumljena. Tek kad se Margita slijedeće nedjelje vjenčala, Tereziji se stao vraćati u dušu mir. Pomalo se opet smijeh pojavio na njenu licu. Što više, njena ljupkost rascvala se u posebnu vedrinu, koja je sva odisala nepomućenom radošću i dragošću. Tako se sva predala željnom očekivanju onog sretnog dana, koji je sebi dočaravala, kako će je Ferdo presretnu povesti pred Božji oltar i u svoj skro-

mni dom. U tom su bile sve njene misli, svi drhtaji njena djevojačkog srca i sve njene tihe čežnje, s kojima je tako toplo ovijala ruke svom Ferdi oko vrata...

Došlo je i to. Kakogod je Margita bučnim svatovskim slavljem nastojala prikriti ono, što joj je bilo na dnu srca još nezacijeljeno, tako je Terezija tiho i skromno ušla pod siromašni krov svoga Ferde te je svojom povučenom toplinom nastojala uljepšati njegov i svoj život. Kad joj se već za desetak mjeseci rodio sin Paval, bila je njena sreća podpuna. No kako joj se na vrata sreće uvijek u životu nastojala ušuljati i nesreća, tako je bilo i u tim časovima: njen je život nekoliko tjedana opet visio na niti. Ferdo je bdio nad njom, strepio nad njom i istrgao je opet smrti iz šaka. Ali teška bolest, iako ju je preboljela, ostavila je traga na njoj. Pavao joj je ostao jedina.

Margita je planula zavišću, kad je saznala, da se Tereziji rodio sin, a njoj još Bog nije bio dao od srca poroda. Bila se skunjila i povukla više u sebe. Kad je napokon u trećoj godini dobila sina Mišu, smirila se u svojoj duši. Nije više osjećala ni zavisti ni mržnje prema Tereziji. I kad joj se tri godine kasnije rodila još i kći Kristina, njeno je materinsko zadovoljstvo slavilo slavlje.

Zatim su godine stale juriti, da ih nije bilo moguće više stizati. Margita i Terezija ostale su jedna drugoj tuđe. Ničim nepomućena ravnodušnost zavladała je među njima, te je već davno bilo zaboravljeno ono, što je među njima prokopalo jaz. A kad je skoro četvrt stoljeća već bilo gotovo zatrpalo taj jaz, iznenada je zla kob opet po njemu stala kopati i iznova ga produbljivati.

»Zar moja kći da pođe baš za njena sina?« kupio se stari jad u Margitinu srcu, koje ni nakon tolikih godina nije bilo posve prebolilo rane, što

mu ga je zadala prva iznevjerena ljubav davne mladosti.

Margita je uživala u svojoj kćeri Kristini. U njenoj ljepoti, koja se pred brižnim materinjim okom tako divno razvijala, vidjela je krunu svoga života. Njom se ponosila pred svijetom. U njoj je usredotočila svu svoju ljubav. Pa sada da to njeno najveće materinje blago ode onamo, odakle joj je zadana najteža rana srcu za cijeli život?

»Ne... nikada!« sva bi se trznula od ljutine, koja je u njoj kipjela.

Sa sve većom je zebnjom pratila svaki Kristinin korak. Kad bi je vidjela zamišljenu, upiljila bi svoj pogled u nju, kao da joj je htjela prodrijeti do dna duše te raščepirati njene djevojačke misli i osjećaje. Noću bi se digla i tiho došuljala do Kristinine postelje, pa u mraku, koji su razbijale mjesečeve zrake prodirući kroz prozor u sobu, promatrala obrise njena spokojnog lica i prisluškivala mirno njeno disanje. I zamislila bi se. Što, kad bi ipak pustila Kristinu, da pođe za Pavla? Ne bi li tim bilo naknadeno ono, što je ona u Ferdinoj ljubavi nekada izgubila? Ne bi li tim bio konačno izbrisan svaki trag onoga, što je tada u svom srcu pretrpjela? Ne bi li se tako na najljepši način izmirila sa svojom nekadanjom drugaricom i s onim, koji je bio prva i nikad nezaboravljena njena ljubav? U srcu njene kćeri ta se njena davna neispunjena ljubav iznova pojavila, iznova propupala, pa neka Kristini bude dano ono, što je njoj bilo oduzeto...

Ali tu bi se najedamput sva potresla. U njenu bi se sjećanju pojavio prizor, kako je ono Tereziji bila dobacila: »Neka ti bude prokleta...« Srsi bi je, kadgod bi se toga sjetila, svu prošli. Bilo joj je, kao da one kobne njene riječi poput zloslutne aveti lebde iznad njene Kristine. Zar da vlastitom prokletstvu izruči svoju kćer? Zar da

nesreću, koja je njenu mladost uništila, kao kad mraz ofuri proljetno cvijeće u najljepšem cvatu, još poveća predavši joj na milost i nemilost i ono najdraže, što joj je život dao, vlastitu kćer? Njena je ljubav prema Ferdi zlo svršila, a zar ne bi Kristinina ljubav prema Ferdinu sinu noseći neizbrisiv žig prokletstva prevarenoga srca mogla deseterostruko gore i nesretnije svršiti? Kakva bi ona bila majka, kad bi mirno gledala, kako joj kći srlja u taj ponor prokletstva?

»Ne . . . nikada! . . . Moja Kristina ne smije nikada biti snaha one nevjernice prokletnice!...«

Mjesec se povukao za oblak, kao da nije htio čuti te šaptom izrečene riječi majke, kojoj se srce krvavo grčilo u oživljenom jadu bolno preživljene mladosti, dok se iz postelje vinuo nemirni duboki uzdah kćeri, kojoj je majka dosudila, da dijeli sudbinu vlastite uskraćene davne ljubavi . . .

V.

U dvorištu Ferde Čaplovića stoji šljivino stablo, kojemu se krošnja plavila od obilnoga roda. Šljiva do šljive nanizala se između lišća po granama, koje su se od težine tolikih plodova svijale. Na dva mjesta morale su biti poduprte motkama, da se ne prelome.

Pod stablom je na travi ležao Pavao. Podvinuo je ruke pod glavu i zagledao se u šljivinu krošnju, na kojoj su se zlatne zrake popodnevnog sunca poigravale s modrim, još ne podpuno zrelim plodovima utiskujući u njih slatkoću svojih žarkih cjelova. Pavlov pogled nije pratio tu igru sunčanih zraka, jer su mu misli bile daleko, gonjene težinom osjećaja, što mu je ispunjalo srce.

Došao je jutros kući na crkveni god. Dobio je dopust do ponedjeljka, dakle pet punih dana, te

je za tih dana nakanio urediti s Kristinom, svojim i njenim roditeljima sve, što je potrebno za njegovu ženidbu.

»Vjenčat ćemo se ove jeseni!« bila je njegova odluka, koju je bio nakanio danas reći Kristini. Bio je uvjeren, da će na te njegove riječi radošću zasjati njeno lice, da će ga pogledati onim svojim krupnim divnim očima, iz kojih će neizmijerna sreća obasjati njegovu dušu. I zamišljao je sebi, kako će se ona sva obuzeta dragošću u tom času privinuti k njemu, oviti mu ruke oko vrata i cjelovom, žarčim nego ikada dosada, potvrditi, da pristaje i da jedva čeka ispunjenje te njegove odluke.

Ali nije joj mogao ništa reći, jer je eto cijelog današnjeg dana uopće nije ni vidio. Nije čak bila ni u crkvi. Sav uznemiren vrzao se oko crkve sve čekajući, ne će li se ipak odnekale pojaviti, da joj pohrli ususret. Mjesto nje došla je u crkvu njena majka. Za cijelo vrijeme svečane mise nije smogao izmoliti ni jednog očenaša, nego mu je u mislima neprestano iskrsavalo pitanje:

»Zašto danas nema Kristine? A znala je, da ću doći...«

Već je pomišljao na to, da poslije mise pristupi Kristininoj majci i da je zapita za nju. Ali onda se sjetio, što mu je Kristina nedavno s nekom tihom zabrinutošću rekla:

»Mama me, odkad se sastajem s tobom, nekako čudno gleda...«

Njemu su se te riječi oštro zarezale u srce. Pomislio je: »Siromah sam, a Kristina je iz bogate kuće, pa valjda njena majka...« Nije dao svojoj misli, da ide do kraja, a ni Kristini nije ništa rekao. Sreća njihovih duša, ispunjenih najdivnijom ljubavlju, koja je ikad povezala dva mlada srca, prekrila je sve riječi i misli, koje su se ticale budućnosti. Istom sada je želeći prvi put pristupiti Kristininoj majci, da je pita, nije li Kri-

stina možda bolesna, kad je nema u crkvi, najedamput zadrhtao sjetivši se onoga, što mu je Kristina o svojoj majci natuknula. A kad ga je Kristinina majka izišavši iz crkve još k tome ošinula mrkim pogledom svojih očiju, iz kojih je sijevnulo nešto, što nije nikako mogao dovesti u sklad sa svojim osjećajima prema Kristini, ostao je zaprepašten. Pred njim kao da je najedamput pukla provalija, kojoj nije mogao svojim pogledom doprijeti do dna.

Kad ni na večernji nije bilo Kristine, Paval je sav obuzet očajnom slutnjom bio utučen, slomljen. Njegova krasna zamisao, s kojom je bio dohrlio na ovaj svoj peterodnevni dopust, stala je da mu se rasplinjuje i tone u maglu nedozirne neizvjesnosti.

S očima mutnima od teške zabrinutosti pristupio je Rozini Janžetićevoj, Kristininoj drugarici, ne bi li od nje čuo, što je s Kristinom. Rozina ga je samo ozbiljno pogledala i rekla:

»Kristinina majka ne da, da se s tobom sastaje.«

»Zašto?« smogao je samo izlanuti, te je i sam osjetio, kako mu je zvuk glasa kod te jedne jedine riječi zazvučao pun očaja.

»Pitaj svoju majku, možda će ti ona znati reći...«

Paval je na te Rozinine riječi ostao još više zapanjen. Zašto mu ona spominje njegovu majku? Htio ju je u prvi čas pitati, ali je samo zašutio i zamišljen gledao preda se.

»Možda bi, Paval, bolje bilo, da sebi tamo negdje daleko od našeg sela nađeš djevojku...« čuo je, kako mu govori Rozina.

Kao da je oštricom noža zarezala u njegovo srce, trgnuo se, upro divlji pogled u Rozinu i gotovo viknuo:

»Nikada! ... Nikada!«

Rozina je, uplašena njegovim pogledom, ustuknula korak natrag i nije mu se usudila više ništa

reći. A ni on nije više ništa rekao. Nekoliko su časaka tako stajali bez riječi, te Rozina u neprilici nije znala, što da počne. Bila bi se okrenula i otišla, ali joj je bilo žao Pavla, kad je vidjela, koliko u sebi trpi. Kako bi mu rado bila pomogla, ali nije smogla ni jedne riječi utjehe, kamo li što drugo.

Tada joj Paval najedamput pruži ruku i reče:

»Pozdravi Kristinu!« te se naglo okrene i gotovo bezumno jureći ode.

Rozina je dugo gledala za njim...

Kad je Paval došao kući, našao je oca samoga kod kuće. Majka se još nije bila vratila, jer je poslije večernje skrenula svojoj krsnoj kumi Mariji Turinićevoj, starici od sedamdesetak godina, koja je ležala teško bolesna.

»Paval, htio bih ti nešto reći,« dočeka ga otac, čim je ušao.

Sin je tupo pogledao u oca.

»Što, oče?« upita spustivši pogled u neprilici.

»Sjedi ovamo k stolu,« otac će te i sam sjedne.

»Danas je god. Ti si nam jedini gost, pa i treba da malo posjedimo zajedno u razgovoru. I ima valjda i što da razgovaramo.«

Paval je sjeo. Otac je i njemu i sebi natočio čašu vina. Zatim počne okolišavajući i zatežući svaku izrečenu riječ:

»U zadnje nam vrijeme češće dolaziš kući. Ne mogu ti izreći, kako je to meni i tvojoj majci drago. Teško nam je bilo, dok si bio daleko tamo u Košicama, odakle si nam samo tri-četiri puta godišnje dolazio. Sad te vidimo skoro toliko puta na mjesec. Jedinac si nam, pa su nam najljepši oni dani, kada tebe uza se vidimo. I samo neka nam te Bog čuva živa i zdrava...«

Nikada otac nije s Pavlom tako govorio. Nikada Paval nije čuo takvih riječi iz očevih ustiju. Zato je samo u čudu gledao u njega i slušao. A

otac je zastavši časak i gledajući u svoju punu čašu nastavljao:

»Znamo mi, Paval, zašto sad opet češće dolaziš kući. Znadu to i drugi u selu, pa kako da i mi ne znamo? To je baš ono, o čemu ti hoću i moram reći, šta ne znaš, a što treba da naš...«

Kad je otac opet časkom zašutio, Pavlu je bilo, da ga nestrpljivo zapita, ali grlo mu se bilo stislo, te nije smogao ni glasa protisnuti. Ruka mu je stala nemirno drhtati na bijelu stolnjaku, kojim je bio prostrt stol.

»Majka je vrlo zabrinuta za tebe,« nastavi otac. »Jedamput ti je, kako mi reče, još dok si bio u Košicama, natuknula, da sebi nađeš djevojku izvan našeg sela. Ali nisi učinio po njenoj želji, nego...«

Paval se naglo digne. Sav blijed htjede nešto reći, ali otac ga prekinu:

»Nemoj se, sinko, uzrujavati. Sjedni i poslušaj me do kraja. Kad sve čuješ, onda ćeš razumjeti i majku i mene...«

Kad je Paval opet sjeo, otac će dalje:

»Bog nas očuvao od toga, da bismo i ja i majka tvoja bilo što imali proti Kristini, koju si, kako vidimo, sebi izabrao. Baš naprotiv mi bismo bili presretni, kad bi iz te tvoje ljubavi moglo doći do braka. Tim bi valjda konačno bilo izbrisano sve ono, što smo ja i tvoja majka, kad smo se zavoljeli, protiv svoje volje skrivili Kristininoj majci...«

I sad je otac sinu ispriповjedio povijest svoje ljubavi. Teško je reći, da li je bilo teže njemu, što je to morao kazivati sinu, ili Pavlu, koji je morao slušati neobičnu priču očeve mladosti. Ali otac je htio, da sinu ne ostane ništa zatajeno, jer se to sad i te kako ticalo i njegove sudbine.

Paval je slušajući očevo kazivanje spustio glavu na obje ruke i samo nepomično zurio u

bijeli stolnjak pred sebe. Ostao je tako nepomičan i onda, kad je otac završio riječima:

»Sad eto znaš sve. I čini se po svemu, da Kristinina majka još nije oprostila tvojoj majci, što joj je, kako misli, mene preotela, jer se čuje, da je rekla, da tebi Kristine nikad ne će dati...«

Čas mukle šutnje isprekidalo je samo teško Pavlovo disanje.

»Moraš dakle, sine, na sve biti spreman,« zadržtao je ocu glas videći, kako se u njegovu jedincu srce lomi, »pa čak i na to, da se odrekneš Kristine...«

Paval samo što nije kriknuo od bola. Skočio je, uhvatio se za glavu, izletio iz sobe i bacio se na travu pod šljivom, pod kojom evo već cijeli sat leži osjećajući, kako su se u njemu sve misli ukočile, svi osjećaji utrnuli, a tijelo kao da mu se odrvenilo, te da netko sada dođe i potrese šljivino stablo, pa da šljive počnu po njemu kao kiša padati, ništa ne bi osjetio...

VI.

Dan je bio tmuran, kišovit. Vjetar je oblijetao kuće i drveće, zatim bi jurnuo prema crkvi, obišao oko nje te se okrenuo i opet vraćao. Grane su se stabala otimale njegovu zagrljaju i okretale naličje svoga lišća k nebu, kao da vape prema mrkim oblacima, neka propuste bar nešto sunčanih zraka, koje bi ih pomilovale i ogrijale. Ali oblaci su se još većma zguščivali i još mrkije skupljali nad selom, da nada nj saspu novi, još jači pljusak.

Kristina je s majkom u šupi kraj komore prala rublje. Dok je trajao pljusak, majka je stala i zagledala se u ono pusto lijevanje kiše, koje kao da uopće nije ni kanilo prestati. Kristina je međutim dalje radila svoj posao, kao da ono pljuštanje kiše nije ni vidjela ni čula. Nije di-

zala očiju, da joj majka ne bi zirnula u njih. Krije ih ona od nje u sve ove dane, odkad se majka postavila između nje i Pavla. Krije ih ne toliko radi toga, što se iz njih cijelo to vrijeme ne gube tragovi suza, nego zato, što majčin pogled tako bode, tako reže.

I sam Kristinin otac Juraj Jelačić, koji se nikada nije brinuo ni obazirao, što mu žena i kćer rade, nego je sa svojih četrdeset i osam godina ravnodušno prolazio kraj svih životnih prilika i neprilika misleći samo na svoj posao, stao je jutros pred Kristinu i upitao je:

»Šta je to, Kristina, s tobom i s majkom?«

Ona mu nije ništa odgovorila, nego se samo okrenula i otišla za svojim poslom. A on je ušao u kuću. Bit će, da se upustio s njenom majkom u razgovor, jer su kroz otvorena vrata dopirale sve glasnije riječi, kojih Kristina nije mogla točno razabrati. Samo je u jedan mah majka izašla doviknuvši s vratiju:

»Jest, samo tako će biti, kako ja hoću!...«

Kristina je shvatila, kuda te riječi ciljaju. Pale su joj svom težinom na srce, koje se samo zgrčilo, da se ne rasprsne. Sklopila je vjede, ne bi li tako zaustavila suze, koje su navirale. Dvije su se kaplje ipak spustile niz njene blijede obraze. Brzo ih je rukavom obrisala, da ih ne vidi majka, kad je došla, da zajedno peru rublje.

Prale su sat, dva, koliko li, a da ni riječi nisu prozborile. Otac je, kad je kiša prije ovog pljuska malo bila jenjala, izašao iz kuće i otišao nekud na ulicu, u selo. A mati sad stoji i gleda u taj pljusak. Vidi se: više nego taj prolom oblaka zaustavile su je u poslu misli, koje se sve većma zgušćuju u težak oblak nad njenom dušom, nad njenim životom. Šta li joj taj oblak nosi? Zašto ga ne može rastjerati? Zašto je sve to tako došlo? Zašto se njen život ponavlja u njenoj kćeri? Nije ni njoj lako bilo, kad je mjesto za Ferdu

morala poći za drugoga, kome je srce nije vuklo. Samo ona zna, kakva je to bila bol i muka. Pa eto prošlo je. Pregorjela je ljubav i uhvatila se za život onako, kako joj je došao, a ne kakav je sebi u svom srcu željela. I taj joj život nije bio gori, nego što bi joj možda bio onaj, za kakvim je čeznula. Zašto ne bi onda i Kristina pošla njenim putem? Ljubav je lijep cvijet, u kojem uživaš, dok cvate, a kad njegovo vrijeme prođe, kad ocvate, plod mu nije uvijek među prvima i najboljima, nego dapače često gorči od mnogog drugog. Tako i Kristina može naći bolju sreću s drugim nego s Pavlom. Čudno je to, da se baš na nj namjerila. Nije li u tom neki ostatak onog traga, što joj je od njene ljubavi prema Ferdi ostao neizbrisiv u srcu? Nije li to baština, što je iz njena srca prešla u Kristinino? Teško joj je na to i pomisliti, ali toj se misli ne može nikako oteti. A to, što se sva njena duša tako buni protiv te Kristinine ljubavi, nije možda zato, što još uvijek nije Ferdi zaboravila, kako je ono pogazio njenu ljubav, nego zato, jer želi svoju kćer sačuvati možda još od gorega razočaranja. Ako je naime eto Kristina baštinila nešto od davnih njenih zatomljenih osjećaja, zašto da Paval nije baštinió nešto i od nevjernog srca svog oca? Pa zar da i Kristina dočeka od Pavla, što je ona doživjela od njegova oca? Ne, od takvog će udarca, od takvog sloma srca ona kao prava mati svoju kćer poštediti. Bolje je, da ona tu ljubav između Kristine i Pavla sama presiječe, nego da Paval kasnije izigra Kristinino srce po uzoru svog oca...

Kristina, zabavljena pranjem, nije vidjela, kako se crte majčina lica sve jače stežu u mrki i odlučni izražaj. Ne znajući, što se sve zbivalo u majčinoj duši i majčinim mislima, možda bi videći taj izražaj njena lica zbilja pomislila, da u majke nema pravoga srca prema njenu srcu. Ta-

kvoj se pomisli Kristina već u sve ove dane, odakad joj se majka digla protiv njene ljubavi prema Pavlu, ionako ne može oteti. Bila je majci uvijek dobra, uvijek poslušna, pa zašto je ona sada takva prema njoj? Zašto joj otima sreću života? Zašto joj ubija srce? Tisući put se Kristina već vraća takvim mislima i takvim pitanjima. A srce se na to samo još jače grči i svija . . .

»Ti operi, Kristina, što je još ostalo, a ja idem skuhati objed,« čula je, kako je majka najedamput rekla.

Kad je malo iza toga podigla glavu, majke tu više nije bilo. Teško je uzdahnula. Vani je pljusak bio prošao. Kiša je samo još tiho romonila. A dvorište je bilo puno manjih i većih kaljuža. Kristina se ukočeno zagledala u njih. Nije li se i na njen život spustio takav pljusak, iza kojega će u njemu ostati samo takve kaljuže? Doći će novo sunce, osušit će ih opet, ali . . .

»Kristina!« prekine joj misli glas, na koji je sva zadrhtala, te samo što nije, obuzeta nenadanom srećom, kliknula:

»Paval!!«

U trenu se našao uz nju. Nije pitala, odakle se tu stvorio, nego mu je samo još onako od pranja vlažne ruke ovila oko vrata.

»Paval, moj Paval!« šaptale su joj usne podrhtavajući u cjelovima, koji su najedamput prekrili svu tmušu i tjeskobu njene duše. Oko nje kao da je opet sve zasjalo u sjaju sunca, koje se ukazalo iza mrkih, teških oblaka.

»Rozina mi je rekla, da ću te tu sad samu naći,« govorio joj je Paval uzbuđeno, isprekidano. »Došao sam kroz njeno dvorište. Morao sam te vidjeti. Tri dana te već čekam i tražim . . .«

»Znala sam ja to, Paval . . . Bila bih ja došla . . .« zajeca Kristina tiho.

»Sve sam čuo, Kristina. Sve znam. Među nas se postavila prošlost naših roditelja, koja je u

srcu tvoje majke, čini se, ostavila neizbrisiv jad. Hoće li taj jad moći izbrisati naša ljubav, kad to nisu mogle već tolike godine? To se pitam danju i noću ovih dana. Nemir i neizvjesnost me ubija, pa sam morao evo doći k tebi, da mi ti odgovoriš na to pitanje...«

»Paval, ti znaš, kolika je moja ljubav,« Kristina će gledajući ga svojim lijepim, od suza zamućenim očima.

»Da, velika je tvoja ljubav,« toplo je i snažno privine Paval k sebi. »Njom si mi cijelu dušu ispunila tako, da je ona svu ne smaže ni obuhvatiti. Sav mi se život njom preobrazio, pa sam se kao pomaman požurio, da posrknem i onaj dio te ljubavi, koji se — ispunivši čašu moga srca do vrha — prelijeva. Naumio sam, da te već za najkraće vrijeme povedem pred oltar. Ali eto...«

Osjetio je, kako se Kristina kod posljednjih njegovih riječi nijemo trgla i grčevito stisnula uza nj.

»Paval...« bila je jedina riječ, koju je smogla izustiti, ali bila je dostatna, da on iz nje oćuti svu njenu sreću, svu njenu čežnju, sve njezino bezgranično pristajanje, koje se pod neobičnim zagrljajem njenih ruku pod uzburkanim kucajima njena srca i pod toplim dahom njenih žarkih cjelova pretvaralo u molbu: »Uzmi me... vodi me... ne daj me...«

Paval je za čas bio zaboravio na sve videći toliko žarku Kristininu ljubav i osjećajući svu neodoljivost cijelog njena bića. Bio bi je najradije uzeo u svoj naručaj te je odnio daleko odavle, gdje bi ostali samo njih dvoje i kamo nikakva sila više ne bi mogla doprijeti, da im pomuti sreće, kamo li da ih rastavi. No brzo se opet sabrao. Pred dušom mu se iznova pojavio taman oblak, koji se bio nadvio nad njihovu ljubav.

»Zato sam evo, Kristina, i došao amo, da te pitam i da se podpuno osvjedočim, hoće li ova tvoja tako velika ljubav, kojom me toliko usrećuješ, biti i toliko jaka, da nadvlada tvoju majku...«

»Hoće... Mora!« ispade iz Kristininih ustiju, i te dvije riječi, odlučno i tvrdo izrečene, kao da su udarile o stupove šupe, te se Pavlu učinilo, da se sva lagano potresla, kao što se u njemu od dragosti potreslo srce.

»Hvala ti, mila, za te riječi!« ispravi se Paval osjećajući, da iza potištenosti, koja ga je gotovo slomila ovih dana, u nj ulazi nova odlučna snaga. »Sad mogu stupiti pred tvoju mater...«

Kristina mu se izvine iz zagrljaja i grčevito ga uhvati za podlaktice.

»Nemoj, Paval! Nemoj... barem sada još ne...« izlane i bojažljivo se ogleda.

»Zašto ne?« u čudu je pogleda Paval. »Sad, kad je naša ljubav spremna, da izdrži svaku borbu, svako bi čekanje bilo suvišan gubitak...«

»Izazvao bi samo još veći njezin bijes...« držala ga je Kristina čvrsto s pogledom punim straha.

»Pa onda? Zar sam što skrivio, da bih se trebao bojati? Što mora biti, neka bude odmah. Tako će se sve prije riješiti.«

Pavlova odlučnost bila je tako čvrsta, te je Kristina pred njom na čas ustuknula. Donekle joj je ta njegova odlučnost bila i draga i spuštala se na njeno srce kao melem svim jadima, što ih je u ovo nekoliko dana pretrpjela. Ali strah pred majkom bio je jači. Uto joj sine glavom misao, koju je odmah i izlanula:

»Govori, Paval, najprije s ocem. On sad nije kod kuće. Idi, dočekaj ga, kad se bude vraćao iz sela. Bolje će biti tako. Njegova riječ doduše pred majkom ne vrijedi mnogo, ali ako on ne

bude protiv tebe, bit će ipak sve lakše... Poslušaj me, Paval, učini tako!»

Paval je odmah uvidio, da je Kristinina misao dobra. U nekoliko je već mahova za ovo vrijeme, odkad je pobliže upoznao Kristinu, razabrao, da ona pokazuje veliku žensku oštroumnost i dosjetljivost, pa ga je to ispunjalo radošću i ponosom. Imat će ženu, koja će se, kad je oдавle iz sela povede u grad, kamo je njega već život odveo, nesamo brzo snaći, nego će svojom prirodnom sposobnošću nadvisiti i mnoge druge žene, odgojene u gradu. Vidio je on već, koliko se Kristina izdiže iznad sviju gradskih djevojaka, kolikogod ih on zna.

Dok je Paval — ne odgovorivši ništa — tako razmišljao upirući neizmjernom dragošću ispunjene oči u Kristinu, ona se iznova privila uza nj osjećajući sretno zadovoljstvo, što joj je uspjelo odgoditi opasnost, u koju je htio slijepo srnuti. A nije ni pomišljala, da je to njeno zadovoljstvo možda još većma otuda, što se njena volja uspjela izdići iznad njegove...

»Pa dobro... onda idem, kako sam i došao,« ogrli je Paval iznova kao za rastanak.

Ona mu ovije ruke oko vrata, zagleda mu se u oči i upita: »A kada ćemo se opet vidjeti?«

Pavla zbuni to pitanje, i kolikogod se bilo neizmjerno toplo i slatko izvilo iz Kristininih ustiju, kojima je za nj uzvratio novim žarkim cjelovom, ipak se dotaklo njegova srca kao lakim ubodom izazvavši u njemu nov nemir.

Htio je već odgovoriti: »Svakako sutra,« — ali u taj se čas Kristina nenadano otme iz njegova zagrljaja zavapivši prigušeno:

»Jao, mama ide...«

Od kuhinje su se doista razabirali koraci, koji su se približavali.

Dok je Kristina bila skočila koritu i ne znajući, što da počne, stala rukama prevrtati ru-

blje, Paval je nepomično čekao, što će biti. Osjećao je, da ga je ona odlučnost, s kojom je prije kanio stupiti pred Kristininu majku, bila ostavila, i da je sav nekako sam u sebi uskoleban i nesiguran.

»Kristina...!« pojavi se uto njena majka. Htjela je još nešto reći, ali joj se riječ prekinula i zapela, kad je na svoje zaprepaštenje ugledala Pavla.

Ni Paval ni Kristina još se nisu bili snašli, kad je njena majka sva usplahirena upitala:

»A što ovaj, djevojko, tu radi?«

Kristina, koja je dosad premećući rukama rublje nastojala prikriti svoju nepriliku, digne sada glavu, pogleda majci ravno u oči i reče odmjereno:

»Paval traži oca...«

»Dakle tako!« ustoboči se njena majka. »Baš oca! I odkuda mene ne pita za njega, nego baš tebe?«

Sad se i Paval već bio snašao.

»Htio sam ja vas pitati...« reče.

»Nemaš ti u ovoj kući nikoga pitati i ništa tražiti!« stane ona bijesno siktati. »Znaš ti to i sam. Zato si se i dovukao kao lopov ovako kradom do Kristine, da te nitko ne spazi. Ali ja ti kažem: kloni se ove kuće i mani se moje kćeri, ako ne ćeš, da bude zla!«

»Ali mama!...« zavapi Kristina.

»Da mi nisi više ni pisnula!« krikne mati na nju i pođe prema njoj.

»Paval...« pogleda Kristina očajno u Pavla.

A on u tren oka skoči i postavi se između majke i kćeri, koju rukom obujmi i privine k sebi.

»Stojte! Tu i ja svoju imam reći!« progovori odlučno, iako mu je glas odavao nestišanu unutarnju uznemirenost. »Kristina nije više samo vaša kći, nego je po svojim osjećajima postala

i dio moga života. Čime dakle nju kinite, tim dirate i moj život, koji ne dam i koji ću do krajnosti braniti...«

»Tko si ti, da se usuđuješ meni kao majci ove djevojke tako govoriti?« stane ona pred njega i upre u nj svoje bijesom ispunjene oči. »Kristine ti se hoće, momče, da s njom, je li, uradiš, kao što je tvoj otac sa mnom uradio!? Ali ne ćeš! Kristina ne će biti tako luda, kao što sam ja bila, da sam se dala povući za nos od kakvagod odrpanca i potepuha...«

»Nemoj, majko!...« zajeca Kristina.

»Zar ja da sam...?« zaprepašteno će i uvrijeđeno Paval.

»Da šta si nego odrpanac i potepuh? Zato se nosi i traži sebi ravnu, a moju kuću i moju kćer ostavi na miru. Dok je mene žive, Kristine ne ćeš dobiti! Svoje prokletstvo nosi što dalje od nje i od mene!«

U taj čas se Kristina otrgne od Pavla i spusti pred majku na koljena.

»Nemoj ga, majko, proklinjati!« zavapi očajno. »Ni on ni ja nismo krivi za ovo, što nam Bog usadio u srce. Možeš me radi toga ubiti, ali nemoj njega proklinjati!«

Njena majka i Paval zanijemili su na taj Kristinin očajni vapaj.

»Ustani, Kristina...« sagne se Paval ipak nakon časa i prihvati je, da je podigne.

»Ne dotiči je se, nesretniče!« istisne njena majka kroz zube. »A ti, Kristina, odmah da si se pokupila i otišla u kuću!«

Paval je ustuknuo, da Kristininu majku ne razjari još jače, jer je vidio, koliko sama Kristina radi toga trpi. A Kristina se digne, okrene prema Pavlu i izusti polako zaronivši pogledom u njegove oči:

»Tvoja ili ničija!«

I pokrivši lice rukama odbježe u kuću.

Paval iza toga više nije ništa ni čuo ni vidio. Ne zna, da li mu je njena mati još što dobacila, da li je i on njoj još koju rekao. Samo zna, da je sav izvan sebe kao obezumljen izjurio iz dvorišta na ulicu. Na samim dvorišnim vratima umalo da nije naletio na Kristinina oca.

»Oho, šta ne paziš, kud juriš!« vikne on zaprepašteno na Pavla.

Paval je prvi čas ugledavši Kristinina oca stao i htio mu nešto reći, ali u isti se čas okrene i ne rekavši ništa odjuri ulicom dalje.

»Je li taj pijan ili lud?« čudio se Juraj Jelačić. »I šta li je samo u mojoj kući tražio?«

Gledao je za Pavlom, dok mu ovaj nije na zaokretu ulice nestao s očiju. Zatim uđe još uvijek zaprepašten klimajući glavom u kuću.

Najgušći oblaci bili su se već pomalo razišli. Za njima su se poput laganih koprena vijali nebom bijeli komadi oblakâ, kao da ih neka nevidljiva ruka razgrće, pa će se sad, na, iznad njih nasmiješiti nebeska modrina i prosuti punu pregršt sunčanog zlata, da njim obaspe vlažne, kao suzama oblivene kuće i razvedri namršteno lice sela . . .

VII.

Šušanj je prolazio selom i nosio od kuće do kuće, od ustâ do ustâ vijest, da sin Ferde Čaplovića odlazi u Ameriku. Oči su se od radoznalosti širile, glave od iznenadenja klimale, a iz usta bi se svakom oteo samilosni uzdah:

»Eh . . . da . . . sve radi Kristine . . .«

I cvrkut ptica, koje su sa zrelih šljivinih stabala polijetale i sjedale na vrh krova, da se ondje šireći veselo krila okupaju u punom sunčanom sjaju, kao da je ponavljao:

»Radi Kristine . . . radi Kristine . . .«

I dvorišna vrata, koja je Lančarićka otvorila, da izade i čuje, što to Korićka i Baričićka pred

njenom kućom tako tiho među sobom razgovaraju, kao da su škrinula:

»Radi Kristine...«

Baričićka spazivši Lančaričku umukne usred rečenice, koju je polušaptom bila govorila, a i Korička se ogleda.

»Da ne govorite možda o mladom Čaploviću i Kristini?« pride k njima Lančarička, kojoj se pod ne baš preteškim teretom njenih četrdeset godina podebelo tijelo gegalo na oniskim nogama. »Imam vam i ja nešto reći...«

»Što? Što?« požuri se kao šiba tanka Baričićka, desetak godina starija od Lančaričke, ali uza svu priličnu već sjedinu svojih vlasi još uvijek krepka u hod, pokretima, a osobito na jeziku.

»Kod Jelačićevih je cijeli pakao u kući,« važno će Lančarička.

»Radi Kristine i Pavla?« upadne nestrpljiva od radoznalosti Korička, koja je i tjelesnim osobinama i godinama bila nekako po polovici između Baričićke i Lančaričke.

»Da, Juraj je kao pravi otac uzeo kćer u zaštitu pred ženom,« nastavi Lančarička. »A Margita je — znate je valjda, kakva je, kad je spopadne bijes — skočila na muža, pa je bome došlo i do šaka...«

»Šta ti ne veliš!« krstila se Korička od čuda.

»Pa je li se on bar pokazao kao čovjek?« Baričićka će.

»On?« posprdno će Lančarička. »Nije on bio čovjek ni onda, kad ga je Margita, izakako ju je bio Ferdo Čaplović ostavio na cjedilu, smotala, da se uda za njega. A i cijelih ovih dvadeset i nekoliko godina on pleše, kako mu ona svira. Pa ona da bi sada...«

»Šta, zar ga je baš šakama?« upadne u riječ Baričićka žmigajući očima i obliznuvši jezikom usnice.

»Kristina je pred materinim bijesom pobjegla u susjedstvo k Janžetićevima, pa je sve ispriopovjerala Rozini, kako je bilo. Bome Juraj nije dobro prošao. Kad je kasnije došao po Kristinu, Rozina mu je vidjela nekoliko ogrebotina na čelu i rukama,« govorila je Lančarićka, kao da sipa iz vreće.

»Siroti Kristini je najgore,« uzdahne Korićka.

»Bome jest,« potvrdi Lančarićka. »I evo, što vam kažem: kao što Margita za tolike godine nije zaboravila Tereziji, što joj je, dok su bile djevojke, preotela Ferdu, jer samo zato i pravi sad ovo čudo sa svojom kćeri —, tako ona nikad ne će popustiti i dati Kristinu za Pavla. Radije će je pustiti, da svisne, pa i da ode u grob, nego li da ne bude po njenoj volji. Takva je ona, pa eto...«

»Kao da nije mati!« ogorčeno će Barićkićka.

»A siromah Paval zna već, šta ga čeka, pa će radije u Ameriku...« doda Korićka.

»Pa je li to baš sigurno, da ide?« upita Barićkićka.

»Jest, sama mi je njegova mati to rekla,« Lančarićka će. »Nas smo dvije vršnjakinje i od uvijek dobre drugarice. Bila sam danas kod nje. Sva je utučena i uplakana. Kad joj je jučer prije odlaska u Požon rekao: 'Idem, majko, u Ameriku, da tamo zaradim, koliko trebam za Kristinu,' ona je jadnica samo zakukala. Paval joj je jedinac, pa joj je teško, da ode u daleki svijet...«

»Zar Paval misli, da će, ako nešto stekne u Americi, onda dobiti Kristinu?« opet će Barićkićka.

»Da, njena mati ga je, kaže Rozina, nazvala odrpancem i potepuhom, pa on sad misli, da bi mogao do Kristine doći samo onda, kad ne bi bio tako siromašan,« potvrdi Lančarićka.

»I ostavit će službu na željeznici?« čudila se Korička.

»Pa ta je služba samo, da se životari, a ne da nešto prištedi i stekne,« Lančarička će.

»O... o... šta se sve još ne će iz tog čuda izleći!« govorila je Baričićka.

»Da, tko zna, šta sve može biti, dok se Paval ne vrati iz Amerike!!« doda Korička.

»Bome može, i te kako može!« kimala je glavom i Lančarička.

»Može... može...« cvrkutala je i neka ptica sletivši na plot Lančaričkine kuće, pa onda videći tri žene, kako stišću glave jedna k drugoj u tihom razgovoru, prhne opet i odleti cvrkučući:

»Može... može...«

A taj cvrkut kao da su prihvatile i druge ptice prolijećući toplim ljetnim zrakom i raznoseći ga dalje po selu.

VIII.

Prva jesenska magla spustila se s gorovitih slovačkih strana prema jugu, gdje rijeke Njitra i Vag (Váh) utječu u Mali Dunav. Pod tom je sivom maglom drijemalo pospano jutro na slovačkoj nizini, kroz koju se od Novih Zamaka prema Bratislavi pomicao teretni vlak. Lokomotiva se s nekim izražajem samosvijesti probijala kroz maglenu koprenu, tek bi od vremena na vrijeme — vukući za sobom teški teret od tridesetak natovarenih vagona — bučno zadahtala, pa bi to njeno dahtanje muklo odjeknulo po cijelome kraju. Vagoni su se kao u drijemežu vukli za lokomotivom, i činilo se, kao da je odstrog nemilice potežu, ne bi li se zaustavila, da mirno prodrijemaju, dok sunce ne prodre i ne rastjera sumornu maglu. Ali lokomotiva nije dala, da njom zavladaju pospanci-vagoni, nego je,

iako joj nije bilo baš lako, nepokolebivo kretala naprijed k svome cilju.

Lokomotivom je upravljao Paval Čaplović, koji je u posljednje doba već više puta kao strojovoda obavljao taj važni i odgovorni posao. Premda je još mlad — još nije navršio ni 24 godine — te se tako odgovorna služba povjerala starijim već i iskusnijim strojarima, Pavlovi su predpostavljeni cijenili njegovu sposobnost i savjesnost, pa su ga i prije reda postavili na mjesto samostalnoga strojovode. Od početka rujna — a tomu je sada već mjesec dana — on češće upravlja lokomotivom teretnoga vlaka na pruzi od Bratislave prema Novim Zamcima. Tako je i ove noći u toj službi.

Naporna je to služba, osobito po noći, ali Paval je svladava s lakoćom. Sav joj se predaje, pa za nj u satima, dok je njom zabavljen, ništa izvan nje ne postoji. Sav mar, svu pažnju, sve misli usredotočuje u njoj. Pred sobom vidi samo paromjer, vodomjer, pipce, poluge, navore, po kojima mu od vremena do vremena pasu oči nadzirući, da li je kod stroja sve u redu, a onda upre pogled kroz okrugli mali prozorčić duž tračnica, koje se protežu pred lokomotivom u nedoglednu daljinu kao dvije ruke, što te zovu i dočekuju u naručaj.

Odonnda, odkad se srce njegovo privezalo uz Kristinino, Paval sebi uvijek, kada tako upire pogled u tračnice, zamišlja njene ruke, kako se pružaju prema njemu u čežnji i željnome čekanju. Osobito mu se u posljednje vrijeme ta misao i predodžba neprestano vraća u pamet i pred oči, a srce onda samo trepti i buja od milja, ali ujedno ga nešto stišće, te samo što ne vrisne od tog bolnoga stiska. Pred očima mu u takav tren sve zastre kao neka magla poput ove, što se sada rasprostrla po tračnicama...

Zar nije i njegov život upao baš u takvu maglu, kao što je ova, u koju sad upire pogled? Od pedesetak metara dalje ništa ne vidi pred sobom te ne zna, što se na tračnicama krije iza tako kratke daljine. Mogla se tamo kakva velika prepreka pružiti preko tračnica, pa ako je on kao strojovoda u pravi čas ne spazi i lokomotivu ne zaustavi, eto gotove nesreće, iz koje ni njegovu životu zacijelo ne bi više bilo spasa. Zato mora u ovoj magluštini podeseterostručiti svoju pažnju. On to i čini ne osvrćući se ni na što oko sebe, a i misli, koje bi mu najradije uskočile, da kroz tu maglu odbrzaju tamo u rodno mu selo do Kristine, mora naprežući sve sile zaustavljati i držati ih na uzdi. Sad nije njihovo vrijeme. Sad je tu dužnost i ništa više nego dužnost, kojoj i oči i pamet i srce — jest, i srce — mora služiti.

Ali srce se joguni. Ne će da se pokorava, već se samo šulja i krade oko njegovih misli, da se uvuče među njih pa na njima kao na krilima da poleti...

Evo kraj Galante je vlak već prije jednog sata prošao. Ni Čeklis nije više daleko. A od Čeklisa su samo četiri kilometra do Hrvatskoga Groba. Samo četiri kilometra do Kristine. Pa zar da kod te blizine srce ostane mirno? Zar da ne poskoči i ne uzbiba misli, bile one koliko mu drago bez smilovanja stegnute u jarmu službe?

Lokomotiva dahće valjajući se u monotonom kretanju naprijed, magla trepti oko nje i uzmiče bojažljivo pred njom, a ritmičko udaranje kotača o tračnice kao da po taktu sve jasnije i glasnije ponavlja: »Čeklis! Čeklis! Čeklis!« Paval bi najradije rukama začepio uši, da ništa ne čuje, ali mu to ne bi pomoglo, jer evo sad već na ovo nekoliko kilometara pred postajom, koja je njegovu rodnome domu najbliža, svaki stup kraj željezničkog nasipa, svako stablo, što mu na ju-

tarnji pozdrav klima iz prorijeđene već magle, i svaki puteljak, koji mu se kao dragome znañcu jutarnjim smiješkom smješka, potvrđuje, što kodači lokomotive tako ustrajno, tako tvrdokorno, tako prkosno ponavljaju: Čeklis! Čeklis! Čeklis!

I najedamput je iz tog ritmičkog razgovora kotača i tračnica nešto skočilo. Lokomotiva je na trenutak suspregla dah, da onda uzbuđeno ustrepti i glasno uzdahne. A Pavlu se učini, da pred njim i svuda oko njega sve u ludom nekom ritmičkom plesu pjeva, lupa, ijuče: »Čeklis! Čeklis! Čeklis!« Povukao je ruku preko čela i prestrašeno se ogledao. Ložać je baš u taj tren otvorio vrata lokomotive, kojoj iz utrobe lizne plameni jezik, pa kad je ložać dugim željeznim žaračem stao kopati po usijanoj žari lokomotive nutrine, kao da se i to čarkanje stapalo u opće ritmičko klicanje: »Čeklis! Čeklis! Čeklis!« A kad je Paval podigao pogled prema paromjeru, i taj kao da je svoje lice bio raširio na smiješak, te samo što i on ne zapjeva sa svom Pavlovom ritmički razigranom i raspjevanom okolinom: »Čeklis! Čeklis! Čeklis!«

Čas kasnije Paval je opet pogledao kroz prozorčić pred lokomotivu i sav se snebio od čuda: magle je gotovo bilo nestalo, a ispred nje se kao iz zagrljaja izvila široka nizina, po kojoj su se prve sunčane zrake jesenskog jutra stale voljko širiti i maziti brazde pooranih njiva. Iz tih jedrih brazda skočilo je jutro te zaogruto sunčanim plaštem potrčalo pred lokomotivu, domahnulo Pavlu sa slatkim smiješkom na jutarnji pozdrav i odbrzalo preko tračnica na drugu stranu, da se sakrije tamo negdje među vinogradima oko Hrvatskoga Groba, kao da će ondje na nekoga željno vrebati i čekati...

Paval osjeti, kako mu srcem nešto slatko mili. I prije nego što je smogao ušutkati srce potisnuvši misli u službenu kolotečinu po trač-

nicama, koje su se — kako on već na kilometar daleko posve jasno vidi — stisle jedna k drugoj pred Čeklisom, da ga ondje dočekaju, ustoboči se pred njim pitanje, koje kao da je sa svježim dahom razdrijemanog jutra doletjelo k njemu: A što bi bilo, da se na kolodvoru u Čeklisu odnekale stvori Kristina?

Oko Pavla kao da se na to pitanje cijeli svijet okrenuo. Jedva se opet sabrao.

»Ne, ne, to ne može biti!« gotovo je pustio, da mu se usta šaptom pomaknu. Istina, već skoro šest tjedana nije Kristine vidio, odkad mu je ono pred svojom majkom doviknula: »Tvoja ili ničija!« Te tri riječi bile su posljednje, što je iz njenih usta čuo, a onaj pogled, kojim je izgovarajući te riječi zaronila duboko u njegove oči, zasjekao mu se tako u dušu, te ga neprestano vidi pred sobom. Još je puna dva dana poslije onog rastanka čekao i tražio, ne bi li se kako opet našao zajedno s Kristinom, ali njena ju je majka upravo s nekom zluradom pakošću stražila i čuvala, da ni kroz prozor ne zaviri na ulicu. A on, Paval, bio je do ludila potišten, te se i njegova majka bila veoma zabrinula, dok mu — premda joj se nije izjadao, što ga tišti, jer mu je najteže bilo baš s majkom o tom govoriti — nije s pravom majčinskom sućuti rekla:

»Ne kini se, Paval! Morat ćeš na Kristinu zaboraviti...«

»Ne, majko, ne tražite toga od mene, jer ću svisnuti!« izleti iz njega, a da sam nije znao kako, nego je samo očajno stisnuo glavu među ruke.

»Ne tražim to ja, sinko,« ona će, a glas joj zadržće mekom toplinom. »Da je do mene... Ali eto vidiš, njena majka...«

Od uzbuđenja nije smogla izreći svoju misao do kraja. A Paval je šutio, šutio, a onda naje-

damput i plane, kao da je iz sebe izbacio kamen, koji je muklo zatutnjio:

»Idem u Ameriku... Možda kad se vratim, kad nešto steknem...«

Još sad se sjeća, kako je majka na te njegove riječi samo zalomila rukama, nemoćno se spustila na klupu, na kojoj je i on sjedio, i tiho zajecala.

Od tog je časa riječ »Amerika« nijemo lebdjela po njihovoj kući i oko kuće, a da nitko više nije za njom posegnuo. Tek kad je prhnula po selu, jezici su se dali u potjeru za njom. A kad je Paval nakon peterodnevnog dopusta krenuo put Čeklisa, da se vrati u svoju službu u Bratislavu, ta je riječ doduše komad puta letjela za njim, ali onda se opet vratila u selo. U Bratislavi je jedne večeri ipak naišao na nju, kad je sreo nekog svog druga iz doba šegrtovanja.

»Odkuda ti, Šanjo, ovdje?« začudio se sretnuvši se s njim pred nekom bankom.

»Ta... eto... na putu u Ameriku...« odgovorio taj.

A u Pavlu samo ustrepti nešto oko srca. I dugo se nije rastao od tog svog druga, od kojega su ga čitave godine već bile rastavile, a jedna jedina riječ ga opet k njemu približila.

»Da zbilja i ja pođem u Ameriku?« pitao se te večeri ležeći u postelji. »Da nešto zaslužim i prištedim, pa da se vratim u naše selo. Možda bi Kristinina mati...«

Nekoliko dana kasnije pošao je i Paval u onu banku, iz koje je vidio izaći druga Šanju, kad je ono slučajno bio na nj nabasao. Prijavio se i on za Ameriku... Ali tada kao da ga je nešto stislo za grlo. Učinilo mu se, da se sve pod njim ruši. A pred sobom je u duhu vidio zaprepašteni lik Kristine, kako ga pogledom, s kojim su se bili rastali, nijemo pita...

Otada se nije više pojavio u onoj banci. Pisali su mu, zvali ga, ali on se oglušio. Unaprijeđen za strojovodu mahnuo je rukom i otjerao dosadnu muhu, koja mu je nasrtljivo zujila oko uha: »Amerika... Amerika...« I doista, odletjela je i nije mu se više vraćala.

»Tu je moja Amerika,« maštao je odmarajući se od dnevnog ili noćnog rada. »Izdržat ću. I godinu i dvije ne ću ići kući...«

»A šta će Kristina?« skoči odnekale preda nj pitanje s prizvukom prijetnje.

U taj čas kao da mu s druge strane doprhnuše Kristinine riječi, koje mu je pred majkom doviknula:

»Tvoja ili ničija!...«

Sve se to Pavlu vratilo u strjelovitom sjećanju pred dušu, dok se lokomotiva, kojom je upravljao, približavala Čeklisu. Sav zaokupljen tim spominjanjem gotovo je nesvjesno povukao ručku zavora, da lokomotivu pred čekliškim kolodvorom najprije uspori, a onda i posve zaustavi.

Uplašeno se trgnuše vagoni sudarivši se muklo jedan o drugi, kad je lokomotiva iznenada naglo stala. Paval protrne. Ne zna ni sam, kako je ručkom naglo potegnuo zavor, kad je pred kolodvorom s lokomotive ugledao djevojku, za koju mu se pričinilo, da je Kristina. Umalo te mu se ne ote radostan poklik: »Kristina!« Mjesto toga je njegova ruka čvrsto povukla zavor.

»Šta to radite?« dovikne mu bijesno vlakovođa, koji je, kad se vlak u zaustavljanju naglo trgnuo, iskočio iz svog vagona i zaprepašteno pogledao, nije li se možda dogodilo kakvo zlo.

Paval je samo poniknuo pogledom pred tim upitom. A kad je obišavši u brizi lokomotivu iznova pogledao prema kolodvorskoj zgradi, one djevojke tamo više nije bilo.

Za čitavog daljnjeg puta od Čeklisa prema Bratislavi nije mu iz glave izlazilo pitanje: »Nije li ono ipak bila Kristina? Odkud se ondje stvorila i kud li je najedanput iščezla?« Premda je sam sebe nastojao uvjeriti, da su ga oči prevarile, dojma se nad neobičnim slučajem, koji mu se desio, nikako nije mogao otresti.

»Ne, nije to bila ona!« govorila mu je pamet, ali uzbibano srce nikako da se smiri. Čeznulo je za ljubljenom djevojkom, pa kad je samo — makar i varavo — naslutilo njenu blizinu, čežnja ga je toliko stisla, te Pavlu na mahove nije dala doći do daha.

I dok je Paval, što je daljnji put do Bratislave bivao kraći, davao lokomotivi sve više maha, da ubrzano kreće naprijed, neprestano mu je lebdio pred očima prizor o susretu s nepoznatom djevojkom. Na svakom se kolodvoru i nehotice ogledavao, kao da je i tu tražio, da se i opet susretne s kakvim bićem, koje bi mu zorno predočilo Kristinu. Ali postaje su prolazile, kolodvori su se jedan za drugim ravnodušno sunčali u naručju jesenjega jutra, a Paval se sve razočaranije povlačio u se. Sve je više osjećao, kako ne će, ako pusti uzde srcu, nakon prošlih šest tjedana dugo više moći izdržati, a da pošto-poto ne vidi Kristine. Vlak je jurio sve dalje od Čeklisa, iza kojega kao da je čuo topli zov svoga sela i najdražega bića u njemu.

Predzadnja postaja pred Bratislavom bila je već na domaku. Paval je doduše upitnim pogledom gledao kroz prozorčić pred lokomotivu, ali kao što nju nije više sustezao u njenu slobodnome lijetu, tako je pustio uzde i svojim mislima i osjećajima.

A kad je tu malo prije stražarnice pred ulazom u kolodvor opet potegnuo ručku zavora, lokomotiva zasikće kao nekim bijesom iznenada taknuta. Jedna kokoš, koja je mirno sjedjela

na kokošinju kraj stražarnice te se bezbrižno sunčala, na to se siktanje lokomotive uplaši i s kokošjim vriskom poleti kao muha bez glave ravno prema lokomotivi. U lijetu lupi baš o prozorsko staklo, pred kojim je stajao Paval. Staklo prsne na sve strane.

Paval osjeti kako mu se zamračilo pred očima. Od neizrecive boli, koju osjeti u glavi, zajaukne i povuče zavor posve k sebi...

Što je dalje bilo, više se ne sjeća.

Kad je došao k sebi, ležao je u jednoj kolo-dvorskoj prostoriji na klupi. Bol mu nije dala, da otvori oči. Čuo je samo glasove nekolicine ljudi, koji su bili oko njega.

»Već pola sata i još nema liječnika. A telefonirao sam u Bratislavu, da hitno dođe,« čuo je, kako netko govori.

»Siromah!« govorio je drugi glas. »Kako eto luda kokoš može skriviti, da čovjek izgubi oko...«

»Samo da ne budu obadva...« doda netko treći.

S užasnim naprezanjem pokušava Paval otvoriti oči. Jednim okom ugleda tri lica, koja odmah zatim iščeznuše u neprozirnoj magli...

IX.

Terezija Čaplović je ciknula od zaprepaštenja, kad joj je Anton Fratrić sav zapuhan dotrčao i svojim pjevuljivim glasom prevrćući očima, kako uvijek radi, kad o nečem važnom govori, izrekao, kao da iz knjige čita:

»Bio sam u Čeklisu. Poručuju vam, da je Paval jutros ranjen i odvezen u bolnicu...«

»Jao... šta... za ime Božje...?« smogla je samo promucati, jer joj je srce najedamput kao prestalo kucati, a pred oči joj se spustio mrak.

Bila bi se stropoštala, da je Fratrić nije prihvatio.

»Nemojte, strina! Ne bojte se! Živ je Paval. Rekli su mi, da je živ,« tješio ju je vodeći je do klupe, na koju se spustila otvorivši širom oči i zagledavši se u napola tugaljivi, napola tupi izražaj Fratrićeva lica.

»A šta se... šta se Pavlu dogodilo?« izlane.

»Ne znam, strina. Nisu mi rekli. Nisu mi htjeli reći. A ja nisam mnogo ni pitao. Uplašio sam se i sam i bilo mi je siromaha Pavla žao. Čuo sam ja već, da se željeznica zna i prevrnuti, pa onda bude i mrtvih i sakatih. A najprije stradaju oni kod lokomotive...«

Fratrić je pjevuljeći sipao riječ po riječ. Pavlova majka nije ni shvaćala, što joj sve govori, nego je samo čula, kako joj riječi, pune teške kobi, lete oko glave i svaka joj poput udarca čekića pada na tjeme. Uхватила se za glavu, da se obrani od tih udaraca, i samo je jaukala:

»Jao, Paval... jadni moj Paval... nesretni moj Paval...«

U njenu naricanju tonule su i nestajale riječi luckastoga Fratrića, koji je najedamput stao i brišući rukavom oči, na kojima su mu se pojavile suze, izlanuo:

»Hoćete li, da i ja s vama odem u Bratislavu k Pavlu? Tako rado bih ga i ja vidio...«

Terezija Čaplović se na te riječi trgnula. U Bratislavu, k sinu, k Pavlu! Jest, ona mora k njemu, ona ga mora vidjeti, ona mu mora svojom materinskom ljubavlju pomoći i ublažiti mu boli. Sve se diglo proti njemu: najprije mu je Margita zbog Kristine iskrvarila srce, a sad... O Bože, je li samo još živ? Ona će mu donijeti melema na sve rane. Jedino majka to može. Zato k njemu, k njemu, odmah k njemu...

»Kada... kad ide vlak?«

To njeno pitanje izletilo je iz nje na krilima jedine nade, što ju je u taj čas još u sebi imala,

i poletjelo kroz uzduh jesenskog predvečerja podrhtavajući od tople čežnje.

»Ujutro u šest sati. Ide još i večeras jedan, ali što bi u noći radili u gradu? Do Pavla ionako ne bi mogli...« tumačio joj Fratrić.

»Dobro. Onda ujutro...« digne se Terezija, jer joj je u isti čas sinulo kroz pamet, da treba Pavlu nešto i ponijeti. Mora mu još večeras nešto prirediti, ispeći, pa makar cijele noći ne stisnula oka.

»A ja ću, strino, doći ujutro po vas. Bit će i vama lakše, ako idem s vama,« govorio joj Fratrić opraštajući se od nje.

Kad je malo poslije prolazio kraj onog reda kuća, među kojima se kuća Jurja Jelačića, premda ljepša od drugih, bila nekako turobno stisnula u onom bezbrižnom ugodaju večeri, što je lagano širila svoj blagi zagrljaj, susretne se s Rozinom Janžetićevom.

Rozina se svaki put morala nasmijati, kad bi ugledala šašavog Fratrića. Njegov pljosnati široki nos upadao je tako čudno među one njegove uvijek blesavo izbuljene oči, koje bi se, kad bi usta raširio, da progovori, prevrtale tako, kao da se pobožno prenemaže. Njegove trideset i tri godine izbrisale su s njegova lica već gotovo svaki trag mladosti, koja ga je prebrzo ostavila, jer je u praznini svoje duše nije nikad osjetio, kamo li shvatio. Prolazio je kraj ljudi, kao što prolazi kraj bilo koje stvari. U srcu mu nije nikad našao mjesta bilo koji osjećaj osim jednog jedinog: osim osjećaja sućuti prema svačijem jadu. Svakom je u nevolji htio pomoći, svakom u boli pružiti melema. To kao da je smatrao najvećim zadatkom svog života, u tom je osjećao najveće zadovoljstvo i sreću.

Već izdaleka doviknuo je i sada Rozini, koja je baš htjela prijeći na drugu stranu ulice:

»Stani, Rozina, imam ti nešto važno reći...«

Rozina se nasmijala pogledavši mu vragoljastim pogledom svojih crnih očiju u ozbiljno lice. No smijeh joj se nekako ukočio na usnama, kad je s uzbuđenim dahom izustio:

»Paval Čaplović je ranjen u bolnici. Reci Kristini . . .«

Rozini je bilo, da skoči k njemu, da ga grčevito uhvati za ruku i da ga upita:

»Šta . . . šta to veliš?«

Ali te je riječi istisnula, a da se nije mogla ni maknuti s mjesta. Samo ju je kao neka nena-dana drhtavica svu stresla.

»Da, s Pavlom nije dobro. Idem ujutro s njegovom materom u Bratislavu. Ne znam, je li se vlak prevrnuo, ili šta se dogodilo, samo ne će biti dobro. Sirota Kristina . . .«

Rozina se u tili čas okrenula i kao vjetrom nošena odbrzala natrag kući. Fratrić je samo zabezegnuto gledao za njom, a onda se obazrijevši se još nekoliko puta odputio svojoj kući.

Te noći Kristina nije zaklopila oči. Bilo je već mračno, kad je izašla na bunar po vodu i čula Rozinu, kako je preko plotu zove. Pristupila je k plotu i kroz polutamnu ugledala dvije krupne suze u očima svoje najbolje drugarice. Šta je dalje bilo, jedva se još sjeća. Njeno srce, bijedno stisnuto od jada, koji je već tolike tjedne nije ostavljao, bilo je već tako tvrdo, te je mislila, da nema više snage ni za kakvu radost ili bol. Ali Rozinine riječi, koje joj je preko plotu polušaptom izrekla, zabole su joj se u grudi kao ubod noža, koji je svojom oštrinom prodro svu tvrdoću, što joj se okupila oko srca.

»Paval . . . Jao, Paval . . . Moj nesretni Paval...« šaptale su joj usne s bolnim drhtajem, dok je naslonjena na plot, da se ne sruši, osjećala, kako joj drugarica obavija bol nježnim ovojem utjehe.

A kad je već ležala u krevetu, bilo joj je, kao da leži na samoj žeravici. Vrteći se cijele noći vidjela je neprestano pred sobom Pavla, kako je tužno gleda i nešto joj govori, a ona ne može nijedne njegove riječi čuti ni razumjeti. Samo vidi, kako mu od muke znoj kapa s čela, a gdje kapne koja kap, ostavi krvav trag...

»Ah, Paval... Što je s tobom, Paval?... Sve mi te otima, Paval...« šaptala je s uzdasima, koji su ispunili cijelu njenu sobu, posjedali svud unaokolo te gledaju u nju čas sućutno, čas bešćutno, čas zlobno...

Ponoć se davno već bila spustila s crkvenog tornja i prošla kroz selo zavirivši kroz prozore u svaku kuću, kad je Kristina najedamput skočila, zbacila sa sebe pokrivač i sjedeći u košulji na krevetu pustila, da joj raspletena kosa miluje ramena i ruke, na koje je naslonila glavu.

»Idem k njemu!« šapne odlučno i ustane.

Do jutra više nije legla. Tiho se i polako oblačila, da je ne bi otac i majka čuli. A kad su četiri sata izbila na crkvenom tornju, oprezno se išuljala iz sobe, iz kuće, iz dvorišta i drhtureći više od uzbuđenja nego li od hladnoga zraka, koji ju je bio opkolio, stisnula je oko sebe topli vuneni rubac, kojim se bila ogrnula, te se uputila do ugla, gdje put skreće prema Čeklisu.

Tu je stala. Tama je izbuljila u nju svoje zlokobne oči, te je Kristina sva zadrhtala. Može li sama ići dalje? Ili da čeka? Rozina joj je rekla, da će Pavlova majka sad ujutro na vlak. Nije li možda već otišla?

Kristina je gledala u noć, odakle je Pavlova majka imala doći. Nije vidjela ništa, samo je noć treperila oko nje lakim drhtajem i doticala se svojim hladnim dahom njena lica i njenih ramena, kao da je vuče u svoj tamni zagrljaj.

Kristina je zaklopila oči, da ne vidi, kako noć sablasno bulji u nju. Ne zna ni sama, koliko je

tako stajala. Samo je najedamput čula, kako se netko približuje. Čula je i razgovor.

»Jeste li vi to, majko?« javi se ona, kad su koraci bili već posve blizu.

Trenutak zatim jecala je Kristina u zagrljaju Pavlove majke.

»Povedite i mene k njemu!« drhtao je njen glas pun bola, pun molbe, pun ljubavi.

»A šta će na to tvoja mati?«

»Neka bude što mu drago, samo da vidim Pavla!«

Terezija Čaplović je oklijevala. Sjetila se, koliko je zla već doživjela od Margite, Kristinine majke. Pa zar da se to zlo još nagomila? Ali onda je opet pomislila na svog Pavla. Leži u bolnici, možda ni od smrti nije daleko, pa da mu ne priušti ni tu posljednju radost, da vidi Kristinu? Možda bi mu to donijelo najveće olakšanje u nesreći, koja ga je snašla. Nije znala, što da učini.

»Neka Kristina samo ide s nama,« javi se sada Anton Fratrić, stojeći iza Pavlove majke. »Ja ću već reći njenoj majci, kad se vratimo, pa neka ja budem kriv...«

Nijemo su pošli, nijemo su išli putem prema Čeklisu, a noć je valjala maglu pred njima i prela sve svjetlije jutarnje niti nad cijelim krajem.

Kao da su dvije sablasti izranjale ispod plašta noći, koji se sve više dizao, tako su se pomicale Pavlova majka i Kristina spuštene glave, pogružene u svoje tužne misli i osjećaje, bez riječi naprijed. A do njih je uzdignute glave gledajući nemirnim pogledom na sve strane stupao Fratrić ponosan, što su se ta dva bića u svojoj nevolji povjerila njemu, da ih vodi i zaštićuje.

Što je put više odmicao, to je Pavlova majka osjećala sve veće smirenje u svojoj duši. Teške slutnje kao da su se rasplinjivale zajedno s da-

njim svijetlom, koje joj je razvedrivalo put do njena jedinca. A kad bi pogled podigla i zaustavila ga na blijedom Kristininu licu, neko milje joj se prelijevalo srcem osjećajući, kako njen Paval nije u životu više sam, nego eto ima biće, koje strepi nad njim isto tako kao i ona, njegova majka, i koje njegovoj duši može dati i više životne radosti od nje. I dok su se sjedeći u vlaku sve više približavali Bratislavi, Pavlova je majka promatrala Kristinu i osjećala dragost nad njenom ljepotom te sve jačeg maha puštala mislima, koje su je vodile u budućnost njena sina uz takvu odabranicu njegova života. Ali usred takvih misli najedamput bi se trgla: iza Kristinina lika ugledala bi oporo, od bijesa stegnuto lice njene majke. I kao da se neki mrak u taj tren spuštao pred njene oči te joj zastirao sve vedrije misli, sve drage osjećaje i sve nepomućene nade. Pred nju bi stupio opet život izranjen patnjama i stradanjima. Njene misli su se od Kristine opet svraćale k Pavlu, koji eto već od dva životna udarca leži slomljen, te ona ne zna, hoće li se uopće još moći podići . . .

A onda bi opet vidjela pred sobom Kristinu kao utjelovljeni trak sunca, koji je sišao odnekale iz visine, stao uz nju te joj svijetli na ovom tjeskobnom putu k njenu Pavlu.

U takvom duševnom padanju iz tame u vedrinu te opet iz vedrine u tamu našla se Terezija Čaplović i kraj bolesničke postelje svoga sina.

Paval je ležao omotane glave, zavezanih očiju. Blijedo njegovo lice, išarano s nekoliko ogrebotina, bilo je smireno, kao da spava.

Njegova je majka, čim ga je ugledala, samo zalamala rukama i sklopivši ih prislonila na njih usta te pustila suzama, da teku . . . A iza nje se Kristina samo uhvatila jednom rukom za srce, drugom prekrila oči i stala kao ukopana.

»Došla vam je majka,« nagne se nad Pavla bolničarka, koja je idući naprijed prva pristupila k postelji.

»Mama!« pruži on obje ruke, dok mu je bolničarka nastojala skinuti gornji ovoj s očiju.

»Sinko moj!« pride majka i nagne se gušeći u sebi jecaj te ga poljubi žarkim majčinim cjelovom. »Kako ti je, jedini moj?«

Kako mu je bolničarka bila skinula ovoj s očiju, desno mu je oko postalo slobodno. Vidio je njim drago majčino lice, kojega se — ogrlivši je čvrsto oko vrata — nije mogao dosta nagle dati. Ta mislio je već, da ga više nikad ne će vidjeti. Ali Bog mu je eto ipak ostavio bar jedno oko. I sad njim ne vidi i ne će da vidi ništa nego samo nju, majku svoju, koju stišće k sebi, kao da je nikad pustiti ne će.

»A zašto ti je, sine, drugo oko svezano?« zagleda se u nj majka.

»Njega više, majko, nema...« istisne Paval je-dva čujno.

»Paval!« začuje u taj čas prigušen krik, kraj sebe s druge strane postelje, gdje je malo prije stajala bolničarka, i osjeti, kako mu je srce naglim trzajem zaustavilo dah.

Majka odmakne svoju glavu iznad njegova lica i on se sav strese ugledavši Kristinu...

X.

Proljeće je u slatkom buđenju raširilo ruke, a iz naručaja mu se prosuo cvjetni miris po svim dolinama, brežuljcima i brdima Slovačke, koju je u svom srcu Paval nosio u daleki svijet. Stajao je na palubi velikog parobroda i zurio u nepreglednu širinu Atlanskog oceana, koji je sudbina utisnula između dosadašnjeg mu i budućeg života. Od časa na čas zatreperilo bi mu oko čeznutljivim sjajem, kao što golema oceanska površina treperi odsjevima neba, po ko-

jemu se spuštaju zlatne sunčane zrake, da se okupaju u morskim dubinama. A misli su mu se neprestano vraćale u rodno selo, u kojemu je morao ostaviti sve, što mu je najdraže na svijetu.

Pola je već godine minulo od onoga kobnoga dana, kad je ostao bez jednog oka, preko kojega sad nosi kožni povez. Što je sve otada prošao i proživio! S jednim okom više nije mogao ostati u željezničkoj službi: otpustili ga s odpravnom, s kojom sebi nije mogao osigurati život u novom zvanju. I zato sad putuje u Ameriku, u koju je otišlo već toliko njegovih zemljaka, da ondje stresu sa sebe teški jaram siromaštva. Ima ih, koji su se iza više godina vraćali kući, te doista nisu više bili onako siromašni, kakvi su bili prije svog odlaska u Ameriku. Ali većina ih se nije više vraćala.

»Ja ću se vratiti... ja se moram vratiti!« govorio je sam sebi, a kod tog mu se činilo, da pred sobom vidi Kristinu, koja mu to isto ponavlja, kao što mu je i na rastanku rekla:

»Ti se, Paval, moraš vratiti. Ja ću te čekati...«

Kako je slatko zvučio taj njezin topli, meki glas! Neprestano ga čuje. A ipak mu se čini, da se iz njega javlja kao neki bolni prizvuk. Paval se sav strese, kad na to pomisli...

Od onog očajnog poklika, što ga je čuo iz Kristininih usta, kad je stojeći kraj njegove postelje u bolnici čula, da je izgubio jedno oko, ne može se nikako oteti užasnom dojmu, da se u Kristininoj ljubavi prema njemu nešto slomilo. Njegov gubitak oka značio je za nju veću nesreću, nego li za njega. Ona je to pred njim do duše nastojala prikriti, zatajiti, ali on je to ipak jasno opažao.

Što ga Kristina u bolnici iza onog prvog posjeta više nije kasnije pohodila, to mu je bilo posve razumljivo: nije joj dala majka. I za onaj

posjet mnogo je od nje Kristina pretrpjela. No ništa nije Kristinu toliko boljelo, kao kad joj je majka zlurado dobacivala:

»Eto ti sad tog tvog slijepca!...«

Kristini se grčilo srce. Majci ne bi ništa odvracala, nego bi se samo povukla, da u samoći dade oduška svom bolnom srcu.

»Pa neka je i slijep, moj je!« šaptala je sebi kroz suze nastojeći tako umiriti svoju smućenu dušu.

Kad se Paval vratio iz bolnice kući, Kristini njena majka nije više toliko branila, da se s njim vida. Zadovoljavala se s tim, da joj se radi njega izrugava, a mislila je, da će je u tom i selo pomoći, pa da će tako Kristinu pomalo odbiti od Pavla.

Selo je iskreno žalilo Pavla radi njegove nesreće, ali je Kristini, kadgod bi kroz selo prošla s Pavlom, dopirao do ušiju glas:

»Šteta Kristine! Tako je lijepa, a on bez oka.«

Njoj je bilo, kao da je te riječi bockaju po srcu. Samo bi se jednom rukom uhvatila za srce, kao da želi iščupati tu bol.

»Što ti je, Kristina?« pitao ju je Paval.

»Ništa...« odgovorila je i okrenula glavu u stranu.

On je sve to shvaćao. I njegovo je uho čulo glas sela, te je o tome mnogo, vrlo mnogo razmišljao. Cijele bi dane prosjedio u tim mislima. A na kraju bi rekao:

»Idem u Ameriku...«

Kad je ocu i majci prvi put izrekao te riječi, otac je samo nijemo gledao preda se, a majka je sklopila ruke i zavapila:

»Jao, sine, pa što ćeš i tamo samo s jednim okom?«

Čim je te riječi bila izrekla, lecnula se. Paval ju je tako bolno pogledao onim jedinim svojim

zdravim okom, da joj se srce samo stisnulo, pogotovu kad je izlanuo:

»Baš zbog tog i idem...«

Otac je dalje šutio. Majka je obrisala pregačom suze, koje su joj se pojavile u očima. A Paval je izašao na dvorište, da rastjera misao, koja mu je kroz dušu tekla ovim tokom: »Jest, dok budem nekoliko godina u Americi, vidjet ću, kako će biti s Kristinom. A ako mi Bog da, da kao i drugi nešto steknem i prištedim, pa kad se vratim...«

Tu misao nije pretvarao u riječi ni sam pred sobom, kamo li pred drugima. No njegova ju je majka naslutila. Kad je opet jednom zгодom — bilo je to usred zime — rekao, da će na proljeće u Ameriku, ona će pogledavši ga pogledom, u kojem se krila sva ljubav i zabrinutost majčina srca:

»A što će onda Kristina?«

On se na to pitanje samo trznuo, poniknuo pogledom, časak šutio, a onda prošaptao:

»Pa... neka me čeka... Valjda ću se vratiti...«

Sva težina, koja je pritiskala njegovo srce, lomila se u tim riječima, koje su se valjale, kao što se valja odlomljeno kamenje nizbrdo u nedoglednu dubinu ponora...

I kad ga je sama Kristina uvjeravala, da će ga čekati, samo neka se makar za dvije-tri godine vrati, Paval je osjećao, da je to njeno uvjeravanje doduše iskreno, duboko proćučeno, ali da u Kristininu glasu ipak kod toga titra neki pritajeni zvuk, koji u njene tople riječi unosi neki jedva primjetljivi nesklad. Časak se zaprepašteno bio zagledao u Kristinino lice, a ona je spuštenih očiju gledala pred sebe nastojeći tako prikriti i bol i nepriliku, koja joj se bila slegla na dušu. Kad je ona opet podigla oči, on je poniknuo pogledom.

»Što ti je, Paval?« uhvatila ga je uzbuđeno, nervozno za ruku.

»Mislím, kako i kada ću se vratiti,« — odgovorio je ne podižući oćiju.

Ona ga je nato samo žarko zagrlila.

»Ti se moraš vratiti... Ti se moraš vratiti...« govorila mu je strastveno. »Što bih ja, da se ti ne vratiš?«

Osjećala je, kakva bi to bila pobjeda za njenu majku. Kako bi ona slavodobitno uživala! A na tu se pomisao bunila sva Kristinina duša. Majka joj je, ali odkad je opazila, s kolikom se mržnjom digla proti Pavlu, uživajući čak i u njegovoj nesreći, koja ga je zadesila s gubitkom oka, otada je Kristina sa zaprepaštenjem osjetila, kako su se prekinule sve niti, koje su njenu dušu vezale s dušom njene majke. Između majke i kćeri pukao je jaz, koji nije više bilo moguće zatrpati. Pa da Kristina sad izgubi Pavla? Što bi od njena života onda ostalo? Ne, ne, Paval se mora vratiti, ona bez Pavla ne bi više znala, ni kamo ni kuda...

Paval nije znao, što se zbiva u Kristininoj duši. Samo se nije mogao oteti nekom ćudnom, nerazjašnjivom dojmu, da to nije više ona nepomućena Kristinina ljubav, koja mu na njena usta s tolikim izražajem bojazni, strepnje i strastvenosti govori, da se mora vratiti.

Pa i sad nasred oceana kao da ćuje Kristinu, kako mu govori te rijeći, i kao da vidi njeno lice, preko kojega prelaze nervozni, bojažljivi trzaji zastirući ćar njene srdaćnosti i iskrenosti. Upirući s palube pogled u nepomućenu, neizmjernu morsku dubinu njegove su se misli gotovo ukoćeno zaustavile kod sjećanja na rastanak s Kristinom. Još sad na dnu srca osjeća svu bol tog rastanka, bol, o kojoj su svjedoćile Kristinine suze, i bol, u kojoj se kidala njegova duša. Ali još i sad ćuti, kako mu se kroz tu bol

provlačila pritajena misao, koja mu je kao crv tiho, neprimjetno rovala po duši:

»Što bi bilo, da se ni za dvije-tri godine ne vratim?«

Sve je oko njega na to pitanje tajanstveno šutjelo: i ono več, kad je Kristinu pred odlazak posljednji put privijao k sebi, da što bolje osjeti i čuje kucaj njena srca, i ovo sada, dok nijemo, ukočeno zuri u beskrajnu oceansku modrinu. Pa i kad se četvrtog dana nebo smrklo, a more valovima stalo davati izražaja neizmjerju svoje skrovite snage, Paval nije mogao stresti sa svojih misli one spone, koje su ih ukočile oko sjećanja na rastanak od Kristine. U bijesu je oceana oko njega sve bučilo, udaralo, trzalo se, treslo, lomilo, a on je sve to bešćutno promatrao ne osjećajući ni najmanje bojazni, da bi u tim golemim raljama oceanske dubine, koja se od časa na čas, kad bi se valovi razmakli i digli silno uvis, pred njim sa sablasnim cerenjem otvarala, mogao u trenu zauvijek iščeznuti i parobrod i on sa svim svojim suputnicima. Čak mu se u jedan mah javila i pomisao: A zar ne bi to za nj bilo najbolje? Na to se pitanje trznuo, podigao očajno ruke i prikrio njima lice, da više ništa ne vidi i ne misli...

Tek kad je sedmi dan stupivši na američko tlo okrenuo leđa oceanu, stao se opet življe ogleđavati oko sebe. Pred njim je stalo pitanje: »Kuda sada?« Stalo i zagledalo se s čudnim nekim smiješkom u njegovo lice. Taj smiješak mu je bio tuđ i nekako se zlokobno doticao njegova srca, a nije ga mogao otjerati ispred sebe ni cijelo vrijeme, dok ga je neki nepoznati čovjek govoreći s njime mađarski vodio kroz New-York, pa ni dok mu je neki gospodin

u jednom uredu, u koji ga je onaj Madžar uveo, rekao:

»Ići ćete u Pittsburgh.«

I za duge željezničke vožnje od New-Yorka do Pittsburgha kao da mu se cijela krajina, u koju je kroz prozor vagona ukočeno zurio, smješkala istim zlokobnim smiješkom, koji ga je pratio od prvog časa njegova dolaska na američko kopno. Tek kad je u Pittsburghu bio doveden pred nekog svećenika, Paval je osjetio, da se cijelo ozračje oko njega najedamput promijenilo. Neka voljkost stala je da struji oko njega, kad ga je taj svećenik upitao:

»Vi ste Madžar?«

»Da...« Paval će, ali u isti čas osjeti, kako mu glas zvuči nesigurno.

»Odakle?« nastavi svećenik.

»Iz Hrvatskoga Groba.«

»Madžar iz Hrvatskoga Groba?« začudi se svećenik, pa mu odmah progovori slovački: »Ta vi ste u tom selu svi Hrvati. Bio sam ja tamo. Znam ja svu vašu prošlost, kako i kada ste došli iz Hrvatske u Slovačku...«

Pavlu su te svećenikove riječi prolazile takvim ugodnim strujanjem kroz dušu, te mu je bilo, kao da se na jedan mah opet stvorio u svom rodnom selu i slušao drage zvukove rod-noga kraja. Nije pravo ni shvaćao, što mu je svećenik kazivao, ali je osjećao, da mu je to tako blisko, da mu to tako godi...

»Imam ja u svojoj župi i Hrvatâ iz Hrvat-ske,« govorio je dalje svećenik. »Bit će im drago, kad vide i jednog svog hrvatskog brata iz Slovačke. Uopće vi ćete mi biti veza između mojih Slovaka i Hrvata...«

Tu se Pavlu otvorio nov svijet. Podigao je glavu, zagledao se u svećenikove vedre oči i rekao toplo, odano:

»Učinit ću, velečasni, štogod od mene zatražite...«

Izgovarajući te riječi osjetio je, kao da skida sa svoje duše neki teret, koji ga je teško pritiskivao, te sad može opet dati maha mislima i osjećajima, kao da je kod kuće, a ne ovako daleko u svijetu. I prije nego što je te večeri smireno usnuo, učinilo mu se, kao da vidi Kristinino lice opet vedro i nasmijano i kao da čuje, kako mu s čežnjom govori:

»Moraš se vratiti... Moraš mi se vratiti...«

XI.

Paval nije bio još ni puna tri mjeseca u Americi, kad je usred ljeta g. 1914. buknuo u Europi rat. Dva je pisma, dva nada sve draga pisma bio dotle već primio od Kristine, a i on se bio njoj već nekoliko puta javio. Ali odkad je ratni vihor zaigrao krvavo kolo nad Europom, prošli su dugi mjeseci, dok Pavlu nije opet došlo jedno Kristinino pismo.

»Zlo, veliko zlo došlo je na nas, Paval,« pisala mu je. »Brat mi je Mišo na fronti, već dugo ne čujemo ništa o njemu. A ako rat potraje, odvest će nam i mog i tvog oca. Bar da si nam, Paval, ti sada tu...«

Dugo je nijemo gledao u te Kristinine riječi osjećajući, koliki je očaj prenijela u njih iz svoje duše. Na prvi se mah pojavilo pred njim pitanje: da se pokupi i vrati kući? Ali u isti mu tren sine pred očima, kako mu je nemoguće na to i pomišljati. Tã bolje bi bilo, da onda uopće nije ni kretao u Ameriku, nego da se ne postigavši u njoj ništa vrati. Bio bi svima samo na ruglo. Kakvu bi tek tada hajku na nj podigla Kristinina majka! Ne, ne, on mora ustrajati, on se ne smije dati odvratiti od cilja, za koji je pošao preko oceana. Valjda ne će ni taj nesretni rat baš tako dugo trajati. Najviše dvije

godine, kako misle, a onda će i on već imati s čim se vratiti. Teško mu je doduše bilo kod pomisli na majku: što bi ona jadna, kad bi mu i otac morao u rat? Ali koliko bi joj i on, sve da se i vrati, mogao onda biti od pomoći? Bolje je strpiti se, pa će onda biti sve bolje. I majci i Kristini i njemu. Samo se ne zaustavljati na pola puta!

Tako je pisao i Kristini. Da li ga je ona razumjela ili nije, teško mu je bilo prosuditi. Samo mu odgovor pola godine nije dolazio. Isprva je to teško osjećao. Mučile su ga razne misli i slutnje. No malo pomalo nastojao ih je potiskivati radom i tim, što se sve više podavao nadama u sretniju budućnost svoje domovine Slovačke, pa je tim sve jače ispunjavao svoju dušu.

Dok je živio kod kuće, nije znao ni shvaćao, što je domovina. U školi su mu rekli, da je Madžar, a to su mu ponavljali i kasnije, osobito u željezničkoj službi. Govorili su mu, da je Madžarska njegova domovina, i on im je slijepo vjerovao. Ali kad je došao u Ameriku, pa kad je tu iz župnikovih usta prvi put opet čuo slatku slovačku riječ, bilo mu je, kao da mu to progovara ostavljena rođena gruda. U tuđem je tek svijetu stao osjećati i razumijevati, što je domovina. Srce mu se otvorilo, te su u nj stali ulaziti dragi dojmovi, što ih je od dana u dan sve više doživljavao među pittsburškim Slovacima, koji su većinom bili već tako dugo ostavili domovinu, a nisu prestali za nju osjećati.

»Madžarske su nas vlasti htjele odnaroditi,« čuo je, kako govore, »pa kad im to ne uspijeva, šalju nas preko oceana, da nas se riješe, te da sebi osiguraju našu domovinu Slovačku. Polovicu su nas tako već poraštrkali po svijetu...«

I bol i ljubav, i odpor i zanos, i buntovnost i čežnja miješali su se u tim riječima. Pavla je

samo zazeblo nešto oko srca, kad se sjetio, da je i on, premda su ga posebni razlozi gonili u Ameriku (pomisao na Kristinu prostrujala je kod toga tako slatko cijelim njegovim bićem), zapravo po agentima tih istih vlasti dopremljen amo. Kako mu je tu najedamput u novom svijetlu sinuo taj njegov put! I kao da je tek sada osjetio pun smisao Kristininih riječi, da se vrati, izlanuo je sam sebi odlučno:

»Vratit ću se, moram se vratiti!«

Da, vratit će se i sve će biti drukčije, nego što je bilo. Vratit će se potpuno promijenjen u osjećajima prema domovini, a nepromijenjen u osjećajima prema Kristini. Slovačka i Kristina bile su odsada dvije zvijezde, koje su mu pokazivale put u budućnost. Osjećao se sav preporođen, što se k njegovoj ljubavi prema Kristini u njegovoj duši pojavila i nova ljubav prema domovini, te je jedna drugu upotpunjavala i jačala. I činilo mu se, da je i njegova čežnja za Kristinom postala jača, veća, neslomivija od časa, kad se pred njegovom sviješću pojavila domovina.

U takvom duševnom raspoloženju zatekla ga je u listopadu 1915. vijest, da će Slovačka postati sama svoja. Ta je vijest došla iz Clevelanda, gdje su se sastali američki Slovaci i Česi te sklopili ugovor, da će Slovačka i Češka kao dvije samostalne države načiniti državnu zajednicu, kakvu su dosad imale Austrija i Ugarska.

Paval je na prvi glas o tom samo raširio oči i u čudu se pitao: »Može li to biti? Može li to biti?« A neka radost htjela je vulkanskom snagom provaliti iz njegove duše i zakliktati, da pruži odušak nenadanoj sreći.

Otišao je k župniku, da iz njegovih usta čuje, kako će to sa Slovačkom poslije rata biti.

»Jest, Slovačka, koja je nekad davno bila sama svoja država, opet će kao takva uskr-

snuti,« govorio mu je župnik. »Tisuću godina njenih patnja pod tuđinskom vlašću već je valjda dosta. Mora i to jedamput prestati. A taj se čas evo približava. Bog ne da, da onaj, tko je pred Njim pravedan, propadne. On dopušta kušnje, ali tko ih s vjerom i pouzdanjem u Njega izdrži, tomu On sprema nagradu. Slovački je narod izdržao tisućugodišnje teške kušnje, koje mu je Bog slao, ne klonuvši u vjeri i ne izgubivši pouzdanja u Boga, pa sada dolazi Božja nagrada. Slovačka će opet biti, što je u davna vremena bila: sama svoj gospodar...«

Kako su divno, kako zanosno, kako veličanstveno zvučale te svećenikove riječi. Paval je iz zvuka tih riječi, kojih još uvijek nije pravo shvaćao, osjećao, kako ga prožima neko svjetlo, koje mu obasjava dušu, te mu svijet i život postaje ljepši i sjajniji, nego što je ikada dosad bio. A u tom mu se osjećanju misao najedamput zaustavi: usred sjaja, koji se pod dojmom svećenikovih riječi stvorio u njegovoj duši, ukazalo mu se u pameti njegovo rodno selo Hrvatski Grob. Slovačkoj dolazi sloboda, a sloboda je najveća sreća. I Hrvatski Grob će u toj sreći Slovačke biti sretan, pa kad se on onda vrati kući, valjda će se promijeniti i njegova sreća, valjda će drukčija biti i dosadašnja sudbina njegove ljubavi prema Kristini...

Slatko milje mu se na tu pomisao razlilo dušom, i on je sad još većma osjetio svu veličinu onoga, što mu je župnik kazivao. I predavao se njegovim riječima, da ga vode i nose u tu čarobnu budućnost, koja dolazi tako divna, tako zamamljiva...

Uto je župnik stao, zagledao se blagim svojim pogledom u Pavla, pa će polako naglašujući riječ po riječ:

»Ono, što dolazi Slovačkoj, doći će i Hrvatskoj. Ti si, Paval, doduše sin Slovačke, ali pote-

kao si od hrvatskog naroda. Pređi su tvoji prije nekoliko stoljeća bježeći pred Turcima, koji su razarali slobodu Hrvatske, potražili i našli utočište u Slovačkoj. U njoj su se udomaćili, u njoj su našli drugu svoju domovinu. Između vas, njihovih potomaka Hrvata, koji danas živite u Slovačkoj, i Hrvatske više nema nikakve veze osim jezika, koji ste donekle još sačuvali. Poslovačili ste se, ali uza sve to, koliko vas još ima, ne smijete zaboraviti na to, odakle ste potekli. Pa kad se sad i vašoj staroj domovini Hrvatskoj prema sloboda kao i Slovačkoj, mora to i svakom od vas slovačkih Hrvata biti baš tako drago, kao što vam mora biti draga sloboda Slovačke. Vi slovački Hrvati imate pred nama svima tu prednost, da ćete imati prilike osjetiti, doživjeti dvostruku sreću...»

Paval je razabirao, kako svećenikove riječi rastu u svom značenju i kako veličinom svojom zastiru već sve ono, što njegova duša može shvatiti i obuhvatiti.

Od tog je dana živio kao u nekoj omami. Sve mu se oko njega činilo drugačije nego prije. U svakoj je stvari nalazio nešto novo, čega prije nije opažao. I sam njegov rad, kojim je — radeći u jednoj velikoj strojarnici — bio zaukupljen, činio mu se lakši, zanimljiviji. A kad bi uveče umoran od dnevnog posla legao na počinak, misli su mu, prije nego bi usnuo, lutale po daljini, kao da traže ono, što će doći, kad nad Slovačkom i Hrvatskom — kako mu je župnik rekao — svane dan slobode.

»Samo kada će to biti?« pojavilo se tada pred njegovim mislima pitanje i zaustavilo ih, te bi on i zaspao, a da mu se misli nisu mogle više maknuti preko te zapreke.

To pitanje stalo bi više puta i preko dana pred njega, a on bi onda u svom poslu malo spustio

ruke i zagledao se pogledom u neizvjesnu daljinu. U toj bi mu se daljini tada ukazao lik njegove Kristine, kako mu okrenuta nekud na drugu stranu odmiče sve dalje i dalje, dok mu posve ne iščezne . . .

Nedjeljom bi se uputio u onaj dio grada Pittsburgha, gdje su živjeli mnogi Hrvati iz Hrvatske. S nekima ga je župnik upoznao, jer su nemajući vlastite župe dolazili u slovačku crkvu. Malo je doduše takvih bilo, jer većinom nisu ni marili za vjeru i crkvu. Tome se Paval nije mogao načuditi. Znao je on, kako su Slovaci privrženi crkvi, znao je, kako se i njegovi suseljani iz Hrvatskoga Groba drže crkve kao glavnog oslona u životu, pa nije mogao pojmiti, kako ti pittsburški Hrvati, koji su došli iz Hrvatske, tako malo haju za crkvu, te joj u većini ne dolaze ni blizu. Kad je jednog znanca Hrvata o tom zapitao, dobio je ovakav odgovor:

»Nemoj, prijatelju, misliti, da je hrvatski narod manje katolički, nego što je slovački. Ja bih naprotiv rekao, da su baš u tom ta dva naša naroda jedan drugom neobično slični. Ali u najnovije doba dolaze, ne znam odakle, kojekakvi utjecaji, koji u Hrvatskoj šire nehaj prema vjeri. Osobito među inteligencijom i radništvom. Neki su krajevi time upravo već zaraženi. A baš iz takvih se krajeva mnogi razilaze po svijetu, pa i amo u Ameriku. Tu dolaze u takve prilike, gdje je vjera uopće posve u strani od cijelog života, pa onda nije čudo, da ih nema crkvi ni blizu. Pogotovu gdje nema hrvatske župe . . .«

Paval se slušajući to razlaganje svog sunarodnjaka iz Hrvatske sjećao, kako se i u Slovačkoj s mađarske strane nastojao širiti nehaj prema vjeri. Među željezničarima su se pojavljivali posebni mađarski agenti, koji su govorili, kako slovački svećenici samo zaglupljuju narod,

pa da bi bolje bilo, kad ne bi ni išli u crkvu. Ali takvi nisu imali uspjeha. Slovačka je duša ne-svijesno osjećala, da — izakako je pod tuđinom Slovačka ostala bez svake druge inteligencije — jedino još u svećeniku ima vjernog čuvara narodnih svetinja. Otuda ona velika privrženost svakog Slovaka prema svećeniku, otuda onaj veliki ugled svećenika u slovačkom narodnom životu.

»Kako će biti s Hrvatskom poslije rata?« upitao je jedne nedjelje Paval neke svoje poznate pittsburške Hrvate.

»To se i mi pitamo,« odgovori mu Marko Marinić Vukovarac. »Svašta se govori...«

»A kako će biti sa Slovačkom?« upadne s pitanjem Janko Hranilović Žumberčanin. »Čuli smo, da ona ne će više ostati pod Mađarskom.«

»Da, Slovačka hoće da bude sama svoj gospodar,« potvrdi Paval.

»Pa to i jest najbolje,« javi se Pere Malić Hvaranin. »Kad bi barem i s Hrvatskom tako bilo!«

»Kažu, da ćemo imati samostalnu kraljevinu Hrvatsku,« reče Joso Lovrić Ličanin. »Ali ja sve mislim, da je to na vrbi svirala.«

»Nešto mora biti i s nama Hrvatima i s vama Slovacima, jer ovako kao dosad ne može više ostati,« uplete se Đuka Skenderović Požežanin. »Dosta smo već bili pod tuđom vlašću. Pravo bi bilo, da i nama jedamput sine sunce, da ne moramo ovako bježati po svijetu za kruhom...«

Paval je sve to slušao i o svemu razmišljao, dok se jedan od nazočnih, Blaško Jarić Bunjevac, ne okrene k njemu s pitanjem:

»A što će s vama iz Hrvatskoga Groba biti? Vama je nekako jednako kao i nama Bunjevcima...«

»Kako bude Slovačkoj, tako će biti i nama. Naša je sudbina nerazdjeljiva od sudbine slovačkog naroda,« odlučnim će glasom Paval.

Bunjevac spusti zamišljeno glavu, a Hercegovac Ante Barišić digne stisnutu šaku i gotovo povikne:

»I Hrvatska mora biti slobodna i svi mi Hrvati u njoj! Ono, istina, uvijek će biti Hrvata i izvan Hrvatske, kao što ste vi tamo u Slovačkoj i mi ovdje u Americi, ali sloboda je Hrvatske i naša sloboda, bez koje i nas ovako širom svijeta čeka samo propast...!«

Paval je iz riječi i očiju svih tih svojih sunarodnjaka razabrao, kako im u duši plamti čežnja za slobodom domovine. I sam je osjetio u svom srcu radost kod pomisli, da i Hrvatska, stara domovina njegovih djedova, ide ususret slobodnim danima kao i Slovačka. Tom se radošću sve više zanosio zalazeći od nedjelje do nedjelje sve redovitije među pittsburške Hrvate, s kojima se isto tako rado družio kao i sa svojim Slovacima. A kad je još neke od tih Hrvata uspio dovesti i u slovačku crkvu te iza toga u slovačko društvo, upravo je uživao videći, kako se hrvatska i slovačka srca jedna drugima lako otvaraju i brzo prijateljuju.

Tjedni i mjeseci su tako prolazili noseći i zimu i proljeće i sve ratne vijesti iz Europe u nepovrat. A onda jednog dana u ljetu g. 1916. stiže Pavlu, kad se tome ni u snu više nije nadao, majčino pismo.

XII.

Majka je pisala Pavlu:

»Dragi moj sine Paval! Živa sam i zdrava, što i tebi od dragoga Boga i srca svoga želim. Već više nego pola godine nisi nam pisao, pa ne znam, jesi li mi živ i zdrav? A kad si nam

posljednji put pisao, tužio si se, da ti se ni mi već dugo nismo javili. Kristina kaže, da ti je više puta pisala, ali ta pisma valjda nisu ni došla do tebe, nego ih je negdje ovo ratno doba progutalo. I tko zna, da li ćeš i ovo moje pismo primiti. Ali svejedno ti pišem, da mi srcu bude lakše.

Već prije sam ti pisala (Bog zna, jesi li to pismo dobio), da ti je otac pozvan u vojsku. Otišao je još zimom u rat. Javio nam se nekoliko puta s fronte. A jučer mi je došla obavijest, da je poginuo...«

Pavlu pade pismo iz ruke. Nijemo je spustio glavu, zatvorio ono jedino svoje oko, a u njegovim ga grudima nešto kao kliještima stislo, te nekoliko trenutaka nije mogao doći do daha. U mislima mu se pojavila očeva slika, kako ga je posljednji put vidio, kad su se kod Pavlova odlaska u Ameriku rastajali na kolodvoru u Čeklisu. Još mu je živo ostalo u pameti, kako ga je kod oproštaja zagrlio i rekao mu:

»S Bogom, sine! Tko zna, hoćemo li se još kada vidjeti... Neka te Bog prati i čuva, da se sretno opet vratiš... A nama dotle kako bilo...«

Pavlu su posljednje očeve riječi zvučale kao tiho spočitavanje, što je ostavljao kuću i roditelje odlazeći u tako daleki svijet. Vidio je, kako ocu to baš nije bilo pravo. Nije mu ništa govorio, tek eto na rastanku nije mogao pregoriti, a da ne oda, što mu je bilo na duši. »A nama dotle kako bilo!« kao da još i sada čuje očev glas i kao da vidi očevo lice, preko kojega se bio s tim riječima spustio kao neki tmurni oblak. Pavlu nije čak izmaklo ni to, da su se i oči ocu bile nekako zavlažile, kao da je teškom mukom zadržavao, da ne prosuže... I sada kao da ga gledaju one očeve zavlažene oči, koje su se tamo negdje na krvavu bojištu zauvijek zaklopile. I možda su ocu baš u času, kad je smrt bila po-

segla za njim, bile isto onako vlažne uz posljednju misao na sina . . .

Paval se kod te pomisli nije više mogao svladati: prekrio je lice rukama i tiho zajecao . . .

Nema više oca. Nesmiljena ga sudbina nemilice slijedi na putevima njegova života i okrutno ga šiba. Osakatila ga je, protjerala u daleku tuđinu, a sad mu eto otela i onoga, koji mu je dao život. Dobri njegov otac, koji je tihim, skromnim, povučenim životom živio samo za ženu, sina i ono malo siromašne kućice, nije uopće imao mnogo sreće ni radosti u životu, a sad mu je bila uskraćena i posljednja utjeha, da život svoj završi pod svojim krovom i uz ono jedinih dvoje dragih bića, koje je imao na svijetu: uz ženu i sina. Sin preko oceana, žena sama samcata kod kuće, a on na ratištu — raštrkani tako tonu u valovima života, nad koje se eto i smrt spušta svojim dahom. Poseže zlokobnom rukom za njim i vuče ga sa sobom. A žena i sin ostaju daleko od njega i još dalje jedno od drugoga . . .

Takve su nekako morale biti posljednje očeve misli. Tako se u Pavlovoj duši javlja posljednja uspomena na nj, a nešto teško, užasno teško stislo njegovo srce, te samo što se pod tim teretom ne rasprsne.

Oca više nema. Sad je majka sirotica sama. Izvrgnuta životnim jadima, bez kojih nikad nije bila, sad nema više ni onog jedinog podporna, na koji se dosad naslanjala, da je život ne slo-mi. Ostala je udovica, i ako ikad, sad je na nje-mu kao jedincu sinu red, da bude uz nju i da joj bude životni oslon. Da joj se vrati? O, kako bi on to rado učinio! Dvije su godine već minule, odkako je otišao od kuće. Više nije ni kanio ostati u tuđini. Vratio bi se kući, odmah bi se bez ikakva oklijevanja vratio, da bude uz majku, kad joj je najviše sada potreban, ali — rat se isprije-čio između njega i majke i zakrčio mu put za po-

vratak. Rat, koji je bacio cijelu Europu u plamen i koji već nije daleko ni od toga, da u taj plamen uvuče i Ameriku, povukao je krvavu crtu, preko koje jedva da bi Paval mogao prijeći, da se vrati majci. A i kad bi je prešao, što bi ga tamo kod kuće čekalo? U Europi se spremaju još veliki preokreti i potresi, a njegovu domovinu Slovačku čekaju osobito neizvjesni, nesigurni dani na prijelazu u novo doba, koje joj dolazi...

Uza sve to bi se možda ipak odvažio potražiti puta i načina, kako da — ako bi bilo moguće preko neutralne Norveške i Švedske — dospije kući, ali kod toga nesamo da bi se izvrgao velikoj nesigurnosti života, jer podmornice i mine ne biraju mnogo, koga će ratnim udarcem zahvatiti, nego bi to značilo i potrošiti znatan dio onoga, što je dosad teško zaradio i prištedio. Pa i s tom zaradom i prištednjom još nije postigao ono, zbog čega je došao u Ameriku. Tek posljednjih je mjeseci našao mogućnost, da više zarađuje te prema tome i prišteduje. Ako bi tako pošlo dalje, za još godinu bi dana mogao reći: »Hvala Bogu, nisam se u svojim američkim nadama prevario!« I mogao bi se vratiti kući, da ne bude po imetku više u Hrvatskom Grobu među posljednjima. A to je i Kristini obećao...

Misao na Kristinu odbijala je od Pavlove duše svaku pomisao, da bi se već sada vratio kući. Istina, majci bi tim njegovim povratkom bilo na prvi čas mnogo olakšano, ali to ne bi imalo trajnijeg značenja. Ne bi li naime tim posve i konačno promašio, da dođe do Kristine, pa kakav bi onda bio život i njemu i majci? Sebe bi unesrećio, jer bez Kristine ne može sebi ni sada, dvije godine iza odlaska od kuće, zamisliti sretnoga života, a bez njegove sreće ne bi više ni majci njegovoj mogao život pružiti bilo kakve radosti ili zadovoljstva. Zna on to, pa zato mu ostaje samo jedno: ustrajati ovdje, gdje jest, do kraja, pa

kakogod to teško bilo i majci i njemu. Ustrajati barem još godinu dana, a onda šta Bog da.

Da, što Bog da! A što će sve dati, da još bude u ovo godinu dana? Kakogod je u početku europskog rata Paval mnogo čuo govoriti, da taj rat ne može dugo trajati, najviše dvije godine, sad sve više čuje: »Ovaj se rat pretvara u svjetski rat, u koji će još i Amerika ući...« Ima li dakle nade, da bi tom ratu, koji se sve više zapleće, mogao za još godinu dana doći kraj? Pa šta onda, ako potraje još i dvije, tri, četiri godine?

Paval stoji pred tim pitanjem i ne usuđuje se dalje više ni misliti. Odbija od sebe i daljnja pitanja: Što bi onda bilo s majkom? Što s Kristinom? Samo ga kod toga neka zebnja obuzima, te izlazi na ulicu i ide, ide, da u uličnoj vrevi razbije i rastrese misli, koje ga salijeću i muče takvim nerazrješivim pitanjima. Htio bi pobjeći od tih misli i pitanja, pa se uputio i u crkvu. Malo molitve unijet će mu koliko-toliko smirenja u dušu...

Tu ga pred vratima crkve zaustavi župnik izlazeći iz nje:

»Paval, već dugo vas nema k meni. Kako to? A imam s vama važnog razgovora. Dodite sa mnom!«

Ni sam ne zna, zašto ovaj puta tako nevoljko ide sa župnikom, koji mu je od prvoga časa, kako je došao u Ameriku, uvijek bio dobar, susretljiv i pažljiv. Pravi slovački župnik, koji kao dobar pastir dušom i srcem živi sa svakom svojom ovčicom. Uvijek je Paval rado i s povjerenjem zalazio k njemu. A sad bi najradije, da ne čuje, što mu želi reći? I što je konačno to, što mu župnik ima reći? Nije li to opet neki novi udarac, koji mu život nosi? Zar mu nije svih nevolja dosad već dosta i predosta?

U župnikovoj se sobi Paval malo u sebi primirio, ali dobrom župnikovu oku ipak nije izmaklo, da je nekako zamišljeniji i tužniji, nego što ga je inače viđao i poznavao.

»Što vam je, Paval? Nekako ste mi se izmijenili?« upita ga ponudivši mu, da sjedne.

»Ah, velečasni, teško mi je. Baš danas sam primio vijest, da mi je otac u ratu poginuo...«

Mora da je Paval te riječi vrlo bolno izrekao, jer se na župnikovu licu vidjelo, kako su se i njega duboko kosnule. Časkom je zašutio, dok nije našao riječi, kojima je pokušao Pavla očinski utješiti.

»Eto,« završi riječi, kojima ga je tješio, »možda je baš sada sretan slučaj ovo, što sam nakanio s vama razgovarati. Pruža vam se naime mogućnost, da se vratite kući...«

Paval je izbijelio oči u župnika.

»Jest, ne čudite se, odmah ću vam sve reći,« nastavi župnik. »Ali prije svega tražim od vas, da ovo, što ću vam reći, ostane tajna, koje nikome ne ćete odati, jer se radi o velikoj i svetoj stvari...«

»Znat ću, velečasni, vjerno šutjeti,« izusti Paval.

»Čujte dakle, Paval!« primakne župnik svoj stolac k njemu povjerljivo bliže. »Jedina je težnja svih nas američkih Slovaka, da naša domovina Slovačka izađe iz ovog velikog rata slobodna. Ovdje sve pripravljamo za tu njenu slobodu. Izgledi su nada sve povoljni. Ali treba da i svoje narodne prvake u domovini obavijestimo o svemu, što ovdje radimo, kako bi naš i njihov rad bio usklađen prema istom cilju. Osobito se mi slovački katolici ovdje bojimo, da o svemu, što se ovdje u Americi za budućnost Slovačke radi, nije nikako obaviješten ružomberški župnik Andrej Hlinka, kojega — odkako je prije ovog rata tri godine odsjedio u segedinskoj tamnici

— sve više smatramo pravim slovačkim narodnim vođom. Još kad se tamo prije više nego deset godina — nakanivši sagraditi crkvu u svom rodnom selu Černovi — obraćao na nas američke župnike, da mu pritekne u pomoć, njegova su nas dubokim rodoljubnim i katoličkim žarom zadahnuta pisma osvajala. I pravo je čudo, kako je i naš narod ovdje rado davao prinose za tu Hlinkinu černovsku crkvu, baš kao da se u tom bio očitovao prst Božji. A kad je Hlinka tu crkvu, sagrađenu novcem američkih slovaka, dovršio, krv je nevinih černovskih seljaka poškopila pristup k njoj, jer tuđin na dan njene posvete nije Hlinki dao ni blizu prići. Sve, što ovdje u Americi slovački osjeća, obuzeo je užas nad tim krvavim zločinom, koji je najjasnije pokazao, da Slovačkoj pod dosadašnjim tisućugodišnjim tuđinskim gospodstvom nema više opstanka. Hlinkina je Černova postala zov za slovačkom slobodom, zov, koji je odjeknuo i po Europi i po Americi. Hlinkina Černova povezala je osobito nas američke Slovake s pokretom za slovačku slobodu, kojemu smatramo prvoborcem i mučenikom Andreja Hlinku, osobito izakako se na nj poslije černovske krvave tragedije srušio sav bijes tuđinskih silnika, da ga trogodišnjim tamnovanjem zato, što je Bogu gradio slovačku crkvu, a svom narodu usađivao u dušu slovačku svijest, satare, uništi . . .«

Župnik se govoreći te riječi sav bio zanio. Oči su mu plamtjele, a licem mu se prelio žar, kakva Paval na tom mirnom licu nikad još nije vidio. Kao da je župniku bilo nestalo daha, stane časak te zatim spuštenim glasom nastavi:

»Na Andreja Hlinku eto i sada mislimo, s njim hoćemo da uspostavimo veze u tako važnim časovima, koji Slovačkoj dolaze. On će, kako svi ovdje slutimo, imati veliku ulogu u budućem životu Slovačke. Ima takvih, koji baš to žele osu-

jetiti, pa baš s češke strane čujemo došaptavanje, kako su slovački svećenici u domovini sve sami mađžaroni. Osjećamo mi, kamo to cilja. Ne možemo mirno gledati, da događaji mimođu one, u koje slovački narod ima najviše pouzdanja i koji su najsigurniji jamci za doista bolju slovačku budućnost. Zato mora netko odavle otići k Hlinki u domovinu. Trebamo kurira, koji bi nje ga i po njemu ostale narodne prvake u Slovačkoj obavijestio o svemu, što se ovdje za našu narodnu slobodu radi, pa da i oni svoj rad prema tome udese. Tu sam eto, Paval, došao do onoga, o čemu sam s vama želio razgovarati. Ne biste li vi mogli preuzeti ulogu toga kurira te otići u domovinu? Invalid ste, pa biste najlakše prebrodili sve zapreke, koje inače u ovom ratnom mežežu onemogućuju svako slično putovanje. Imam pouzdanje u vas, da biste i zadaću, koju vam želimo povjeriti, najbolje izveli, jer sam u vama upoznao čelik-značaj i čestitu slovačku dušu...»

»Zar me niste, velečasni, baš vi, čim sam došao u Ameriku, upozorili, da sam zapravo Hrvat?« upadne mu u riječ Paval, koji je sve dosad samo šutio i slušao.

Župnika kao da je ta Pavlova primjedba na tren izbacila iz kolotečine. Zagledao se začuđenim pogledom u nj, a zatim mu blagi smiješak raširi lice u još prijazniji izražaj, te ga zapita:

»A zar nam kao Hrvat ne biste to mogli učiniti? Zar nisu zajednička stoljetna stradanja povezala nas Slovake i Hrvate po srcu više, nego ikoja dva druga naroda na svijetu? Zar bi se našao ijedan Slovak, koji ne bi hrvatskom narodu učinio sličnu uslugu, kad bi se radilo o slobodi Hrvatske? Zar nije konačno, Paval, Slovačka vama, premda ste po krvi Hrvat, ipak domovina?«

»Možda ste me, velečasni, krivo razumjeli,« prekine ga Paval. »Nije meni ni na kraj pameti

bilo, da to, što od mene želite, ne bih učinio zato, što nisam Slovak, nego Hrvat. Naprotiv . . .«

»Pa ja to dobro znam, Paval,« prihvati župnik. »Tim više se nadam, da ćete nam to rado učiniti . . .«

Paval je spustio pogled i bez riječi gledao preda se. Župnik mu je vidio na licu, kako se u njegovoj duši zbiva neka borba. I sam je zato nekoliko časaka šutio, a onda ga upita:

»No, Paval, što kažete? Pomislite samo, da biste se tim vratili svojoj majci, koja vas iza očeve smrti i te kako treba!«

Paval je i dalje šutio zureći ukočeno preda se. Župnik se digne, pristupi k prozoru i zagleda se kroza nj u uličnu vrevu. Zatim se iza nekoliko časaka okrene ponovivši Pavlu pitanje:

»Recite, Paval, što mislite: jeste li spremni poći na taj put u domovinu?«

Paval podigne oči, upre ih s izražajem silnog pregaranja u župnika te izlane:

»Ne . . . ne mogu, velečasni . . .«

XIII.

Kristina nije ni znala, kako su joj projurile tri godine od Pavlova odlaska u Ameriku. Isprva su joj dani, ispunjeni tugom i čežnjom, bili užasno dugi i tekli tromo, polako jedan za drugim, kao da namjerno idu za tim, da joj tegobe, što se survaše na njenu dušu, budu što duže i teže. Na mahove je, osobito kad se pred majčinim pogledima i primjedbama povlačila u koji samotni kut, da ništa ne čuje i ne vidi, mislila, da će od bola svisnuti. Od suza su joj oči izgubile onaj divni predašnji žarki sjaj, a s lica iščezlo je ono rumenilo, koje ju je resilo kao raspupalu ružu, te se lako bljedilo prevuklo preko ponešto upalih obraza. Trajalo je to tako gotovo godinu

dana. Jedina joj je utjeha bila, kad je mogla potajno, da mati ne zna, skoknuti do Pavlove majke i s njom provesti koji čas u razgovoru. Činilo joj se, da je i Pavlu bliže, kad je uz njegovu majku, kad vidi njene blage, neizmjernom dobrotom duše ispunjene oči i kad čuje njezin meki, topli glas. I dok su prva Pavlova pisma iz Amerike stizala, bila je njena najveća radost, da ih je mogla čitati Pavlovoj majci i s njom onda razglabati sve, o čemu im Paval i jest i nije pisao.

No kad su Pavlova pisma stala sve rjeđe stizati, pa kad i pol godine nije nijednoga bilo, Kristina je počela osjećati, kako nešto tvrdo i bešćutno ulazi u njeno biće i kako postaje prema svemu, što se oko nje događa, ravnodušna. Nije više uzdisala, nije više tugovala, suze su joj prestale navirati na oči, koje su tupo, bez izražaja gledale u svijet. A u isto su vrijeme dani, tjedni i mjeseci stali juriti, te se Kristini sve činilo kao san, koji prolazi, juri i nestaje, a da se nije ni zaustavio u njenoj svijesti. Samo dva događaja potresla su Kristinu u to vrijeme, kao da je žele istrgnuti iz sve veće ravnodušnosti, kojom je život bio opklopio njenu dušu.

Prvi od tih događaja bila je vijest o smrti Pavlova oca na ratištu. Kad je tada vidjela Pavlovu majku svu utučenu od bola, potreslo ju je to do dna srca. A kad je čula, kako Pavlova majka iza toga još više uzdiše za sinom dozivajući ga kroz prigušeni plač, činilo se Kristini, da to majčino dozivanje mora i na toliku daljinu Paval osjetiti, te da se ne će moći majčinoj čežnji oglušiti. »Možda će doći!« nije se Kristina usudila ni izreći potajnu misao, koja joj se javljala u duši, a dragost bi joj se stala samo razlijevati po krvi i osjećajima. No i to je prošlo. Pavla nesamo da nije bilo, nego je i jedno jedino njegovo pismo majci, koje je stiglo pola godine iza smrti nje-

gova oca, bilo tako kratko, tako prazno, da je u njemu Kristina jedva bila i spomenuta.

Drugi događaj, koji je Kristinu na čas bio trgao iz duševnog mrtvila, bilo je jedno pismo, koje je Pavlovoj majci pred Uskrs 1917. bilo stiglo iz Ružomberka.

»Dobila sam pismo od župnika Hlinke iz Ružomberka,« rekla je Pavlova majka Kristini na Cvjetnicu, kad su se s blagoslovenim grančicama susrele iza službe Božje pred crkvom. »Piše mi o Pavlu...«

Kristina je istog dana po podne pohrlila do Pavlove majke, da vidi i pročita to pismo. Andrej Hlinka je u njemu pisao:

»... Ovih je dana iz Amerike stigao jedan moj župljanin. Kaže, da je trebao i vaš sin Pavl doći. Ali on se teže razbolio. A i bolje je, da nije krenuo na taj put, jer eto brod, kojim je taj moj župljanin doputovao preko oceana, bio je u Sjevernome moru torpediran. Moj bi se župljanin bio utopio, da ga nisu spasili neki norveški ribari. Toliko vam samo javljam izručujući vam pozdrave, koje vam sin po mom župljaninu šalje...«

Pavlova majka je na to pismo samo ponavljala:

»Jao, šta je i kako je mom Pavlu? Zašto nije došao? Od čega se razbolio?«

A Kristina ju je mirila i tješila, koliko je mogla:

»Recite: hvala Bogu, da nije krenuo na put! Što bi, Bog zna, od njega bilo, kad se onaj brod na moru potopio! Bi li i njega tko spasio? Božja mu je dobrotu poslala bolest, samo da ne strada na moru...«

No Pavlova se majka nije mogla smiriti, nego je najedamput rekla:

»Idem u Ružomberok! Idem, da čujem, što je s Pavlom...«

O, kako bi rado bila i Kristina pohrlila s njom, da vidi onoga, tko je od Pavla došao, i da ga do u sitnice ispita, kako Paval živi i kada kani doći. Ali Ružomberok je od Hrvatskoga Groba tako daleko, a njena majka ne bi nikad pristala, da putuje onamo, i to još radi Pavla . . .

Na Bijelu nedjelju Pavlova je majka doista odputovala u Ružomberok. Za dva dana se vratila. Kristina je istog dana dojurila k njoj.

»Bila sam kod župnika Hlinke,« govorila joj je Pavlova majka. »Divan svećenik! Visok, mršav, dobrota mu iz očiju sja, a na ljubaznost, s kojom je sa mnom razgovorao, nikad ne ću zaboraviti. Kad je čuo, da sam došla čak iz Hrvatskoga Groba, sam me je odveo do kuće onog čovjeka, koji se vratio iz Amerike. — ‚Evo, majko, meni je ovaj dobri Slovak donio radosnih vijesti od naše braće iz Amerike,‘ rekao mi je Hlinka, kad smo ulazili u tu kuću. ‚Bog će dati, da nam svima dođu sretniji dani. I vama će se vaš sin vratiti . . .‘ — Tako mi je Hlinka govorio. A onaj Ružomberčanin, koji se vratio iz Amerike, sve mi je ispriповjedio, kako je s Pavlom . . .«

Kristina je gutala svaku njenu riječ. Hvatala ju je kao neka omaglica, dok je slušala, kako je Pavlu u Americi bilo dobro, sve dok nije trebao doći kući. Slali su ga i drugi, da se vrati u domovinu, ali on nije htio. A onda se razbolio te je jedva živ ostao.

»Zašto se nije htio vratiti?« stalo je pitanje kopkati po Kristininoj duši. I što je dalje o svemu razmišljala, sve ju je jače to pitanje uznemirivalo, smućivalo, peklo. Badava je to pitanje odbijala Pavlovom bolešću, opasnošću putovanja i drugim isprikama. Ono se nije dalo potisnuti, suzbiti, ugušiti. Stalo je pred njom, iscerilo svoje lice i sa zlobnim žalcem neprestano ponavljalo: »Zašto se nije htio vratiti?«

Odsad ga se nije više mogla otresti. Pratilo ju je, kamogod je išla i gdje god je bila. Pojavljivalo bi se pred njom, kad se najmanje nadala, pa bi joj samo pritislo srce i grudi, te mu se nije mogla istrgnuti, oteti, pobjeći. Pokušala je, da ne misli ni na Pavla ni na Ameriku ni na sebe — ni na što, ali iza toga bi to zlokobno pitanje stalo još jače jurišati na njen mir, na njenu dušu.

Stalo je obilaziti i selom. Isprva tiho, neopazice. Skrivalo se, da ga Kristina odmah ne opazi, a onda bi najedamput iz ove ili one kuće, kraj koje je prolazila, skočilo i zakrčilo joj put. Tako se jednoga dana to pitanje uvuklo i u kuhinju, dok je majka spremala večeru. A kad je Kristina došla, da majci pomogne, majka ju je čudno pogledala.

»Zašto Paval još ne dolazi?« vidjela je Kristina, kako se pomiču majčine usnice, ali zvuk riječi, kao da je dopirao odnekale iza nje. I kao da je bio popraćen sa zburadim hihotom.

Kristina je zadrhtala i stala ukočeno, bez riječi. Najradije bi bila jurnula u tamno veče, koje se bilo nadvilo nad kuću i nad selo, ali nije se mogla ni maknuti. Neka nepojmljiva sila kao da joj je oduzela svu snagu.

»Šta bi došao! Glavno, da ti ludo čekaš i tra tiš mladost kao nikoja druga...« nastavljala je mati, a ono pitanje kao da je zaplesalo luđački ples po kuhinji.

Od te večeri kao da se u Kristininoj duši bilo nešto raskinulo, prelomilo. Osjetila je, da je u njenoj nutrini pukao jaz, koji je stao gutati sve njene osjećaje, sve čežnje, sve nade.

»Obećao ti je, da će se za dvije godine vratiti, a sad su već i tri prošle,« skakale su misli oko tog njena duševnog jaza nastojeći ga uzalud preskočiti. »Ni ne piše ti, ne javlja ti se, zaboravlja na tebe...«

Kristina se hvatala za glavu, da rastjera te i takve misli, da ih iščupa, kao što bi najradije od jada i bola svu kosu sebi iščupala. Ali sve joj bilo uzalud. Ono zlokobno pitanje kao da je bičem nagonilo misli na nju:

»I Amerika je evo ušla u rat. Koliko će on sada trajati? A Pavla ne će biti još godinu, dvije, možda i više...«

Krv se ledila u njenim žilama. Prsti su joj se na rukama kočili. A oči su se same zatvarale. Kristini je bilo, kao da svega oko nje nestaje, te ona ostaje sama samcata na pustoj klisuri života, oko koje samo buče i huče bijesni valovi. U jedan mah joj se učini, kao da ti valovi dižu iz svoje dubine neko blijedo lice s jednim okom i tres s njim o kamenu klisuru. Kristina je prigušeno ciknula, a onda je zavladao oko nje tama, mrak...

Kad se taj mrak stao malo rijediti, blijediti, razilaziti, Kristina je razabrala župnikovo lice kraj svoga kreveta.

»Bog će dati, kćeri moja, da još ne ćeš umrijeti,« čula je njegov blagi glas, »ali hajde, otvori preda mnom patničku dušu svoju, bit će ti lakše.«

Ispovjedila se, kao što još nikada nije. Rekla je dobrom svećeniku sve, što je imala na duši: i svoje grijehe i svoje čežnje, i svoje misli i svoje osjećaje, i svoje nade i svoje bojazni. A on je sve samo slušao i slušao, a topla rosa njegove utjehe padala je zatim iz njegovih riječi na nje-no srce. Oko nje je zavladao neizmjeran mir, kakav još nikad nije osjećala...

Odležala je nekoliko mjeseci u bolesti. A kad se prvi put opet digla, bila je već jesen zaredala po vinogradima oko Hrvatskoga Groba i zapjevala pjesmu radosne berbe. I Kristina se s majkom uputila u vinograd, pa joj je bilo, kao da neki novi život prema njoj širi ruke, doziva je

k sebi, obuhvata je oko pasa i nosi u slatkom zagrljaju, nosi, a ona mu se predaje sva pomladena, sva preporodena, sva preobražena...

XIV.

Jednoga je dana Kristina oporavljajući se od svoje bolesti sjedjela na suncu u dvorištu i promatrala, kako nedavno izlegli pilići dviju kvočaka trče po dvorištu miješajući se jedni među druge, a obje kvočke se srde i kvocajući dozivaju svaka svoje piliće k sebi. Pilići su malo marili za to dozivanje, pa kako su se kvočke bile u jedan mah posve približile jedna k drugoj, činilo se, da je bijes i jal njihov dosegao vrhunac, te da će skočiti jedna na drugu. Kristina se bila tako zabavila promatranjem tog prizora te nije ni primijetila, kad je baš uto bio u dvorište ušao neki vojnik. Istom kad se on zaustavio posve kraj nje, trгла se na njegovo pitanje:

»Jesi li ti to, Kristina?«

Ona se zabezeknuto i gotovo kao preplašeno zagledala u vojnika. Crte njegova lica bile su joj poznate, ali nikako se u prvi mah nije mogla sjetiti, tko bi to mogao biti.

»Zar me, Kristina, ne poznaješ više? Istina, dugo se nismo vidjeli. Pa i izmršavio sam na frontama, a u zadnje vrijeme i u bolnici...«

»Ti si to, Juro?« radosno će Kristina pruživši mu ruku, koju je on veselo prihvatio i toplo stisnuo.

Bio je to Juro Grebić, najbolji drug njezina brata Miše.

»A što je s mojim bratom Mišom? Gdje je on? Već dugo nam se ne javlja. U velikoj smo brizi za nj...« odmah ga saleti Kristina pitanjima.

»Došao sam malo na dopust kući,« odvrati Juro, »pa evo me i k vama, da vam pripovijedam o vašem Miši...«

On zastane malo, jer mu je Kristina ponudila da sjedne do nje na klupu. Kad je sjeo, nastavi:

»Bili smo, kako znaš, zajedno od početka rata, koji nas je zatekao u trećoj godini naše redovne vojničke službe. Najprije na ruskoj fronti, a od lanjskog ljeta na Soči. Bog nas je čuvao, pa nam se skoro tri godine nije ništa desilo. Zdrav on, zdrav ja, a taneta su letjela ne dirajući u nas. No početkom kolovoza ove godine pošao je Mišo jednog jutra s manjom četom izvidnicom prema talijanskim položajima i nije se više vratio...«

»Jao, zar je poginuo?« zavapi Kristina i pokrije lice rukama.

»Nije, Kristina,« mirno nastavi Juro. »Druga izvidnica poslana je za prvom u potragu. Pa kad se ni ta nije vratila, a da se nije čula nikakva pucnjava, bilo nam je jasno, da je jedna i druga izvidnica od neprijatelja dočekana iz zasjede i zarobljena...«

»Oh, hvala Bogu, samo ako je Mišo ostao živ!« uzdahne Kristina smirenije.

»Čudim se, da se još nije javio, jer je otada prošlo već šest tjedana,« Juro će pa nastavi: »Kad su nam tako dvije izvidnice bile nestale, postali smo oprezniji. S trećom četom bio sam i ja poslan naprijed. Prije jednog se zaokreta, koji nam se učinio sumnjiv, zaustavimo, poliježemo među kamenje i s naperenim puškama stanemo čekati. Nakon pola sata zaista se iz skrovišta pojaviše glave neprijateljskih vojnika. Nastade između nas i njih pucnjava, na koju se uskomešala cijela fronta. Ne znam, kako je to dugo trajalo, jer je mene pogodilo tane u desno rame te sam se onesvijestio. Kad sam došao k sebi, ležao sam u bolnici iza fronte. S prvim me bolničkim vlakom prevezoše u Zagreb, gdje sam odležao pet tjedana. Rana mi je zacijelila, i evo me sad kod kuće, da se oporavim...«

»Hvala Bogu, samo kad si, Juro, ozdravio i došao kući!« iskreno ga pogleda Kristina, a njemu se zacakliše oči od dragosti na te njene toplo izrečene riječi. »Bar da je i Mišo tako mogao doći! Ovako tko zna, što je i kako je s njim...« sjetno se ona zagleda preda se u zemlju.

Juro je gledajući Kristinu tako tužno zamišljenu osjetio, kako se i oko njegova srca kupi neobična turobnost. Žalio je, što ga je sudbina odijelila od najboljeg mu druga. Teško mu je to bilo, jer su preko pet godina zajednički dijelili svoju vojničku sudbinu, a sad su najedamput otrgnuti jedan od drugoga. No sve mu se to učinilo sad još mnogo težim, kad je vidio Kristinu, koliko ona tuguje za bratom. Znao je on već i prije, kako su Mišo i Kristina od malena bili najuzorniji brat i sestra, koji su se divno slagali i iskreno ljubili. I za cijelog svog vojnikovanja Mišo mu je kao najboljem drugu mnogo kazivao o Kristini i pokazivao mu svako pismo, koje mu je ona pisala. Tako je on upoznao dvije krasne duše, pa kao što je svog druga iskreno volio, tako je sve više cijenio i njegovu sestru, koju je dosta malo poznavao, jer kad je odlazio u vojničku službu, ona je bila jedva šesnaestgodišnje djevojčice. Od Miše je saznao i za Kristininu ljubav prema Pavlu, pa je i ta njezina ljubav, praćena tolikim poteškoćama i nevoljama, budila u njegovoj duši posebno neko suosjećanje prema nesretnoj sestri dobrog mu druga. Kad bi dolazio kući na dopust, samo bi izdaleka viđao Kristinu, ali k njoj nije nikada prilazio niti s njome razgovarao. Tek sada, kad je došao, da donese vijest o Mišinu zarobljenju, namjerio se eto na samu Kristinu i došao s njom u razgovor kao nikada dosad. Bilo mu je to drago radi iskrenog drugarstva s njenim bratom. A dok je tako sjedio kraj Kristine, vidio ljepotu njene duše, koja

se očitovala u njenoj tihoj tuzi, i promatrao njen skladni djevojački lik, koji je za nj bio kao neko novo otkriće, osjetio je neko neobično čuvstvo, koje ga je najedamput stalo svega prožimati i uznemirivati u njemu srce i krv.

»Budi mirna, Kristina!« drhtao mu je glas nekim uzbuđenjem, kad je nakon kratke šutnje opet progovorio. »Mišo je sad u zarobljeništvu siguran za svoj život, sigurniji nego ja, koji ću se opet morati vratiti na frontu...«

Kao da je nešto nenadano trglo Kristinu iz nje-
ne sjetne zamišljenosti, ona dignu glavu i zagle-
da se svojim krasnim očima u Juru.

»Zar opet?« izlane gotovo šaptom.

Juri je bilo, kao da se kod toga cijeli svijet okrenuo oko njega. Umalo te nije skočio na no-
ge, uhvatio Kristinu za ruke i od dragosti klik-
nuo: »Ne, ne ću ići, ako mi ti rekneš, da ne idem.«
Ali niti se maknuo, niti je što rekao, nego je sa-
mo zaneseno gledao u to krasno djevojačko lice,
koje se prozirno blijedo pod njegovim pogledom
osulo lakim rumenilom.

Sjedjeli su nekoliko časaka šuteći i u neprilici,
dok se nije Juro malo snašao i upitao:

»A gdje je tvoj otac, Kristina?«

»U Segedinu,« odvrati ona. »Bio je nedavno
kod kuće na dopustu, dok sam ležala bolesna.«

»Bila si bolesna? Jako?«

Kristina samo kimne glavom i uzdahne. Juro
nije ni sam znao, kako je nato izlanuo pitanje:

»A Paval? Piše li što iz Amerike?«

Kristina spusti glavu i ne reče prvi čas ništa.

»Pa da, odkad se sad Amerika zaratila, ne mo-
že više ni pisati,« Juro će, kao da sam sebi od-
govara. »Bolje bi bilo, da se vratio, dok Amerika
još nije bila u ratu. Bog zna, kad će sad moći
doći...«

Kristina je ukočeno gledala preda se. A onda izusti tiho kao sama za sebe:

»Mogao je, a nije htio...«

»Zašto?«

»Ne znam.«

Juro je osjetio, koliko je pregaranje odisalo iz tih Kristininih riječi. Htio je još nešto reći, ali dolazak Kristinine majke prekine njihov razgovor. Sad je majci morao nadugo i naširoko pričati o Miši.

»Vidi, Juro, kako smo ti nas dvije bijedne sirotice!« uzdahne Kristinina majka. »Moj Juro u Segedinu, pa se samo bojim, da i njega ne bace na frontu. A Mišo, jadni moj Mišo u Italiji. K svemu tome još i Kristina nije najzdravija. Baš nas Bog kara. Samo ne znam, dokle će to s nama ovako...«

»Ne može ni ovaj rat vječno trajati,« reče Juro, samo da nešto kaže. »Sve će ove nevolje proći, pa ćemo se opet vratiti svi kući. I sve će opet biti dobro...«

»Neka bi Bog to dao! Ali ja se nikakvu dobru više ne nadam...« mahne Kristinina majka rukom.

Kristina se uto digne i uđe u kuću, a da se nije ni ogledala. Juro je preneraženo gledao za njom. A njena će majka slegnuvši ramenima:

»Eto vidiš, Juro, takva je uvijek. I srce i dušu upropastio joj je onaj nesretni Paval...«

Juro je osjetio, s kolikom je ujedljivošću izrekla te riječi. Bilo mu je iskreno žao Kristine. Vidio je, koliko trpi.

Cijelo vrijeme, što ga je Juro proveo na dopustu kod kuće, nije više mogao odbiti od sebe misao na Kristinu. Dolazila mu je na um, kudgod bi se okrenuo, i svaki put bi vidio njen zamišljeno tužni pogled, u kojem se krilo toliko bola, toliko tuge i pregaranja. Nekako nemiran išao je

ulicom i sve želio, da se namjeri na Kristinu, da s njom progovori i osjeti njenu blizinu. Ali nigdje je nije bilo. Nigdje se s njom nije mogao susresti. Tek posljednje nedjelje, prije nego se svršavao rok njegova dopusta, vidio ju je u crkvi. Dočekavši je na izlazu pristupi k njoj. Ona mu se radosno nasmiješila, kad ga je vidjela pred sobom, a kod toga se nježno zarumenila.

»Zašto te, Juro, nema k nama?« upita ga. »I majka i ja rado bismo, da nam još dodeš pričati o Miši. Jučer se prvi put javio iz Italije. Dodi, da ti pokažem!«

Juro je išao uz Kristinu, kao da ga neka krila nose. I ulica kao da se široko razmicala, kuda je njih dvoje prolazilo, a kuće kao da su se iza njih, kad su prošli, naginjale krovovima jedne k drugima i nešto tiho šaptale...

»Moj se dopust, Kristina, svršava. U četvrtak odlazim...« Juro će, kad su već bili odmakli od crkve.

»Zar već?« pogleda ga sažalno Kristina. »A tako smo te malo vidjeli. Trebao si još koji put doći k nama...«

»Rado bih bio došao, ali... nisam znao...«

»Pa dodi barem ovih dana, dok ne odeš!«

Juro je to jedva dočekao. Svakog je dana poslije podne došao k Jelačićevima i proveo koji sat razgovora najviše s Kristinom, jer se njena majka uvijek u poslu vrzla po kući.

»Vraćaš li se, Juro, sad opet ravno na frontu?« pitala je Kristina Juru dan prije njegova odlaska.

»Ne, najprije ću opet u Zagreb...«

»U Zagreb?«

»Jest. Da znaš, Kristina, kako je to krasan grad!« dade Juro maha zanosu, što ga je krio u svojoj duši, odkad je opet zdravlje našao u hrvatskoj prijestolnici. »I ondje su sve sami Hrvati, kao što smo i mi tu u Hrvatskom Grobu.

Ono nekoliko tjedana, što sam ih proboravio u Zagrebu, bilo mi je, kao da sam se preporodio. Vidio sam, da mi Hrvati, premda nas tu u Slovačkoj malo ima, nismo tako mali. I upoznao sam staru domovinu, iz koje su došli naši predci ovamo. A toj davnoj domovini naših preda kruna je Zagreb, kojemu po ljepoti i veličini nema ovdje u Slovačkoj premca...«

Kristina je samo gledala, kako se Jurino lice, dok je te riječi govorio, bilo zažarilo. Nije ona od svega toga ništa razumjela ni shvaćala, samo je osjećala, kako je Jurine riječi milo oblijeću, kako se umiljato privijaju k njenu biću i kako voljko ulaze u njenu dušu. Bilo joj je, kao da neki dosad neslućeni čar okružuje njeno srce, koje je stalo da treperi i da se prelijeva od dragosti, kao što već davno nije. Na čas bi zaklopila oči, da se sva prepusti toj novoj struji osjećanja, što je prolazila njezinim bićem, a kad bi opet otvorila oči, bilo joj je, kao da se budi iza sna, te se ne može pravo snaći...

A kad je Juro u četvrtak, na dan svog odlaska, još jedamput došao, da se oprostí od Kristine i njene majke, Kristina je pružajući mu na rastanku ruku oćutjela, kao da se nešto trga od njena života, koji će opet ostati krnj i pust...

XV.

Božić je spustio bijela svoja snježna krila na cijeli prostrani kraj od Tatrâ do Dunava, a slovačka je duša, puna tihe potištenosti, uzdisala: »Samo nam, Bože, vrati mir!« Kad je s propovjedaonice u ružomberškoj crkvi snažan glas župnika Andreja Hlinke zaorio: »Krist nam iz betlehemske štale nosi mir!« — stotine se drhtavih ruku diglo uvis i sklopilo u čežnji, vapaju i čekanju tog toliko željenog navještaja i obećanja. A kad je košćata ruka ljubljenog župnika

na vratima ružomberških kuća uz blagoslov stala kredom zapisivati godinu 1918., činilo se, kao da bjelina tog broja čudnovato treperi šireći oko sebe neobičan sjaj. Ružomberške su se oči zagledavale kao u čudu u to treperenje, a onda bi oko vitke pojave Andreja Hlinke padala pitanja:

»Hoće li nam, gospodine župniče, bar ove godine zasjati svijetlo mira?«

»Moramo ga od Boga izmoliti i dobrim djelima zaslužiti...« glasio je odgovor, koji je kao melemom obavijao srca i stvarao ozračje tako puno nade...

Ponosna, apostolski veličanstvena visoka pojava ružomberškog župnika ulazila je tako u kuće i izlazila iz njih, a oči pune radosnog smirenja i udivljenja pratile su njegove korake, kao da na njegove stope pada sa snježnih Tatrâ neko neobično svijetlo obilježujući trag u nedoglednu vedriju budućnost. Okolni su bjelinom odjeveni brežuljci trepetavo podrhtavali, kao da i oni slute ono, čim ružomberška slovačka srca ispunja svaka kretnja, svaki pogled, svaka riječ njihova župnika.

Prolazeći ružomberškim ulicama, župnik je Hlinka osjećao radosni drhtaj srdaca, koji ga je susretao i pratio, gdje god bi se pojavio. Zato bi se tu i tamo zaustavljao, da s ponekim svojim župljaninom progovori riječ, koja je izazivala radost i dragost, te bi se drhtave usne spuštale, da cjelovom na posvećenu župnikovu ruku pokažu izljev najtoplijeg poštovanja. A župnik bi odlazio dalje, te se mnogima činilo, kao da će snagom visokih Tatrâ jednoga dana potresti cijelu slovačku zemlju i probuditi je iz tisućugodišnjeg sna i mrtvila...

Na zaokretu jedne ulice stane pred župnika pedesetgodišnji željezničar, pozdravi i prihvati ruku, da je poljubi.

»Ti si to, dragi Lehotský?« radosno će župnik.

»Da, došao sam, gospodine župniče, iz Bosne, da u domovini provedem svete blagdane...« odvrati željezničar, a oči mu se pune odanosti i topline podigoše prema župnikovu licu.

»Pa šta rade tamo naši dragi Hrvati?« upita župnik, a glas mu se, inače kao iz stanca kamena čvrst, razlio u blagost i toplinu.

»Živim već dugo vremena među njima, gospodine župniče, i osjećam svaki kucaj hrvatskih srdača,« raspričao se Lehotský. »I rekao bih, da su Hrvati zaista najbolji i domovinskom ljubavlju najdublje prožeti narod.«

»Da, da, mnogo se mi Slovaci moramo u tom od Hrvatâ učiti,« podiže župnik pogled i zagleda se nekud u daljinu.

»Pa evo i u ovom sadašnjem velikom ratu vidim, kako se Hrvati spremaju za velike dane, kojima se nadaju,« nastavi Lehotský.

»Što vele, čemu se nadaju?« spusti Hlinka opet svoje oči i zagleda se čvrsto u željezničareve oči.

»Slobodi, gospodine župniče,« kratko će Lehotský.

Kao da se neki nevidljivi plamen iz Hlinkine nutrine digao, sjevnuše njegove oči bljeskom, a licem mu se prelije tajanstveno blještavilo odražujući se od njega gotovo mističkim sjajem.

»Sloboda je najveće blago svakog naroda,« reče, a glas mu zazvuči, kao da dolazi iz neke velike dubine, te je cijelo ozračje od njega snažno podrhtavalo. »Slobodi se nadaju Hrvati, slobodu moramo potražiti i mi Slovaci. Sloboda našega kneza Pribine i kralja Svetopluka leži već preko tisuću godina zakopana. Moramo je iskopati i iznijeti na ovo lijepo Božje svijetlo, koje treba jednako da obasjava sve narode...«

Neka tajanstvena tišina zavlada je, dok su Hlinkina usta prosipala te proročkim glasom no-

šene riječi. I okolna brda kao da su se nagnula nekako bliže k Ružomberku, da bolje čuju riječi njegova župnika, pa da im onda jeku raznesu po svim slovačkim planinama i nizinama.

»Tamo, gdje ja služim,« javi se opet Lehotský, »imadu Hrvati franjevca fra Didaka Buntića, koji me uvijek, kadgod ga vidim, podsjeća na vas, gospodine župniče. Isto je tako visok, tako odlučan, tako neumoran, a riječi mu isto tako kao i vaše govore o slobodi. Hrvati u Hercegovini gutaju njegove riječi i prilaze k njemu kao svome ocu. A on obilazi i sve hrvatske krajeve vodeći djecu iz siromašnih hercegovačkih krajeva u plodnije hrvatske krajeve, da ih otme gladi, pa čujem, da fra Didak uživa veliko poštovanje među svim Hrvatima. A i Pešti i Beču poručuje on odvažne poruke, koje jasno govore, što hrvatski narod u svom srcu nosi.«

»Tako i treba!« odlučno će Hlinka. »Došlo je vrijeme, da potlačeni progovore i pokažu svojim dosadašnjim gospodarima i ugnjetavačima, da im se bliži kraj. Progovorit ćemo i mi Slovaci. Reci to i fra Didaku, kad ga opet vidiš, i svoj braći Hrvatima, s kojima hoćemo da budemo jedno na putu k slobodi . . .«

Dugo je Lehotský stajao i gledao za župnikom Hlinkom, kako još uspravnije, još odlučnija koraka nego prije odmiče, a sve naokolo — i ljudi i kuće i stvari — sa strahopočitanjem mu se uklanjaju, i samo što ne bukne opći kliktaj, da ga pozdravi kao onoga, koji će — svi to nesvijesno osjećaju — jednoga dana odgrnuti zastor slovačke narodne budućnosti, da se svima ukaže u punom sjaju neslućena blagoslova.

Kod spomenika Majke Božje na trgu pred gradskom kućom i župnim dvorom susreo se Hlinka s mladim gimnazijalcem, koji ga skromno

pozdravi i upre svoje crne oči u župnika, kojemu se očinski smiješak pojavio na licu.

»Što je, Karolko? Već dugo te nisam vidio. Što radiš?« upita mladića i pogladi mu rukom crne kose.

»Učim, gospodine župniče, jer ste mi rekli, da ću, što više naučim, to više vrijediti svom slovačkom narodu,« odvrati đak.

»Tako je!« zadovoljno će Hlinka. »A tvoji drugovi?«

»Govorim im riječi, koje sam od vas čuo, kad sam bio kod vas. I da vidite samo, gospodine župniče, kako se raduju, kad im velim, da će i Slovačka jednoga dana biti slobodna, kao što je bila i prije tisuću godina. A kad smo negdje nasamu, gdje nas ne čuju ni naši mađarski profesori ni drugi, onda zapjevamo »Hej, Slovaci« pa bih onda samo volio, da nas i vi možete čuti i vidjeti naše oduševljenje.«

»Bit će i to, moj Karolko,« pruži mu ruku Hlinka. »Samo širi slovački duh i slovačko oduševljenje među svoje drugove, jer znaj, na vama mladima ostat će sloboda Slovačke, koju ćemo s Božjom pomoću ostvariti. Možda ćemo je mi stariji moći dovesti samo do pola puta, a na vama će mladima onda biti, da je dovedete do kraja. Zato morate spremni dočekati budućnost, koja dolazi, da sve patnje slovačkog naroda okruni najvećim Božjim darom, darom, za koji nije dosta samo, da ga radosno i zahvalno primimo, nego da ga znamo i sačuvati...«

Pred ulazom u župni dvor poljubi Karol sa sinovskim osjećajima župnikovu ruku, a kad je Hlinka za sobom zatvorio vrata, pohrli Karol u crkvu, da u svetoj tišini molitvom dađe maha osjećajima i zanosima, kojima mu se ispunilo srce od Hlinkinih riječi. I tek tu u Božjoj blizini sine njegovom mladom dušom misao, koja je kao

nekom aureolom okrunila Hlinkin lik, što mu je neprestano lebdio pred očima.

»Voda... osloboditelj Slovačke...« šapnuše mu usnice, da onda iznova utonu u riječima tople, slatke, zanosne molitve...

Istoga dana poslije podne prolazio je župnik Hlinka kroz ružomberšku bolnicu, da i ondje posije blagoslov kuće za novu godinu. Glave su se bolesnika s postelja dizale, dok je Hlinka među njima prolazio i gotovo svakom posvetio časak očinskog pogleda i tople riječi, da se onda kao u nekom tihom olakšanju, koje je ispunjalo duše od čara župnikovih riječi, opet spuste na jastuke obuzete snatrenjem o ljepšim danima, koji nose i zdravlje i još više nego zdravlje, kako su to župnikove riječi posebno naglasile.

»Još više nego zdravlje... Što bi to moglo biti?« stajalo je pitanje nad svakom bolesničkom posteljom i spuštalo se nijemo, tiho, polagano nad bolesnička lica, koja bi kao od nekog tajanstvenog dodira zasjala sjajem drage nade...

Kad je Hlinka tako prolazio bolničkim odjelom, u kojemu su bili smješteni ranjeni vojnici, njegove su riječi poprimile poseban izražaj svečane miline i topline.

»Trpjeti za domovinu znači krčiti putove, po kojima će doći bolja njena budućnost,« zvučale su Hlinkine riječi tako veličanstveno, kad bi na to još dodao: »Mislite u svojim patnjama na Slovačku...«

Bilo je licâ, koja su se na te riječi smrkla, ali većina ih je razvedreno i obradovano gledala za ponosnom župnikovom pojavom, koja je odlazila i ostavljala za sobom kao neki sjajni odsjev, što je još dugo lebdio bolničkom dvoranom.

U jednoj se od tih bolničkih soba, čim se Hlinka pojavio i progovorio prve riječi, oglasio jedan ranjenik:

»Vi ste onaj, koga svi mi željno čekamo...«

Hlinka se zagleda u bijelim povezima omotano ranjenikovo lice, stupi k njemu bliže i upita ga:

»Zašto to kažete?«

»Zato, što smo željni slobode i bolje budućnosti...«

»Pa ona već dolazi,« gotovo klikne Hlinka osjećajući, kako narodna duša progovara na usta tog ranjenika.

»Vaše trogodišnje tamnovanje nam je prokrčilo put do nje,« u zanosu će ranjenik.

»Tko to veli?« uozbilji se Hlinka.

»Bio sam kao vojnik u Segedinu. Vidio sam tamnicu, u kojoj ste, gospodine župniče, sjedjeli radi svog slovačkog naroda. I tamo su se mnogima od nas otvorile oči...«

»Kako se zovete, dragi moj?« pruži prema ranjeniku Hlinka ruku.

»Juraj Jelačić,« glasio je odgovor.

Hlinka raširi u čudu oči te upita:

»Jelačić? Pa to je hrvatsko ime! Ime slavnoga hrvatskog bana, koji je za nas Slovake jednako velik kao i za Hrvate. A odakle ste vi?

»Iz Hrvatskoga Groba,« odvrati ranjenik. »Da li je moj rod potekao od roda, iz kojega je bio i slavni hrvatski ban, ne znam, ali znam, da sam od onih Hrvata, koje je Slovačka primila kao svoje i kojima je ona već nekoliko stoljeća domovina. A toj našoj domovini vi, gospodine župniče, naviještate i nosite slobodu...«

»Neka Bog blagoslovi vaše riječi, dragi moj hrvatski brate!« pruži mu Hlinka ruku i čvrsto je stisne. »Neka vam što prije vrati zdravlje. A onda dodite k meni, prije nego što odete iz Ružomberka, da se bolje razgovorimo...«

Sva dragost Hlinkine duše nad tim neobičnim susretom zacaklila se u njegovim očima sjajem, koji je ostavio neizbrisiv trag u sviju, koji su ga u taj čas vidjeli...

Svibanj se uspinjao po brežuljcima i brdima oko Ružomberka, pa se s njihovih vrhunaca smješkao gradu, koji je voljko udisao svježi jutarnji zrak te se razdragano kupao u širokoj kotlini, punoj ranog sunčanog sjaja.

Na kolodvoru je službu željezničke straže vršio Juraj Jelačić. Danas mu je — 24. svibnja — baš pedeset i treći rođendan, pa ga misli više nego u druge dane vode kući u Hrvatski Grob. Imendan je pred mjesec dana proveo kod kuće, jer je bio pušten na nekoliko tjedana, da se oporavi, izakako je završio svoje bolovanje u bolnici. I tih tjedana, provedenih u obiteljskom krugu, i svega, što je prije toga s njime bilo, sad se — stojeći na straži i puštajući se draganju toplih jutarnjih sunčanih zraka — redom spominje...

Kako se život čudno s njime poigrava! Ratni ga valovi bacaju amo-tamo, kao da težina tolikih već njegovih godina za njih ništa ne znači. Prve je dvije godine rata proveo kod kuće, nitko ga nije dirao. A onda ga je ratni zov istrigao iz zagrljaja žene i kćeri (sin Mišo mu je baš bio zamijenio rusku frontu s talijanskom), pa se našao u Segedinu. Čuvao je stražu, jer su mladi morali na bojište. Godinu je dana tako proveo u Segedinu. Samo je jedamput u to vrijeme mogao na kratki dopust kući, kad mu je stigla vijest, da mu se Kristina teško razboljela. Dva tjedna strepio je kraj kćerine postelje nad njenim životom, pa kad se onda morao opet vratiti u Segedin, bilo mu je mnogo teže, nego li kad je prvi put odlazio od kuće. Kristina je doduše bila prebrodila glavnu opasnost, pa za nju nije više morao biti u strahu, ali to većma ga je morila misao: »A što će sa mnom biti?« Govorkalo se naime, da će i pedesetgodišnjaci

biti poslani na frontu. U teškoj se neizvjesnosti vratio u Segedin.

Koliko je puta ondje u slobodno vrijeme obilazio tamničku zgradu, za koju mu već prije rekoše: »Evo tu je tri godine zatvoren sjedio vaš Hlinka!« Juraj Jelačić je dotada bio malo znao o tom ružomberškom župniku. Nije se bavio politikom, jer je uvijek imao prečeg posla. Pa i onda, kad je sva Slovačka bila zadrhtala od pucnjave oružničkih pušaka u Hlinkinu rodnome selu Černovi, od pucnjave, koja je odjeknula po svoj Europi upozorivši je na petnaest svježih, skromnih, tužnih slovačkih seljačkih grobova i na tisućugodišnje patnje Slovačke, Juraj Jelačić jedva da je o tom što bio i čuo. Tek tu u Segedinu deset godina kasnije stao je taj događaj po kazivanju jednog Ružomberčanina, koji je zajedno s njim služio, pred njega i upro prstom u prozor jedne segedinske tamničke ćelije: »Za Hlinku ih je petnaest nevinih palo u grob od puščanog taneta, a za njih je opet on iza toga tu odsjedio tri godine...« Jurju je Jelačiću bilo, kao da se neka magla, koja je dotad obavijala njegov život, diže i rasplinjuje, a pred njim se stvorilo viđenje, o kakvu nikad nije ni slutio: Slovačke su patnje kao bijeli dusi obilazili segedinsku tamnicu te zatim u lijetu prhnuli put Slovačke. Gdje će se zaustaviti? Gdje će ih nestati?

»Kod Ružomberka!« kao da je čuo neki šapat, a pred dušom mu se stvorio lik župnika Hlinke, čiju je sliku dobio od onog Ružomberčanina za uspomenu. Učinilo mu se, da se ruka tog tako neobičnog, a ipak tako jednostavnog svećenika diže kao na blagoslov, — i cijelo se viđenje rasplinulo.

Sjećanje na to viđenje obuzimalo ga je i onog dana, kad je stigla zapovijed, da i on krene na

frontu. Još je jedamput sa svojim ružomberškim drugom otišao do segedinske tamničke zgrade, da se oprostí od tog mjesta, koje je u njegovoj duši stvorilo nove vidike. I dok su njih dvojica tu nijemo zurili u mrki prozor nekadašnje Hlinkine ćelije, Ružomberčanin je šapnuo:

»Kroz ovu je tamnicu zakoraknula sloboda put Slovačke. Njezini su koraci tihi, nečujni. Ali mi ih, koji poznajemo Hlinku, osjećamo, razabiremo. Njega je Bog izabrao, da tim koracima ravna...«

»O, kad bih i ja mogao vidjeti i upoznati Hlinku!« s čežnjom je kliknuo Juraj Jelačić. Ta ga čežnja nije ostavljala ni na ruskoj fronti, kad mu je tijelo drhtalo od zime i strepnje te kad su tanad letjela iznad njega poput kiše. A kad se jednog dana teško ranjen i sav omotan ovojima vratio k svijesti, osjetio je, kako se pod njegovim bolesničkim ležajem tresu željeznički kotači.

»Kamo me to voze?« upitao je šaptom.

»U bolnicu u Ružomberok...« čuo je odgovor, na koji mu se cijelo ispaćeno biće potreslo. A pred dušom mu se stvorio lik ružomberškog župnika, kako rukom razgoni bijele duhove, slovačke patnje...

Kad je zatim već tjedan-dva ležao u ružomberškoj bolnici, ugledao je doista pred sobom župnika Hlinku. U taj mah mu je sva duša zakliknula tako, da se nije mogao svladati. A kad mu je Hlinka pružio ruku i pozvao ga, da nakon svog ozdravljenja dođe k njemu, Juraj Jelačić snivao je otada samo o tom danu, kad će stupiti pred Hlinku.

Došlo je i to. Trajalo je doduše tri mjeseca, dok mu nisu rane zacijelile i prošle, a to je za nj bila cijela vječnost. U to su ga vrijeme došle pohoditi žena i kći. Bio je sav preporođen od dra-

gosti, kad ih je ugledao pred sobom. Bilo mu je, kao da je doživio svoj najljepši dan u životu. Osobito se radovao Kristini. Iza bolesti, u kojoj ju je prošlog ljeta posljednji put vidio, bila se nesamo podpuno oporavila, nego mu se sad učinila i ljepša i vedrija i rumenija, nego posljednjih godina uopće. Sam je sebe pitao, što to znači, ali nije sebi znao odgovoriti. U jednom trenutku, kad je Kristina bila otišla do prozora te se zagledala u okolna brda, obavita snježnom bjelinom, rekao je sa zadovoljstvom tiho ženi, kako mu se Kristina čini drukčija i ljepša nego prije.

»S njom se događa važna promjena!« značajno mu šapne žena. »O tom ćeš čuti, kad dođeš kući. Valjda će te, kad prizdraviš, pustiti na neko vrijeme k nama? ...«

Iza tog susreta sa ženom i kćeri bio mu je naj-sretniji dan, kad je prvi put smio izaći iz bolnice na šetnju. Otišao je ravno u župni dvor i stao pred Hlinkom.

»Juraj Jelačić?« nije se Hlinka u prvi čas više mogao sjetiti, gdje je to ime već bio čuo. »Aha, vi ste Hrvat iz Hrvatskoga Groba. Budite mi pozdravljeni! Hrvate tako volim i cijenim. Udite u moj dom, sjednite i kazujte mi, što ću vas pitati ...«

I Hlinka ga je pitao, ali još više govorio sam. Govorio je o Hrvatima, kako to Juraj Jelačić nikad ni od koga još nije bio čuo.

»Hrvati su narod veličanstvene prošlosti i neopisive hrabrosti, kad se radi o njihovoj slobodi. A eto baš sad im ona stoji opet na pragu, da uđe u Hrvatsku i da joj vrati staru veličinu i slavu. Kadgod mislim na našu buduću slovačku slobodu, koja i nama dolazi kao i Hrvatima, mislim na Hrvatsku i kažem: prema njihovoj neka bude i naša sloboda ...«

Juraj Jelačić je osjećao, kako toplo te Hlinkine riječi lebde oko njega, kako mu milo ispunjaju dušu, te ne zna, što da od miline kaže.

A Hlinka je nastavljao:

»Patnje su Slovačku približile kroz tolika stoljeća Hrvatskoj, ali sloboda ih mora još više približiti i povezati jednu s drugom. A znate li, da ćete nam u tom biti posebna spojka baš vi slovački Hrvati isto tako, kao i oni naši Slovaci, koji žive u Hrvatskoj? . . .«

Kao da je nekim neobičnim sjajem zasjao cijeli Hlinkin lik pred očima Jurja Jelačića, dok je slušao te riječi. I od toga ga dana Hlinkine riječi nisu više ostavljale. Neprestano su mu zvučale u ušima i odjekivale u duši. I svaka ružomberška kuća, kraj koje bi prošao, kao da mu ih je ponavljala. I one visoke planine, koje mu je pogled unaokolo u daljini obuhvatao, kao da su u bjeloglavoj tajanstvenosti svojih vrhunaca skrivale jeku tih Hlinkinih riječi, da ih jednoga dana puste širom Slovačke . . .

Više puta se odonda Juraj Jelačić sretao s Hlinkom. Vidao ga je u crkvi kod oltara, na ulici, u društvu među Ružomberčanima, i svaki put ga je sve više zanosila njegova pojava ukazujući mu se u sve većem značenju. A kad je pred Uskrs došao kući u Hrvatski Grob, svi su mu se razgovori sa suseljanima kretali najviše oko ružomberškog župnika. Isprva su ga ljudi u čudu slušali i kod toga nepovjerljivo gledali. Ali brzo su počeli shvaćati njegove riječi, koje su Hlinkino ime tajanstvenim šaptom raznosile po svim kućama.

Kod kuće je Juraj Jelačić bio najsretniji, kad je promatrao Kristinu. Sva promijenjena ispunjala je kuću radosnim smijehom i pjesmom. Otac se nije mogao dosta načuditi i nadiviti toj njenoj promjeni. Doduše i nekad je prije više

godina bila tako prpošno vesela, dok nije između nje i majke joj pukao jaz radi Pavla. Koliko mu je tada kao ocu bilo teško, kad je gledao, kako Kristina u duši svojoj trpi, a žena mu nema s njom smilovanja! Koliko se puta zakvačio sa ženom radi kćeri, ali uvijek bez uspjeha! Najradije bi se onda povukao u polje ili u vinograd, da ništa ne vidi i ne čuje. I dok je u Segedinu čamio odijeljen od kuće, neprestano je mislio, kako li je Kristini samoj s majkom, koja nema srca za njene jade. A kad je ono teška bolest pritisnula Kristinu, te se jedva izvukla iz šaka smrti, Juraj Jelačić je u svojoj duši krivio ženu, da je kćer dovela do ruba groba. I spočitnuo joj je:

»Margita, zašto podgrizaš Kristini srce i život?«

Ženi je samo bljesnuo mutan, beščutan sjaj iz očiju, ali nije ništa odgovorila.

A gle sada: Kristina vesela, a majka joj smirena. Kao da je nestalo među njima onoga, što ih je pet godina jednu drugoj tuđilo.

»Šta je to s Kristinom?« pitao je ženu nasamu.

»Otkad je Juro Grebić jesenas bio na dopustu i stao dolaziti k njoj, odonda se stala mijenjati,« značajno će Margita. »I svaki put, kad dobije od njega kartu ili pismo — a piše joj dva-tri puta na mjesec —, biva sve veselija...«

»Hm...« zagleda se on zamišljeno preda se. »A Paval?...«

»Umuknuo je, i da Bog da, ne javio se nikad više, jer on je bio samo njena nesreća, njeno prokletstvo!« stisne ona šake, a riječi su joj zvučale muklo, zlokobno.

Juraj Jelačić nije više rekao ništa. Kolikogod mu je drago bilo, što vidi Kristinu opet vedru, veselu, sretnu, toliko mu je krivo bilo, što ženin bijes na Pavla još nije popustio. Vidio je, da žena svojom tvrdokornošću dolazi do cilja, koji

je sebi postavila: onemogućiti Kristinim brak s Pavlom. Ali da li će se moći Kristinina sreća sagraditi na Pavlovoj nesreći? To je pitanje mučilo zabrinuto očinsko srce, dok jednoga dana nije preda nj iskočilo drugo pitanje:

»A nije li Paval tamo u Americi napustio misao na Kristinu, kad joj se više ne javlja?«

To je pitanje — unoseći mir u dušu Jurju Jelačiću — stalo pred njim i sada, dok se ovako na straži na ružomberškom kolodvoru predavao toplom čaru svibanjskog jutra i puštao mislima, da lete, kud ih volja. I dok je tako zurio u to pitanje, koje ga je u mislima prenosilo tamo nekud daleko preko oceana, naglo ga trgne iz misli glas, koji se javio u njegovoj blizini.

Ogleda se i ugleda Hlinku, koji je baš pitao željezničkog vratara:

»Ima li vlak prema Žilini zakašnjenja?«

»Nema, gospodine župniče, stiže točno,« odgovori s poštovanjem željezničar.

»No, dobro onda,« okrene se Hlinka i prošeta se po peronu.

Idući tako zagleda se u vojnika, koji je tu stajao s puškom na ramenu.

»A gle našeg Hrvata!« klikne Hlinka te odmah doda: »Blago nama Slovacima, ako nas Hrvati uvijek budu tako čuvali...«

I upusti se s Jurjem Jelačićem u razgovor.

»Kuda putujete, gospodine župniče?« upita ga Jelačić u tom razgovoru.

»U Turčianský Sv. Martin,« tiše će Hlinka. »Imamo ondje važno vijećanje. Ali... pst... o tom se ne smije znati... Možda ćemo stvoriti važne zaključke za budućnost Slovačke, a to znači i za budućnost vas slovačkih Hrvata...«

Vlak je uto dojurio u kolodvor. Hlinka se oprostila od Jelačića i čvrsta koraka ode prema vlaku. Ušavši u vagon pokaže se na prozoru, pa

kad je vlak krenuo, mahne rukom željezničkom vrataru, koji ga je smjerno pozdravio. Juraj Jelačić je u pogledu, kojim je željeznički vratar pratio Hlinku, naslutio pogled cijele siromašne, odnemarene, zapostavljene Slovačke uprt u onoga, od kojega očekuje riječi i djela svoga spasa.

Te je riječi Hlinka toga dana izrekao. U slovačkoj je Ateni slušao narodne predstavnike, kako pred sudbonosnim danima, koji dolaze, vrludaju ne znajući, kuda da preko burnih valova uprave smjer narodnog broda. A onda se digne on i glasom, koji je proročanski zazvučao, dovikne im:

»Zaobilaženjem ne ćemo nikada doći do cilja. Sad je doba djela. Treba jasno reći, hoćemo li i dalje s Madžarima... Ne zaobilazimo to pitanje, nego recimo otvoreno: tisućugodišnji brak Slovačke s Madžarima nije uspio. Moramo se razići...«

Sva je Slovačka na te riječi, koje kao da su bile iz kamena isklesane, duboko odahnula. Tisućugodišnji teret, koji ju je pritiskao, stao se kotrljati s njenih leđa i, gle, doskora će se odkotrljati niz nepovratnu strminu...

Kad se te večeri vlak iz Žiline zaustavio na ružomberškom kolodvoru, pa kad je iz njega izašla vitka, visoka, samosvijesna pojava župnika Hlinkke, kao da je tajanstvenim strujanjem zatitralo cijelo ozračje, te se pogledi sviju okrenuše prema onoj strani, kud je Hlinka odlazio. A kad je prolazio kraj vojničkog stražara, nitko nije čuo, kako mu je značajno dobacio:

»Radujte se, dragi moj hrvatski brate, jer dolaze veliki dani. Slovačka ustaje na svoje noge.«

U stavu pozdrava dugo je Juraj Jelačić zabezegnuto gledao za Hlinkom još i onda, kad je već davno bio iščeznuo u večernjem sutonu...

XVII.

Vršidba je bila u punom jeku. Gumna su se oko Hrvatskoga Groba orila od mukle svirke parnih vršalica i pjesme nasmijanih djevojaka, koje su dodavale snoplje, zgrtale pljevu i slagale slamu na gamaru. Samo tri-četiri postarija muškarca i nekoliko momčića ispod osamnaest godina obavljalo je oko stroja poslove, za koje nije bila ženska ruka.

Na gumnu Jurja Jelačića bilo je veselije nego drugdje. On je sam rukovodio cijelim radom. Bio je dobio dva tjedna dopusta za žetvu i vršidbu. Čitavo je vrijeme žetve i vršidbe bio neobično dobro raspoložen. Osjećao se nekako kao pomladen, pa je samo sipao šalu za šalom i tako u cijelo društvo, okupljeno u radu, unosio veseli ugođaj. I sam je rad time brže i bolje odmicao.

»Gle Jurja, kao da je kakav mladić!« govore su žene, koje su baš bile došle s objedom.

»Da, sav se nekako promijenio,« doda mala, debela Lančarička. »Pitala sam ja Margitu, što se to s njenim Jurjem desilo, a ona se samo zadovoljno smješka i veli: Dobro mu je u Ružomberku, pa eto...«

»Ta da, već se neko vrijeme u njihovoj kući ništa više i ne čuje, nego samo o Ružomberku,« umiješa se u razgovor Korička. »Šta su samo našli u tom Ružomberku?«

»Kako: šta su našli?« ustobočila se važno Baričićka. »Pa zar se nije Juraj, odkad je ono zimus ranjen dospio u Ružomberok, oslobodio fronte? A valjda mu je u Ružomberku ipak bolje nego na Rusiji!«

»Nije samo to,« važno će Lančarička. »Ima tu još i nešto drugo!«

»A što? Što?« Korička i Baričićka dignu radoznalo glave u isti mah.

»Ružomberški župnik Hlinka tjera neku, ne znam kakvu, politiku, pa se i Juraj dao kao lud za njim. Tako mi sama Margita kaže, a taj Hlinka će, veli, protjerati iz Slovačke sve mađarske oružnike, finance i ostalu gospodu, pa će nam svima biti bolje.«

Lančarička je to gotovo šaptom govorila sve se ogledavajući, da je ne bi tko drugi čuo. A na kraju je dodala:

»Ali nemojte o tom nikom ništa govoriti, jer kad bi to oružnici u Čeklisu čuli, jao nama...«

Korička i Baričićka samo su zinule od čuda, pa ni riječi više da izlanu. Tek nakon nekoliko časaka prene se Korička.

»Ja ipak mislim,« reče, »da s tim, što je Juraj tako raspoložen, nema ništa ni taj župnik Hlinka ni ona mađarska gospoda, koju će on, ako će, istjerati iz Slovačke, nego da to Margita samo tako pripovijeda, da nam zamaže oči. Po srijedi je tu zapravo Kristina. Radi nje je, što je htjela poći za Pavla Čaplovića, bio u Jelačićevoj kući nekoliko godina pravi pakao. Margita je grmila, Kristina je trpjela, a Juraj je bježao od kuće, samo da ništa ne vidi i ne čuje. A sad je Margita ipak napokon postigla, što je htjela...«

»Zar je zbilja istina, da se ona velika ljubav između Kristine i Pavla razbila?« zaklima u čudu glavom Baričićka.

»Kako se čini, jest. Dok se Paval u Americi negdje sprema, da poslije rata dođe po Kristinu, dotle je ona sebi našla drugoga...«

»E, tako je to, drage moje, sa svakom prevelikom ljubavlju,« mahne rukom Korička. »Što je pretjerano, nikad ne valja. A ljubav između Kristine i Pavla bila je pretjerana. Ta kada se još u Hrvatskom Grobu, odkad postoji, o bilo

kojoj ljubavi između momka i djevojke govorilo toliko kao o toj njihovoj?»

»Sad razumijem, zašto je Juraj tako dobre volje,« primijeti Baričićka. »Riješio se u kući pakla, pa sad čeka raj. Ali ja sve mislim, da će tu još svoju reći i onaj, koji svima sudi. Rekla bih, da to ne će svršiti bez neke nesreće...«

Uto dotrči Kristina sva zajapurena od vrućine i sva zaprašena od pljeve i praha, koji je letio svud unaokolo oko vršalice.

»Mogu li ocu reći, da je objed pripravan, pa da mašina stane?« upita.

»Možeš, Kristina, možeš,« Lančarička će. »Već sam i sama htjela otići, da rekнем. Sve je gotovo...«

Kristina se htjede okrenuti, da ode ocu, koji se vrzao oko vage važući pšenicom napunjene vreće, kad najednom stade kao ukopana. Iza jedne od onih gamara, koje još nisu bile ovršene, pojavio se mlad vojnik dolazeći užurbanim korakom. Kristini srce naglo zatrepti, a dah joj sape grlo. U tili čas stvori se vojnik pred njom.

»Kristina!« pruži on prema njoj ruke.

»Juro... odkuda ti?« prihvati ona s obje svoje ruke njegove i zagleda se radosno preneražena u njegove oči.

»Evo i mene u vršidbu,« Juro će. »Dobio sam za nju dopust...«

Kristina je samo upijala pogledom njegovu blizinu, njegovo mršavo lakim rumenilom prevučeno lice i cijelu njegovu pojavu, koja joj se učinila više, kao da je doživljuje u snu, nego na javi. Došlo je to tako iznenada, tako naglo, te se ne može snaći, ne može doći k sebi, ne može vjerovati, da je Juro, koji je pred dva mjeseca o Duhovima bio kod kuće, sad opet tu, da stoji uz nju, da ga ona doista vidi i čuje.

Lančarićka, Korićka i Barićićka su promatrajući taj nenadani srdačni Kristinim sastanak s Jurom Grebićem samo značajno jedna drugoj klimale glavom, dok nije Lančarićka šapnula:

»Ako sad na Kristinu budemo čekali, sve će nam jelo ohladiti. Idem ja njenu ocu javiti, da ručak čeka...«

Objed je protekao u općem raspoloženju. Sve su se oči radoznalo okretale prema Juri Grebiću, koji je i sam sjeo kraj Kristine, jer njen otac nije htio ni čuti, da ga pusti otići. Znao je, da će tim najviše ugoditi Kristini. K tomu je sad i sam prvi put na svoje oči vidio, kako Kristina prema Juri Grebiću pokazuje sve znakove prave djevojačke zaljubljenosti. A to je njegovu očinsku srcu godilo, jer je u tom prvi put vidio, kako sjaj nepomućene sreće obuzima cijelo Kristinino biće.

Kristina se tu kraj Jure osjećala doista u punoj mjeri razdragana i sretna. Šutjela je, pomalo stavljala zalogaj za zalogajem u usta i podižući tek kadkad kradom pogled prema Juri, koji je svima oko sebe pričao razne svoje vojničke doživljaje, puštala je mislima, da je vode, kud ih je volja. Sjetila se, kako je njen život, dok joj se u nj još nije bio uvukao Juro, bio nekako raskidan, te joj je bilo, kao da sve više tone i tone u neke tamne nepovratne dubine, a gle, kako je sad oko nje sve vedro, kako se sva nekud diže, kao da će svaki čas poletjeti, te kako se u njenoj duši sve pretapa u milje životnog preobraženja. Bila je sebi svijesna, koliko je prvim svojim djevojačkim osjećajima bila prionula uz Pavla i koliko je sreće mislila naći i doista nalazila u onim prvim svojim ljubavnim čežnjama. Sreće, ali i nesreće: sreće sama za sebe, a nesreće za sve druge, kojih se njen život ticao. Kao da je sve bilo ustalo pro-

tiv onih osjećaja njena mladog srca, tako se sa svih strana jad i čemer bio survao na nju, da je smlavi i rastrga: majka je predvodila svojim bijesom, otac je pred tim bijesom bježao od kuće, pa i od nje same, Paval je gotovo od prvog dana njihove ljubavi bio pod udarcima zlokobne sudbine, a njegova majka je tako trpjela kao jadna, beznadna osuđenica. I svemu je tome još nekako Kristina prkosila, dok je uza se osjećala Pavla, njegovu blizinu, njegove osjećaje, njegove misli. Ali odkad ih je rastavila neizmijerna daljina, iza koje zamuknuše pomalo svi dragi dozivi i zamrješe sva nedogledna čekanja, da se konačno beščutni muk postavi između njenih čežnja i nada, otada su odnekud iskrsla pred njom pitanja, koja su joj se prodorno zarila u dušu: Ima li ona prava, da prouzročuje tolika zla svojom ljubavlju, koja bi — kako je život bio nesmiljeno razotkrio — donijela sreće samo njoj, a svima drugima samo nesreću? Nije li vaga života lažna, ako tezulja ljubavi prevagne uza sve to, što su njene nesretne posljedice na drugoj tezulji mnogo teže? Nije li prst sudbine na tamnoj pozadini beznadne šutnje, koja se spustila između nje i Pavla, stao pisati nova svijetla slova života zato, da joj dade nov, sretniji životni putokaz i tako odvrati njene buduće životne putove od još većih opasnosti i nesreća, koje na nju zloslutno vrebaju? Pa napokon znači li njena ljubav prema Pavlu i za nju samu doista pravu sreću, ili se iza nje možda krije samo obmana i varka? . . .

Tako su se redala pitanja u beskraj. Dan ih je za danom sve više gomilao i zatrpavao njima njeno srce tako, da se ono samo gušilo i sve nemoćnije trzalo, dok nije više smoglo da se makne. Tada se preko njene svijesti prevukao taman zastor, iza kojega nije ništa više vidjela.

A kad je pomalo opet stala dolaziti k sebi, stajao je pred njom mjesto Pavla Juro kao neki sudbinom poslani izbavitelj. Tako ga je ona dočekala i svom dušom prigrlila od časa, kad mu je ono pred desetak mjeseci prvi put radosno pružila ruku. I kad se iza toga prvi put rastajala od njegovih dragih posjeta i razgovora izlaskujući mu sa stiskom ruke toplo: »Piši mi često, Juro!« — osjetila je, da je u njenu životu nastupilo novo razdoblje, koje joj obećaje više svijetla, više vedrine i više duševne smirenosti.

No misao na Pavla još je nije ostavljala. Odlazila je k njegovoj majci, da čuje, nije li došao koji glas od njega, ali svaki put se vraćala razočarana. Samo što to razočaranje nije više bilo bolno, nego je naprotiv izazivalo u njejoj duši sve veće olakšanje. Možda je to na njoj opazala i Pavlova mati, jer je sve više upirala u nju upitni pogled, pogled pun čekanja, strepnje i slutnje, te ga se Kristina pomalo počela i plašiti. I stala je sve rjeđe odlaziti k njoj, što su češće počele stizati Jurine dopisnice i pisma, u kojima je on isprva bezazleno pričao o suvišnim stvarima svog dnevnog života, da onda polako sve više dade maha i svojoj nutrini, koje nije mogao pred njom prikriti osobito u časovima, kad je mislio, da ga ratna gužva nosi u sve teže opasnosti.

»Ne znam, draga Kristina, što me čeka sutra,« pisao joj je u takvu raspoloženju opravdanih i neopravdanih slutnja, »pa ne mogu, a da ti ne napišem ono, što će mi biti, ostao ili propao, posljednja draga misao: misao na tebe, čežnja za tvojom dragom blizinom i želja, da učinim, kolikogod uzmognem, za tvoju sreću.«

Ona je gutala te njegove riječi i toplo privijala na svoje grudi onaj sivi papir, na kojemu su bile napisane. A onda bi se — pomislivši na

sve opasnosti, kojima je on sred ratnih strahota izvrnut — sa suzom u oku spuštala u tišini svoje sobe na koljena pred raspelom, koje je visilo u pročelju, te samo šaptala:

»Njega mi, Bože, čuvaj... njega, mog Juru...«

Da umiri tihe bojazni svoje duše, pokušavala je, da mu pismom odgovori onako toplo, kako je i on njoj pisao, te su se ispod njene ruke na papiru slagale ove riječi:

»Ti ni ne slutiš, dragi Juro, kako se bojim za tebe i koliko se Bogu molim, da te čuva. Ne znam, zašto sva strepim, kad pomislim, da bi tebe moglo kakvo zlo zadesiti, pa bih onda najradije, da i ja mogu biti uz tebe, da te branim, čuvam i ne dam, baš kao da je tvoj život postao moj život...«

A onda su došli oni lijepi, presretni nedavni Duhovi, kad je Juro iznenada dohrlio kući. I samo što se bio pozdravio s majkom i ocem te izmijenio s njima nekoliko riječi, već se požurio do Kristine.

»Ti kao da si više došao nekom drugom nego nama,« s pritajenom će mu ljubomornošću, a ipak s tihim zadovoljstvom majka.

A Juro se samo nasmiješio i odjurio, da iznenadi Kristinu. Iznenadenje je doista bilo neizmjereno. Kristina bi mu, da nije bila i njena majka prisutna, zacijelo bila od presretnog uzbuđenja pala oko vrata. Ovako su samo nekoliko trenutaka stajali oboje držeći se za ruke i zbunjeno gledajući bez riječi jedno u drugo. A Kristinina je majka bila u devetom nebu videći, da nije uzaludno bilo, što je sebe i kćer tolike godine kinila, jer je na kraju njena pobjeda ipak došla: otrgla je Kristinu od onoga, na kojega je bila sasula prokletstvo svoje ljubomorom ojađene duše, i utrla put pravoj sreći svoje kćeri. Ta joj sreća bez svake sumnje do-

lazi s Jurom Grebićem. Momak lijep, vrijedan i iz bolje seljačke kuće, a i znao se neopazice ušuljati u Kristinino srce.

»Neka im sreća bude blagoslovena!« šapnula je Kristinina majka zadovoljno, kad ih je ostavila nasamu i otišla tobože za svojim poslom.

Sad su se Juro i Kristina mogli do mile volje narazgovarati. On nije ni primjećivao, kako mu riječi teku same od sebe, kao da ih bog-te-pita odakle grabi i sipa oko drage mu djevojke, koja samo šuti i sluša te drhtavim od dragosti usnama jedva tu i tamo nešto izlane.

Onih deset dana, što ih je Juro o Duhovima proveo kod kuće, bili su za njih oboje dani malog raja. Dan na dan su bili zajedno.

»Ne bih bio mogao doći kući, da nemam sad novog dobrog zapovjednika,« govorio je Juro Kristini. »Hrvat je kao i mi, pa me kao Hrvata iz Slovačke jako voli. Uvijek me zapitkuje o Hrvatskom Grobu i drugim hrvatskim selima u Slovačkoj. Kaže, da će jedamput, kad prođe rat, ako ga Bog poživi, doći pohoditi i nas slovačke Hrvate. To će biti divno. Dočekat ćemo ga i pogostiti, što god ljepše možemo. Osobito nas dvoje, je li, Kristina?«

Ona ga je samo gledala, a na posljednje je pitanje sva rumena u neprilici poniknula pogledom. Osjetila je, kamo on cilja. Nikad još nije bio nijednom riječju dodirnuo pitanje njihove budućnosti. Na nju u svojoj sadašnjoj sreći kao da nisu ni mislili. Zato se na to pitanje sad kao malo trgla. Njih dvoje će zajedno primiti i pogostiti gosta? Tim Juro samo što još nije rekao, da će njih dvoje imati svoju kuću, u kojoj će skupa živjeti. U taj je tren Kristininom glavom kao munja sijevnulo davno sjećanje na onaj čas, kad ju je majka bilo grubo otjerala od Pavla, te kad je ona nato Pavlu doviknula: »Tvoja ili ničija!« Sva je zadrhtala na to sjeća-

nje, a rumenilo se njena lica naglo pretvorilo u lako bljedilo. Da pred Jurom, kojemu nije izmakla oku njena zabuna i nagla promjena, prikrije, što se u njoj zbiva, upita ga, samo da nešto rekne :

»A odakle je taj tvoj zapovjednik?«

»Iz Požege. Tako se zove njegov rodni grad u Hrvatskoj. Mnogo mi je o njemu pripovijedao. Kaže, da je u tom gradu najveću kuću za đake sagradio jedan biskup, koji se rodio kao i mi u Slovačkoj. Zvao se Alagović. Moj se zapovjednik sav zanese, kad mi o tom govori. Jako je on dobar čovjek. Otac mu je profesor, a on je doktor prava. Sad samo čeka, da se svrši rat, pa da se vrati kući. Kaže, da će nam svima — i Hrvatima i Slovacima i drugim malim narodima — iza ovoga rata biti bolje i ljepše, jer ćemo biti slobodni. Odkad mi on to tako govori, onda i ja sve više mislim na tu slobodu...«

»I moj tata o toj slobodi mnogo govori,« Kristina će predavajući se posve njegovu kazivanju. »I samo uvijek spominje ružomberškog župnika Hlinku.«

»Da, o Hlinki se i među nama vojnicima mnogo govori,« prihvati opet Juro. »Htio bih ga i ja vidjeti i čuti...«

»Pa idi u Ružomberk! Tamo će te moj tata odvesti k njemu...«

Juro se nato malo zamislio. Oboje su ušutjeli i nisu se više vraćali na taj razgovor cijelo vrijeme, dok nije Juro opet morao na frontu.

»Hoću li i od tebe pozdraviti mog zapovjednika?« pitao ju je na rastanku držeći njenu ruku..

»Da, pozdravi ga...« nasmiješi se Kristina.

»Hoću li ga pozvati, da nam poslije rata dođe u goste?« stisne joj on jače, toplije ruku.

»Da...« spusti ona glavu uzvativši mu stisak ruke.

A sad je Juro evo opet tu kod nje. Ona gotovo ne može vjerovati, da je to ne varaju oči.

»Kad će tvoj otac natrag u Ružomberok?« okrene se iza objeda Juro najedamput Kristini.

»Za četiri dana,« pogleda ga ona malo kao u čudu.

»Onda ću i ja s njim. Idem k Hlinki...«

Kristini se na te riječi čelo jedva primjetljivo smrklo, kao da je oblačak preletio preko njega.

»Dakle zato si došao, a ne...?« htjede izlanutiti, ali se sama sebi nasmije, kako joj je takva misao uopće mogla doći.

Juro nije na njoj ništa primijetio, jer je sav bio zaokupljen mišlju na to, kako će mu se eto napokon ispuniti želja, koju je već duže vremena nosio u svojoj duši. A i njegov mu je zapovjednik, kojemu se u svemu povjeravao, pa tako i u tom, rekao na odlasku: »Nastoj, Juro, svakako otići k Hlinki. Pitaj ga, što misli i o našoj hrvatskoj budućnosti, i odnesi mu pozdrave i od nas iz Hrvatske!«

S Kristininim se ocem Juro brzo sporazumio, kako će zajedno s njim u Ružomberok. Njoj to sad više nije bilo krivo, jer voli, da i njen otac malo više bude s Jurom, pa da ga i on zavoli. A osim toga joj je Juro obećao, da će se iz Ružomberka brzo vratiti i ostati još tjedan dana kod kuće.

Kristina je željno očekivala Jurin povratak iz Ružomberka. Kad se treći dan vratio, zatekao ju je samu kod kuće. Raširila je obuzeta dragošću slatkog čekanja prema njemu ruke, i on se — ne zna ni sam kako — našao u njenu zagrljaju.

»Kristina... moja Kristina...« klikotala mu je duša, a usne mu nisu smogle od uzbuđenja ništa izreći, nego su samo šaptom odavale, koliko ga prevelika sreća prožima, guši i nosi...

nosi... i odnijela bi ga, da ona nije tako snažno, tako toplo ovila svoje ruke oko njegova vrata, te ga ne da... ne da...

»Kako se radostan i sretan vraćam od Hlinka!« smogao je napokon izreći zagledavši se u njene lijepe, svijetle i milinom prepune oči. »Čuo sam proroka Slovačke! Sloboda dolazi i u njoj ćemo svi mi — i nas dvoje, Kristina — biti presretni...«

Kristina mu samo iznova ovije ruku oko vrata i žarkim cjelovom potvrdi, koliko se tomu nada, koliko to željno čeka...

»Kako će se moj zapovjednik radovati, kad mu ispriповјedim, s kolikom mi je velikom ljubavlju Hlinka govorio o Hrvatima i Hrvatskoj!« zanosio se Juro drugi dan i u sve dane, što ih je još proveo uz Kristinu, pričajući joj svaku sitnicu iz svojih ružomberških doživljaja. »A kako ćeš se tek ti, Kristina, radovati, kad i mi pred Hlinku budemo stupili, da nas dvoje baš on, kako je meni i tvom ocu obećao, poveže vječnim vezom...«

Nešto sveto, neizmijerno sveto obavilo je iz tih Jurinih riječi Kristininu dušu, u kojoj su osjećaji blaženstva skladom nebeskih harmonija klikotali... pjevali... A kroz sav sjaj, kojim je poput divnog hrama bila ispunjena njena duša, samo je jedan oblačak neprimjetno preletio i iščeznuo taknuvši se onih harmonija blaženstva tek malom, jedva čujnom disonancom: Paval...

XVIII.

Kad je jesen 1918. toplinom svojih blagih listopadskih dana razastrla vedro raspoloženje po Europi i Americi, koje su jednako čeznule za mirom, sve je glasniji postajao šapat, koji je išao od usta do usta, da se ratu konačno bliži kraj. Srca su radosno zadrhtala od željnog išče-

kivanja, a oči su se sretno caklile, kad su stali stizati prvi glasovi, da je volja za mirom i težnja za slobodom stala ušutkavati četirigodišnju ratnu tutnjavu.

I među pittsburškim je Slovacima nastalo življe gibanje, a Paval Čaplović je zanosno usplahiren samo obilazio od jednoga do drugoga, da što više čuje o onom, što se zbiva i što će sve još biti. Za njega je dolazak mira imao posebno značenje: doživjet će slobodu domovine i vratiti se svojoj kući. A povratak kući znači povratak Kristini. U ovo četiri i pô godine postigao je, hvala Bogu, što je u Americi tražio, pa sad može ponosno stupiti pred Kristininu maiku i reći: »Nisam više posljednji u selu, da ne bih bio vrijedan Kristine!« Samo ako ga Kristina još čeka...

To ga je pitanje, odkad je Amerika pred godinu i pol ušla u rat, neprestano uznemirivalo i sve većma zbunjivalo. Sate i sate je znao zamišljen sjediti i zuriti preda se, a oko njega kao da se zlokobno javliao neki tajanstveno opori glas: »Zašto nisi otišao kući, kad si ono imao prilike ići?« S tim se glasom miješao drugi nastojeći ga zlobnom piskutljivošću nadvikati: »Zašto si prestao Kristini pisati?« A treći je muklom dubinom prigušeno tutnjio: »Zar misliš, da te čeka? Zar misliš, da te čeka?«

»Čeka... čeka...« hvatao se s obje ruke za glavu i zarinuvši prste u vlasi grčevito je stiskao zube osiećajući, kako mu svaki živac u tijelu trepti, dršće, a glava samo šumi... šumi...

Kad bi se iza takvog napadaja očaja živčano malo smirio, nastojao je sam sebi odgovoriti na pitanja, koja su ga mučila i grizla:

»Nisam se mogao vratiti kući ne postigavši ono, za što sam došao ovamo. A Kristini sam se prestao javljati, jer sam stao nesvijesno osje-

ćati, da njena ljubav nije prema meni više bila onako slobodna, kao dok nisam bio izgubio oko, nego da je opterećena osjećajem obveze prema meni. Nisam htio, da me čeka samo iz te duševne obveze, pa da se jedamput radi toga osjeti nesretnom. Htio sam, da u punoj slobodi srca odluči, hoće li me čekati ili ne će. Ako me dočeka, to će biti i za nju i za mene pobjeda, koja će nepokolebivo učvrstiti zajedništvo našeg života. Ako me ne dočeka, bar ona valjda ne će biti nesretna, a meni kako bilo...«

Nato bi skočio i pojurio, da se u gradskoj vrevi ili u društvu znanaca rastrese i smiri svoje uzburkane misli. I da što manje misli na svoju vlastitu sudbinu, predavao se mislima na sudbinu svoje domovine. Sjećao se, kako je prvi val velike ljubavi prema domovini osjetio, kad se prije dvije godine raznio glas o clevelandskom sporazumu slovačkih i čeških prvaka u Americi, da će Slovačka i Češka, pošto zbace stoljetni tuđinski jaram sa sebe, stvoriti svaka svoju državu, koje će se povezati u jednu zajednicu. Pomisao, da će Slovačka imati svoju vladu, svoje ministre, svoj sabor, svoju prijestolnicu, svoje zakone, svoje škole, svoje željeznice, svoj novac — uopće sve svoje i samo na svom jeziku te da će se svaki tuđinski trag iz života slovačkog naroda izbrisati, činila se Pavlu tako velika, te joj veličine nije njegova jednostavna duša mogla posve ni obuhvatiti. Ali tim većma je osjećao nemir, kad je čuo, kako mnogi Slovaci ne susprežući se od zanosa nad onim, što Slovačkoj dolazi, ipak zabrinuto govore:

»Sve je to lijepo i dobro, kako je u Clevelandu dogovoreno. Ali odakle nam i jamstvo, da će sve to tako biti? Mnogi naime Česi usuđuju se već ovdje u Americi reći, da Slovačka nije ni dosad u državnoj zajednici s Madžarima

ništa imala, pa slovački narod nije propao, a pogotovu joj ništa ne treba u novoj državnoj zajednici s Česima, jer će u njoj sve prazne državopravne povlastice nadoknaditi bratstvo i narodno jedinstvo. Treba dakle biti na oprezu, da ne bi sloboda, koja nam dolazi, ostala samo prazna ljuska bez jezgre...»

I sve se više očitovala želja, da prava Slovačke u budućoj državnoj zajednici Čehâ i Slovâ budu točno i pismeno utanačena i ugovorena. Iza dugih se rasprava jasno vidjelo, da se tu radi o sukobu dvaju svjetova, dvaju naziranja, i dok je jedna strana praznim frazama i susretljivim obećanjima nastojala sve opreke zabašuriti, druga je strana sve upornije tražila sigurnost i jasnoću osnovanu na pravnoj obvezi. Međusobno je nepovjerenje i sumnjičenje između slovačke i češke strane bilo već doseglo toliki mah, da je napokon rečeno:

»Pa dobro, neka se u Pittsburghu održi velika skupština, na koju će doći i češki vođa Masaryk!«

Paval je već bio mnogo čuo o tom čuvenom češkom učenjaku: da je veoma uman, da je odlučan borac za češka narodna prava, da stoji na čelu pokreta, koji traži češku državnu slobodu, ali da je kraj toga čovjek, koji je pogazio svoju katoličku vjeru i digao na nju kuku i motiku. Premda je ovo posljednje budilo u Pavlovoj duši nevoljko raspoloženje, radovao se, što će čuti i vidjeti čovjeka, u kojega toliki upiru oči s velikom nadom.

Došao je i taj dan. Bilo je to baš na Tijelovo 30. svibnja 1918. Na veliku skupštinu pohrlili su i Slovaci i Česi, pa kad su iz Masarykova govora čuli samo najljepše, što su uopće mogli poželjati o slobodi, koja dolazi, Paval je vidio, kako se sva lica sjaju od dragosti i oduševljenja. I sam je bio sav u zanosu kao nikada u životu. Ali ipak je čuo glasove, koji su se javljali:

»Načinimo o svemu, što će i kako će biti, pismeni ugovor!«

Uzalud su neki nastojali takve glasove ušutkati, jer da je ono, što Masaryk kaže, svetije od svakog ugovora. Uzalud se digla graja na one, koji se nisu dali nikako ušutkati ni umiriti povicima i smicalicama. Napokon su prevladali trjezniji i razboritiji izjavivši:

»Pa dobro, načinit ćemo ugovor!«

Iza skupštine sastali su se prvaci američkih Slovaka i Čeha, sporazumili se, da će u budućoj češko-slovačkoj državi Slovačka imati autonomiju s vlastitim saborom, vlastitom upravom, vlastitim sudovima, vlastitim školama i vlastitim jezikom, napisali o tom ugovor i podpisali ga zajedno s Masarykom.

Dok su ta vijećanja trajala, Paval je bio među onima, koji su nestrpljivo i radoznalo čekali, kako će se sve to završiti. A kad je dogovor bio dovršen i ugovor podpisan, pa kad su se slovački i češki predstavnici zadovoljna i vedra lica razilazili, pade odnekale iznenada poklik:

»Živio Pittsburški ugovor!«

Taj su poklik prihvatili svi, koji su nagrnuli, da se na svoje oči uvjere, što je ugovorom pismeno utanačeno, prihvatili su ga osobito svi Slovaci i raznijeli ga po svoj Americi, doklegod je doniralo slovačko ime i gdje god je kucalo slovačko srce.

Paval se još i nakon pet mjeseci živo sjećao, kako je ono divan bio dan u životu pittsburških Slovaka, pa kako je i sam bio obuzet zanosom, koji je potisnuo u pozadinu sva njegova osobna životna pitanja i sve duševne brige. Vedar, oduševljen i ponosan gledao je otada u sve, što se oko njega zbivalo, osjećajući, kako mu noge stupaju po čvršćem, sigurnijem tlu prema danima budućnosti.

Tako su prolazili dani, tjedni i mjeseci, dok na uri svjetskog zbivanja nisu stali odkucavati i posljednji listopadski dani. Brzozavi, koji su stali stizati iz Europe, odjeknuli su po svoj Americi potresnim odjekom.

Američki su Česi zakliktali, kad je 28. listopada iz Praga pukao glas:

»Češki su narodni predstavnici proglasili državnu samostalnost!«

Američkim su se Hrvatima u punom zanosu zatalasali osjećaji, kad je 29. listopada iz Zagreba stigla vijest:

»Hrvatski je sabor proglasio samostalnost Hrvatske!«

I američkim je Slovacima radosno zadrhtala duša, kad je 30. listopada vijest iz Slovačke javila:

»Slovački su narodni prvaci u Turčianskom Sv. Martinu proglasili, da se Slovačka odcjepljuje od Ugarske i stupa u češko-slovačku državnu zajednicu.«

Samo su se u općem zanosu neki Slovaci ipak zamislili i kao u nekoj nejasnoj slutnji zapitali:

»A što je s autonomijom? Što je s Pittsburškim ugovorom?«

Nitko im nije znao ništa odgovoriti. Slovačka je predaleko, a da bi do Amerike bio mogao doprijeti glas, kako se već u najsvečanijim prvim časovima slovačke slobode našao netko, tko je patvorivši zapisnik o svetomartinskoj deklaraciji zarezao u sam korijen onoga, što je tu stvoreno, ciljajući tom zlokobnom patvorinom protiv pittsburških utanačenja.

Ne sluteći ništa pohrlio je Paval već za nekoliko dana pittsburškom slovačkom župniku.

»Idem kući! Idem u slobodnu Slovačku!« gotovo klikne.

Župnik ga mirno pogleda te će ozbiljno:

»Vidim, Paval, vaš divni mladi zanos, kojim otkrivete svu iskrenost svoje duše. Ali o vašem tako brzom putu u domovinu ne može, mislim, još biti govora. Slovačka je još poprište borba, koje će možda i duže potrajati, jer će mađarska vlast iz Slovačke morati biti silom maknuta. K tomu je i Češka u nekom revolucionarnom vrijeme, koje je posebno upereno protiv katoličke Crkve. I sve se bojim, da husitski raspoloženi Česi ne pokušaju svoje misli i djela prenijeti i u Slovačku, koja će im se, uvjeren sam, odlučno oprijeti, ali bi takav pokušaj urodio velikim zlom za tek započetu češko-slovačku zajednicu. Ako me dakle hoćete poslušati, strpite se još neko vrijeme, dok se ne vidi, kako će se u domovini razviti prilike. A ako ćemo pravo, tko zna, koliko je odmah u prvo vrijeme i sigurno putovanje i po moru i po Europi...«

Paval se zamislio, a onda s velikim samoprijezorom izusti:

»Pa dobro, pričekat ću...«

Ali osjećao je, kako su mu noći, ispunjene besanicom, postajale sve dulje i mučnije, dok nije živčano oslabljen i iscrpljen morao i u bolnici potražiti lijeka...

XIX.

Kako se Slovačka stala oblačiti u svečano ruho slobode, tako se Kristina spremala, da obuče vjenčano ruho, čim Juro stigne kući i svuče vojničko ruho. Bila je u svojoj sreći, koja joj se tako ljupko smiješila, već upravo nestrpljiva, kad su dani za danima prolazili, a Jure još nije bilo, nego joj se samo javljao pišući:

»Doći ću, draga moja Kristina, doći ću, čim očistimo Slovačku od onih, koji su se kroz tisuću godina kao krlje prilijepili uz njeno tijelo,

pa nikako da je puste. Naša pukovnija slovačke slobode, u koju su i mene primili (jer sam, kako znaš, još ljetos, nakon što sam ono pohodio Hlinku u Ružomberku, okrenuo ratu leđa i zajedno sa svojim zapovjednikom otišao u hrvatske gore, da ondje dočekamo slobodu), lijepo napreduje zaposjedajući s novom češko-slovačkom vojskom mjesto za mjestom, kraj za krajem Slovačke. Do konca siječnja bit ćemo gotovi, a onda mi se nadaj...«

Dugo je to, čitavu vječnost dugo bilo za Kristinu. Ali čekala je, čeznula i predavala se slatkim snatrenju o danima, kojima se nadala. I dočekala ih je. Sredinom veljače 1919. došao je Juro kući. Kristina se samo privinula uza nj, pa ni čuti, da ga ma i namalo kuda još pusti od sebe.

»Moj si i ne dam te više!« šaptala mu je tiho, slatko, strastveno.

A Juro je plivao u sreći nad njenom tako velikom ljubavlju, većom, nego što ju je sebi ikad mogao i zamisliti.

»Kad ćemo k Hlinki?« stiskao joj je toplo ruke i ponirao značajnim pogledom u njene duboke oči.

»Kadgod ti hoćeš...« izlanula bi tiho naslanjajući nježno glavu na njegovo rame.

Andrej Hlinka je već u to vrijeme sve više stao obilaziti širom Slovačke dižući svoj glas protiv onih, koji su u čašu slovačke slobode stali nalijevati gorčinu razočaranja. Slovačka duša, taknuta bezobzirnošću najelementarnijeg neshvaćanja u najosjetljiviji dio svoj bivstovanja, uzburnila se, digla se i doviknula: »Što je moje, ne dam!« A Hlinka je prvi taj povik razumio, dao mu dostojan oblik i pohrlio od jednog do drugoga kraja Slovačke, da sve, što zdravom slovačkom snagom diše, digne na noge.

»Na okup za autonomiju!« bio je njegov zov, koji su vjerne slovačke duše razumjele kao zov za pravom i punom slobodom. A kad je taj zov odjeknuo po cijeloj Slovačkoj tako snažno, te se čuo i po dalekim stranama Europe, pa čak i do Pittsburgha u Americi, svatko je razabrao, kako se mali, dotada bezdušno ugnjetavani slovački narod nakon tisućugodišnjeg sna budi, otvara oči i stupajući za jednostavnim, ali ponosnim i srčanim ružomberškim župnikom pokazuje odlučnu volju, da se ne će zadovoljiti s krnjom, polovičnom slobodom. Digoše se na Hlinku oni, koji su slovačku slobodu htjeli učiniti unosnom trgovinom. Gdje bi se Hlinka pojavio, čula se i pucnjava oružničkih pušaka, a lice se Slovačke ogorčeno grčilo, slovačka se pest stiskala, slovačka je duša s Hlinkom klicala:

»Za Boga život, za narod slobodu!«

A jeka bi odbijajući se o snjegoglave Tatre odgovarala:

»Autonomija je naša sloboda!«

Ustalasala se sva Slovačka, uzbibale su se sve slovačke glave, iznad kojih se visoko izdizala i sve jače isticala glava Andreja Hlinke okružena sjajem, koji je očaravao slovačka srca, a bezdušnike zapanjivao i zaprepastavao.

Trnava — grad, koji je kroz stoljeća obasjavao Slovačku zrakama kulture i u kojem su se s mnogobrojnih crkava razlijekali stoljetni zvuci zvona dozivajući slovačkim dušama u svijest, da se sve neugasive težnje i nade najneprevarljivije i najunosnije ukamaćuju samo u skrovištu Božjih svetinja — dočekala je također otvorena srca prvi dolazak Andreja Hlinke u svoju sredinu. Duh Antuna Bernoláka, koji je slovački jezik bio uveo u kolo samostalnih jezika, duh Andreja Radlinskoga, koji je trnavsku knjigu

učinio najvećim darom slovačkom narodu, duh Moyzesa i Haulika, koji su iz Trnave potražili i našli put k slovačkoj supatnici Hrvatskoj, duh Antuna Vrančića i Marka Križevčanina, koje je Hrvatska Trnavi dala kao zalog ljubavi, koja će uvijek vezati Slovačku s Hrvatskom, okružili su pojavu Andreja Hlinke i oživjeli s njegovim dolaskom staru veličinu Trnave. Prošlost i sadašnjost stapala se kod toga u sjaj, u kojem je zaplivala sva trnavska bliža i dalja okolica. A taj je sjaj privukao k Trnavi sve, što je slovački osjećalo. Rijeke su se slovačkog ljudstva u uzburkanim valovima slijevale u taj slovački Rim, slovačke su se zastave svečano vijorile, pjesme zanosno orile, a slovačka srca razdragano klikćući hrlila, da pozdrave onoga, koji će odsad ravnati njihovim težnjama, njihovim osjećajima, njihovom sudbinom.

I Hrvatski se Grob uzbibao. I iz njega se zatalasao val prema Trnavi, da pozdravi uskrisitelja Slovačke. I dok su se svi pozdravi, koji se digoše iz radosnih i zanosnih srdaca, prostrli pred Hlinkom, koji je uz svečanu zvonjavu upravio korake prema Božjem hramu, dvije su duše pred oltarom uršulinske kapelice sretno uzbuđene čekale na nj, da za sav život prime blagoslov njegove ruke, kojoj se poslušno predavala sva Slovačka. Došao je, stao pred njih, a sa srebrne škrinje, u kojoj počivaju kosti bl. Marka Križevčanina i njegovih košičkih sumučenika, odrazio se neobičan sjaj, kad je Hlinka štolom i znakom križa povezo dva života, da ih nikad nitko više ne razveže, dva hrvatska života, koje je odnijela Slovačka.

Juro i Kristina su klečeći pred Hlinkom osjećali, kako njegove svećeničke riječi svetošću zaogrću ljubav njihovih žarkih srdaca i kako iza njegove pojave sva Slovačka upire oči u njihovu

sreću kao u simbol one sreće, kojom će Hlinkina ruka obasuti sve, koji dođu k njemu . . .

XX,

Ljetna je nedjelja sredinom kolovoza 1919. bila zloslutno tiha. Juro je u rano jutro odputovao, da prisustvuje Hlinkinoj skupštini u Žilini. Kristini je bilo neobično tjeskobno pri duši osjećajući se prvi put iza svog vjenčanja sama.

Pošla je u crkvu. Došavši do nje stala je kao gromom ošinuta. Pred njom se stvorio Paval. Upro je u nju poput olova težak, prodoran, tužan pogled i samo je izlanuo:

»Kristina, zašto me nisi dočekala?«

A onda se najedamput uhvatio za glavu, zahihotao i vičući: »U Ameriku! U Ameriku!« odjurio niz ulicu, kao da ga bjesovi gone.

»Paval! . . . Paval! . . .« zavapila je njegova majka.

Njemu se činilo, da u tom majčinu zovu čuje daleki neki glas, koji pred njim bježi, bježi sve dalje, što ga više nastoji dostići. U trku je pružao ruke, kao da ga želi uloviti, zaustaviti i za nj se uhvatiti, da ne klone i ne padne . . .

U taj čas prostruji zrakom bolni jauk, na koji se sve glave okrenuše prema crkvi.

»Kristina! . . . Kristina! . . .« zakukala je Kristinina majka videći kćer, kako je zateturala i na samom se ulazu crkve srušila u besvjestici.

Sav je Hrvatski Grob bio uzbuđen. Za cijele su se službe Božje zabrinuta lica nijemo pogledavala, a od časa bi se na čas mnoga i osvrtala prema crkvenom ulazu kao u nekom tihom strahu, da još neki nenadani događaj ne pomuti sveti mir Božjeg hrama.

Kad se iza svete mise pobožni svijet razilazio, zamišljeno su spuštene glave raznosile šapat, koji je drhtao na svim usnama i ispunjao selo:

»Paval je šenuo umom... Od prevelike ljubavi...«

Kao da je taj šapat dopirao do Kristine i kao da je se od časa, do časa oštrim ubodom doticao srca, ona je ležeći na postelji i buljeći nepomično nekud uvis samo uzdisala i jaukala:

»Jao, što sam učinila!... Jao, što sam uradila!«

A onda bi zaklopila oči i puštala, da joj suze teku ispod zatvorenim vjeđa.

Majka je njena stajala kraj nje i mirila je i tješila, kako je znala. Videći kćer u duševnim mukama bila je sva u strahu, da se i s njom ne dogodi kao s Pavlom, da na dođe i u njenoj duši do kakvog poremećenja. Jeza ju je spopadala kod takve pomisli. Osjećala je, da bi tada svi snula od bola, jada i tuge. Ta od nje je sve to došlo. Bila je odlučila ubiti Kristininu i Pavlovu ljubav. Tolike se godine naslađivala gušeći tu ljubav, kao što ubojica guši svoju žrtvu, kad je uhvati za grlo. Obuzeta paklenom strašću nije kod tog ni mislila na to, kako ubiti ljubav znači gotovo isto, što i ubiti život. Ta prava je ljubav isto tako Božji dar kao i život. I kao što u život ne smije dirnuti ljudska ruka, da ga oduzme, nego je to pravo za sebe samo Bog pridržao, tako je to i s ljubavlju. A ona se drznula, da ubije Kristininu i Pavlovu ljubav! I gle nesreće, koju je prouzročila: Pavla je nagnala u duševni mrak, iz kojega se valjda nikad više ne će izbaviti, a i Kristina se našla na granici tog istog mraka...

»Smiluj joj se, Bože, samo njoj se smiluj!« šaptala je sklapajući ruke u trenutcima, kad bi se Kristina malo bila smirila te ležeći zatvorila oči.

Ali već časak zatim Kristina bi se opet trgla, sva zadrhtala i lamajući rukama iznova stala jaukati i uzdisati, te njena majka nije već znala, što da počne.

»Mene, Bože, kazni, kako hoćeš, jer ja sam kriva, a ne Kristina!« vapila je šaptom.

A onda se sjetila Terezije, Pavlove majke. Kako li je njoj jadnici sada? Kažnjena je, što je svojoj drugarici preotela ljubav, kažnjena, da se užasnija kazna ne može ni zamisliti, kažnjena na svom jedincu sinu. A je li doista njena krivnja bila tolika, da je morala tako strašno biti kažnjena? Preotela je njoj, Margiti, Ferdu, njenu prvu ljubav. A je li ono bila prava ljubav? Nije li to samo sebi tako umišljala? Ta zar bi Ferdo bio ostavio nju i prišao Tereziji, da je nju s njim vezala prava ljubav? Nije li prava ljubav bila tek ona, koja se razvila između njega i Terezije? Pa kakvo je pravo onda ona, Margita, imala, da se buni protiv njihove ljubavi i da je čak obaspe prokletstvom? Da je i u njenu srcu bilo prave ljubavi, ona se ne bi nikad bila mogla pretvoriti u onakav bijes, kakvim je bila planula na Tereziju i Ferdu i s kakvim je natjerala u nesreću eto njihova sina, pa i svoju vlastitu kćer. Ljubav se nikad, ako je prava, ne može pretvoriti u mržnju. Ona uvijek ostaje ono, što jest: ljubav, pa i ako se kadkad mora sklonuti u tišinu pregaranja ...

Tako je Margita sada, kad je vidjela užas onoga, što je prouzročila, u sebi razmišljala osjećajući, kako joj se duša puni kajanjem. Trideset je godina njeno srce kipjelo mržnjom na Tereziju, koja je eto doista ostala bez svega: muža je Ferdu izgubila u ratu, a sad joj se sa sinom dogodilo još i gore, nego da ga je izgubila. Njoj, Margiti, moglo bi sad biti srce na mjestu. Ali što ona sad ima od svega toga? Nesamo da nema ništa, nego udarac nesreće, koji se srušio na Tereziju, zahvatio je eto jednim krajem i Kristinu, a s tim zapravo i nju, Margitu, samu. A zar bi do svega toga bilo došlo, da nije bilo njene mržnje na Tereziju?

Dok je tako Kristinina majka puštala mislima maha, da rasterete onu težinu, koja joj je bila pritisla srce, Kristina se pomalo smirivala te se već malo bila i sabrala, Sjedeći na postelji šutjela je duboko zamišljena. A onda uzdahne:

»Jadni Paval! Koliko sam mu zgriješila! Hoće li mi to Bog moći oprostiti?« I pokrije u tihom jecanju rukama lice.

Majka joj se približi, obujmi joj glavu te zajecavši i sama izusti:

»Ne, nisi ti, Kristina, ništa kriva. Svemu sam kriva ja. Ja sam ubila vašu ljubav. Ja sam gora nego ubojica. Meni neka Bog sudi! Htjela sam postići tvoju sreću, a eto izvrnulo se u nesreću. Oprosti mi, kćeri moja, oprosti! . . .«

Prvi put je Kristina vidjela svoju majku u skrušenim suzama, u kojima se slomio njen prkos i utonuo njen bijes.

»Idem i Pavlovoj majci. Past ću pred nju na koljena i moliti je. da mi oprosti!« zvučale su riječi Kristinine majke još skrušenije, još spremnije na sve, štogod bude trebalo, samo da odvrati udarce sudbine od Kristine.

A Kristina je samo očajno pitala:

»Što će Paval? Što će sad Paval?«

Tada digne glavu i zagleda se u majku:

»Njemu sam prvom dala riječ. Zar nisam onda više obvezana prema njemu, nego prema Juri?«

Majka je sa strepnjom zadrhtala na te riječi. Zanimajla je gledajući, kako se Kristina diže i ogledavajući se, čim da se ogrne, veli polako, prigušeno:

»Idem k Pavlu . . .«

U taj čas uleti u kuću susjedov sin i vikne:

»U Žilini su danas oružnici pucali u Hlinkinu skupštinu. I vaš Juro je ranjen . . .«

Oko Kristine se sve stalo okretati.

»Juro... moj Juro!« zavapila je, uhvatila se za srce i pala natrag na postelju.

Sat kasnije gledala je tupo pred sebe. Vidjela je u duhu do ludila usplahirenog Pavla i krvavo ranjenog Juru, a između njih se trzalo i kidalo njeno srce. Komu ono zapravo sad pripada, komu ga ona sad duguje? Nad tim je pitanjem gušila suze, koje su same od sebe kapale. Nad tim je pitanjem sklopila ruke, kao da će u tihom šaptu molitve naći odgovor.

A onda joj se najedamput pojavi pred njenom sviješću jedna sveta ruka, koju je upamtila, kako se digla nad njom i nad Jurom na blagoslov, kad su klečali u trnavskoj kapelici. I ukaza joj se visoki, veličanstveni svećenički lik, koji se praćen slavospjevom cijele Slovačke bio sagnuo k njoj i Juri, da ih po Božjoj volji združi, kako ih nikad nitko više ne bi mogao razdružiti.

»K Juri... samo k Juri!« diglo se nešto u njenoj duši, obuhvatilo njeno srce, njeno ustrep-talo biće i stalo da je vuče, nosi...

A u isto se vrijeme u žilinskoj bolnici nad ranjenog Juru nagnuo vitki lik Andreja Hlinke, koji je toplo mu stiščući ruke govorio:

»Ovo je, Juro, žrtva velike tvoje ljubavi, koja je, ako je prati Božji blagoslov, najveća pobjednica. Na žrtvama će velike ljubavi pobijediti i naša domovina Slovačka i davna domovina tvojih pređa Hrvatska...«

XXI.

Juro Grebić je već skoro dva mjeseca sjedio u zatvoru. Sutra će češko-slovačka republika proslaviti svoju prvu godišnjicu, a on, koji se njenu dolasku toliko radovao, sad eto u zatvoru raz-

mišlja, kako se toliko toga, što je od slovačke slobode očekivao, izvrnulo naglavce.

Sloboda je došla, slovački ju je narod s radošću primio i prigrlio, ali našlo se sebičnjaka, koji su je stali lišavati njenih pravih draži. I da se nije digla ruka ružomberškog župnika Hlinke na njenu obranu, tko zna, što bi sve od nje bilo. Među onima, koji su tu radosno stali uz Hlinku, bio je i Juro s Kristininim ocem. Na prvi Hlinkin zov pošli su u borbu za autonomiju. I eto Juro je u Žilini morao i krvlju posvjedočiti svoju privrženost Hlinki. Nije mu to žao, dapače je i ponosan na tu svoju žrtvu. Ali ipak mu je bilo teško, kad je vidio, da ranjen mora ostati u bolnici, mjesto da se vrati svojoj Kristini. Tek je tri mjeseca bilo prošlo od njihova vjenčanja. Bio je u brizi, kako li će se ona uplašiti, kad dočuje, što se s njim dogodilo. No tast mu je obećao, da će Kristinu već umiriti, neka se za to ni najmanje ne brine.

Tako je Juro ostao u bolnici. Odležao je dva tjedna, a kad mu je rana zacijelila, mjesto da je bio pušten kući, odpremiše ga u zatvor zato, što drži s Hlinkom, koji je, kako mu rekoše, odputovao čak u Pariz, da podkopa i razruši državu.

Juro je bio očajan. Misao na Kristinu razdirala mu je srce. Što će ona sada, dok on bude morao sjedjeti zatvoren? I dokle će on uopće tako morati čamiti u tamnici? I zašto... zašto? Mjesto odgovora na ta pitanja izcerila se pred njim zlobna neizvjesnost, kao da mu se ruga: »Tako ti i treba! Mjesto da si mirno ostao kod svoje Kristine, sad eto znaj, kako je to, kad se netko slijepo drži slobodi za skute...«

Ravno mjesec dana od želinske skupštine doživio je prvi radosni dan: došao mu je u pohode Mišo, Kristinin brat.

»Mišo!« kliknuo je od radosti i zagrlio ga snažno, toplo, s velikim ganućem, a iza toga je sasuo na nj pregršt pitanja: »Kad si se vratio iz ropstva? Šta radi moja Kristina? Kako moji roditelji? Kako tvoji? Što ima novo u Hrvatskom Grobu? ...«

Mišo nije znao, na što prije da mu odgovori.

»Vratio sam se kući uoči Male Gospe,« započne mu kazivati. »Tako sam eto preko dvije godine proveo u ropstvu. Možeš misliti, kako sam se radovao tom povratku. A tek kako su se moji radovali, osobito Kristina! Sirotica, mnogo trpi.«

»Kristina, moja Kristina!« uhvati se Juro za glavu. »Kad ću joj se moći vratiti?«

»Previše je najedamput udarilo po njoj. Tvoje tamnovanje, pa Pavlov povratak ...«

»Kojeg Pavla?« usplahirio se Juro.

»Čaplovića ...«

»Zar se vratio? Kada? Šta je s njim? Govori!« saletio je Juro Mišu uhvativši ga za ruku.

Mišo je prekasno uvidio, da nije trebao Pavla spominjati. Sad je pokušao tu stvar zabašuriti.

»Vratio se nekako baš onda, kad si ti u Žilini bio ranjen,« reče. »Sad sa svojom majkom seli u Slovački Grob. Kažu, da su novcem, koji je donio, ondje kupili kuću i zemlje ...«

Juri je na te riječi bilo odlanulo. Samo je uzdahnuo:

»Ah, možda sam mu i ja skrivio ...«

Mišo je nastojao svojim pričanjem o Kristini skrenuti njegove misli drugamo. I doista se Juro nije mogao dosta naslušati svega, što mu je govorio o Kristini.

»A skoro sam i zaboravio, da si evo dobio pismo ...« najedamput se sjeti Mišo, posegne u džep i pruži mu list.

»Pismo? Odakle?« čudio se Juro, dohvatio list, stao ga premetati, pa će u čudu: »Pa to je iz Hrvatske od mog bivšeg zapovjednika.«

Nato ga brzo rastvori i stane poluglasno čitati:

»Dragi Juro! Odkad se rat svršio i odkad smo se rastali, samo si mi se jedamput javio, kad si me pozvao u svoju svadbu. Bio bih rado došao, da budem svjedok tvoje sreće i da ujedno vidim, gdje i kako živite vi naši dragi slovački Hrvati, ali kako sam se baš u to vrijeme i ja spremao na isto takav životni korak, razumjet ćeš, da na put u Slovačku nisam mogao ni misliti. Nisam ti se otada javljao, dok me evo jedan neobičan događaj nije ponukao, da ti danas pišem.

Došao sam po poslu u Zagreb. Idem ti ja jučer preko Zrinjevca, kad najedamput ugledam, kako od kolodvora prema meni dolazi svećenik visoka i vitka stasa. Zagledao sam se u nj, jer iako sam po svemu vidio, da je stranac, učinio mi se njegov lik odnekale poznat. I dok sam tako u nj gledao, bili smo se jedan drugom posve približili. Uto on najedamput stane preda me i s ljubaznim me pozdravom slovački upita, kojim bi smjerom najbrže došao do stolne crkve. Na njegove prve slovačke riječi meni najedamput sine glavom: Hlinka! Sjetio sam se naime slike, koju si mi donio bio, kad si se ono pred godinu dana vratio od Hlinke iz Ružomberka. I dok sam mu hrvatski odgovarao, u meni je sve kopkalo po mozgu pitanje: Odkud bi se Hlinka najedamput stvorio kod nas u Zagrebu? Ponudio sam mu se, da ga odpratim do katedrale. A kad sam idući uza nj izustio pitanje, nije li on doista župnik Hlinka iz Ružomberka, samo je u čudu raširio oči.

„A odakle me vi poznajete?“ upita.

Moje ga je pripovijedanje, kako si mi ti na frontu donosio glasove o njemu, veoma zanimalo. Samo je govorio:

„Divni ste vi Hrvati! Pa zar možemo mi Slovaci imati boljih i iskrenijih prijatelja? ... Kako je krasna vaša zemlja, kroz koju sam se evo na ovom putu provezao! Kako je veličanstven vaš Zagreb! Šteta, što imam samo dva sata vremena, da se u njemu zadržim. Ali možda će mi Bog dati, da se još bilo kada u nj vratim. Veoma bih to želio ...”

„A zašto se sad ne zadržite dulje?” upitam.

„Imam samo toliko vremena, koliko vlak tu stoji. Putujem naime u Pariz ...”

Kad je to izrekao, kao da se malo trznuo. A onda mi stisne ruku pa će povjerljivo:

„Nemojte nikom reći, da ste se sreli s Hlinkom. Za ovaj se moj put zasad ne smije znati. Sudbina Slovačke traži, da idem onamo, gdje se danas kroji sudbina svijeta ...”

Nisam ga više ništa pitao. A vidio sam, da bi baš zato, što želi ostati nepoznat, volio, da ga dalje pustim samoga. Pred zagrebačkom smo se katedralom rastali: on je ušao unutra, a ja sam se vratio na Jelačićev trg. Tu sam stao, da ga još jedamput vidim, kad se bude vraćao. I vidio sam ga, kako je četvrt sata kasnije žurno dolazio od katedrale i upravio korake prema Zrinjevcu. Ondje se u mnoštvu izgubio mom pogledu.

Ne mogu ti, Juro, reći, kako sam radostan, što sam evo i ja jedamput imao sreću vidjeti onoga, čije je ime najuže vezano s imenom Slovačke, s njenim patnjama, njenom slobodom i njenom budućnošću. A u toj svojoj radosti evo pišem i tebi ...»

Juru je to pismo njegova bivšeg zapovjednika neizmjereno razdragalo. Pročitavši ga bio je u cijelom daljnjem razgovoru s Mišom veoma raspoložen. Cijeli sat mu je bio dopušten za taj razgovor, pa kad se Juro iza toga opet vratio u

svoju ćeliju, osjećao je, kako mu je velika vedrina ispunila dušu. Tã vidio je svog najboljeg druga Mišu, čuo je za svoju Kristinu i dobio čak iz Hrvatske vijesti o Hlinki.

Još i sada se živo sjeća tog dana, od kojega mu je radosniji bio samo još onaj, kad ga je došla posjetiti i Kristina. Bilo je to prije dva tjedna. Dva je mjeseca nije bio vidio, pa kako je se bio zaželio! Samo ju je gledao i držao za ruke, a njene su se lijepe oči, isprva pune suza, samo caklile od dragosti, koje nije mogla prikriti. Obuzeti osjećajima nisu mnogo ni govorili, pa je njihovu šutnju morao ispuniti svojim kazivanjem Kristinin otac, koji je s njom bio došao.

»Sve je kod kuće dobro,« govorio je, »samo da nam se ti što prije vratiš. I u cijeloj bi Slovačkoj sve bilo dobro, samo da nam se Hlinka vrati...«

»Zar se još nije vratio iz Pariza?« upita Juro.

»Vratio se pred nekoliko dana,« Kristinin će otac. »Ali baš na putu ovamo čuo sam, da je prekjučer u noći odveden nekamo u Češku u zatvor...«

Juro je samo zinuo i razrogačio oči od čuda. I sad još, kad se toga sjeti, ponavlja u sebi pitanje, koje je tada izustio:

»A zašto? ... Zašto? ... Ili zar se sloboda odkupljuje samo tamnicom? ...«

To je pitanje zaustavilo i sada sve njegove misli, te nije ni opazio, kako su se vrata ćelije bila otvorila, niti je čuo, da je netko zovnuo njegovo ime. Tek kad ga drugi, koji su s njim sjedili u istoj ćeliji, povukoše za kaput, začuje, kako ga stražar s vrata zove:

»Juro Grebić... uzmite sve svoje stvari... pušteni ste na slobodu...«

XXII.

Kakogod je Juro bio presretan uz Kristinu, odkad se vratio iz zatvora, ipak se neka laka sjenka bila spustila na njegovu sreću. Čuvši za sudbinu jadnoga Pavla bio je do dna duše potresen, te se nije mogao suzdržati, a da ne rekne Kristini:

»Zar nismo nas dvoje krivci Pavlove nesreće?«

Ona je samo uprla svoje duboke oči u njegov pogled, a onda će nakon kratke šutnje mirno:

»Koliko sam ja, Juro, radi toga u svojoj duši prepatila, dok si ti bio u bolnici i tamnici! Ali kad sam sve promislila, došla sam do zaključka, da tu nema druge, nego razum i srce podvrći Božjoj volji. Bog je nas dvoje vezao nerazrješivim vezom, koji je jači i preči od svega, što je možda prije zaokupljalo naše srce. A možda je Pavlova sudbina i za nas samo kušnja, koju nam Bog šalje, da vidi, poštujemo li više njegov zakon ili sklonosti svog nestalnog srca. I postalo mi je, Juro, jasno, da ni Pavlova nesreća, kolikogod za nju mnogi i mene krive, ne smije pomutiti svetost tvoje i moje veze. Za svoju krivnju, ako sam kriva, spremna sam dati zadovoljštinu životom svojim, koji neka sav bude posvećen Božjoj volji i onom, što nam je ona nametnula svetošću našeg braka...«

Juro je zadržano gledao u Kristinu. Bilo mu je, kao da to ne govori ona, nego neko više biće, koje je daleko iznad njega i koje jedva može da shvati i dosegne. I samo kad ju je iza toga privinuo u blaženi zagrljaj, osjetio je, da je to ipak ona, njegova Kristina, koja ga diže, da udarce života, kojima čovjek ne može izbjeći, ne gleda samo pod uskim vidokrugom ljudskoga gledanja. I duboko je smirenje ispunilo njegovu dušu.

Iz tog duševnog smirenja trzala ga je samo od vremena do vremena Kristinina zabrinutost, s ko-

jom je ona gledala svoju majku, kako iz dana u dan vene i propada.

»To je radi Pavlove nesreće,« govorila je Kristina tužno Juri.

A kad je jednoga dana na izmaku zime Mišo dojurio u Jurinu kuću i javio, da je majci jako pozlilo, Kristina je samo zadrhtala, kao da ju je protesla groznica, i prekrivši rukama lice ostala nekoliko časaka nijema. Zatim se trgla i pojurila preko ulice. Utrčavši u sobu svoje majke našla ju je, kako leži bez svijesti na postelji, a otac je tužno ridao.

Kad su zvona te večeri s crkve najavila, da se Margita Jelačić preselila u vječnost, miješao se s tom tužnom zvonjavom šapat sela:

»Bog ju je pozvao na odgovornost za Pavlovu nesreću...«

A dan iza njena ukopa gledali su stanovnici Hrvatskoga Groba prvi put, kako Paval ulazi u selo, staje i križa se pred kućom Jurja Jelačića te odlazi na grob Kristinine majke. Bio je to ponedjeljak, prvi dan mjeseca ožujka 1920.

Istoga dana donijele su novine vijest:

»Andrej Hlinka je pušten iz tamnice, ali ostaje interniran u Pragu...«

A Juro Grebić je pročitavši tu vijest samo podigao glavu, zagledao se u daljinu i rekao:

»Sva ga Slovačka s velikom ljubavlju čeka kao svog neokrunjenoga vladara. A s njom i mi slovački Hrvati...«

I sve su se glave oko njega, spuštene u tuzi za Kristininom majkom, na te riječi digle, kao da ih je obasjao neki nenadani sjaj, na koji su odavna čekale...

EPILOG

Jutro je svoje prvo danje svjetlo stalo miješati s titravim svjetlom električne svjetiljke u Hlinkinoj sobi Društva sv. Vojtjeha, kad je dr Grančić dočitao posljednju stranicu zapisaka Jožka Turinića. Zatim je zaklopio bilježnicu, utruo svjetlo i zatvorio oči, da još barem malo uhvati san, koji je preplašen danjim svjetlom stao uzmicati...

S trnavskih je tornjeva jutarnja zvonjava stala ispunjati grad i okolicu, te su, kao da u ritmičkom natjecanju i svečanom harmonijskom višeglasju kliču »Hlinka... Hlinka«, prodrli i u sobu, da uspavaju od noćnog čitanja izmorene oči Hrvata, kojemu je Hlinkina soba pružala noćas tako snažan doživljaj, a sada ga uzela u svoj zagrljaj...

DR JOSIP ANDRIĆ
VELIKA LJUBAV
ROMAN IZ ŽIVOTA
SLOVAČKIH HRVATA
NASLOVNI LIST OD
JAKOVA HNIZDOVSKOG
IZDALA KNJIŽNICA
DOBRIH ROMANA
KOLO 25. — KNJIGA 99.
JERONIMSKO IZDANJE 649

DJELA DRA JOSIPA ANDRIĆA

-
- DUNJE RANKE, pripovijesti, 1923.
NOVE BRAZDE, pripovijesti, 1924.
SVEGA SVIJETA DIKA, roman 1926.
U KRISTOVOJ DOMOVINI, putopis iz Palestine, 1931.
VUK U OVČOJ KOŽI, gluma, 1933.
NA ZELENOM OTOKU, putopis iz Irske, 1934.
SVETA PASTIRICA, životopis sv. Bernardice, 1937.
NAJLJEPŠI MEĐU OTOCIMA, putopis sa Sicilije, 1938.
SRIJEMSKE ELEGIJE, novele, 1939.
APOSTOL HRVATSKE, životopis bl. Nikole Tavilića,
1941.
VELIKA LJUBAV. roman, 1942.

-
- RUSKA OPERA, glazbena studija, 1923.
GOSPODARSKA POLITIKA, 1923.
ŽITO U SVJETSKOM GOSPODARSTVU, 1927.
KAKO ĆEMO RAZUMJETI GLAZBU, 1939.
USTAV SLOVAČKE REPUBLIKE, 1940.
SLOVAČKA SLOVNICA, 1942.
SLOVAČKA ČITANKA, 1943.
SLOVAČKO-HRVATSKI RJEČNIK, 1943.

